

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ МОНИТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (UNICEF) В УКРАЇНІ
МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ**

для кожної дитини

МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО
ЦИФРОВОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ

ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Матеріали

**Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 3 червня 2021 року)**

*Присвячено Міжнародному
дню захисту дітей*

**Київ
2021**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ МОНИТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (UNICEF) В УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА
ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції

(Київ, 3 червня 2021 року)

*Присвячено Міжнародному
дню захисту дітей*

Київ
2021

Редакційна колегія:

Черней В. В., ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Гусарев С. Д., перший проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Чернявський С. С., проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Корольчук В. В., провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ 19 травня 2021 року (протокол № 9)

Публікація здійснена за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Думки, висловлені в матеріалах, є позицією авторів і не обов'язково відображають погляди ЮНІСЕФ

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

3-386 **Захист** дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики [Текст]: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 183 с.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНІ СЛОВА

<i>Павліченко К. В.</i>	7
<i>Черней В. В.</i>	9

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

<i>Абламська В. В.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ.....	11
<i>Багаденко І. П.</i> ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	14
<i>Барко В. В.</i> НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ)	18
<i>Ботнарченко І. А.</i> ЖОРСТОКЕ ПОВЕДІННЯ З ДІТЬМИ: ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї.....	24
<i>Булгакова О. В., Андрух К. М.</i> ІНТЕРФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН СУЇЦИДІВ ДІТЕЙ	29
<i>Бутко В. В.</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ НАСИЛЬСТВА.....	35
<i>Горбач-Кудря І. А.</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДИТИНИ-КРИВДНИКА У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВООПОРУШЕННЯ	39
<i>Єсімов С. С.</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	44
<i>Іванова С. Б., Іваненко Г. В.</i> СЕКРЕТИ БЕЗКОНФЛІКТНОГО СПІЛКУВАННЯ	47
<i>Іващенко В. О.</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ.....	50

Калінюк А. Л. ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІТЧИМА, МАЧУХИ ЗА НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ВИХОВАННЯ ПАСИНКА, ПАДЧЕРКИ.....	54
Ковалів М. В. ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА Й ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ.....	58
Ковальчук А. Ю., Коцюбинська Ю. М. ФОРМИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ І МАНПУЛЯЦІЙ СВІДОМІСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В КІБЕРПРОСТОРІ.....	61
Корольчук В. В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТОРГІВЛЕЮ ДІТЬМИ.....	64
Крижна В. В. ВИДИ ТА ФОРМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ.....	68
Кришевич О. В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БУЛІНГ ЯК РІЗНОВИД КАТУВАНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ.....	72
Левчук Р. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА.....	77
Лубенець І. Г. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ.....	80
Максименко О. В. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	85
Максименко С. Д. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОТИДІЯ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ НА ОСОБИСТІСТЬ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	89
Мельник О. В., Попович М. В. ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО: МОЖЛИВІ ПОМИЛКИ-ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	109

Мироненко В. П. ЗЛІСНЕ НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ: ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ	112
Навроцька В. В. ВПЛИВ ВСТУПУ В ШЛОБ ЧИ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНЬОГО НА ЙОГО КРИМІНАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ДІЄЗДАТНІСТЬ.....	117
Надурак В. В. БУЛІНГ – СУЧАСНА ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНИХ ВІДНОСИН І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЙОМУ.....	118
Нікітіна-Дудікова Г. Ю. РЕЄСТРАЦІЯ ГЕНОМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	123
Пампура І. І., Бойко-Бузиль Ю. Ю. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	128
Політова А. С. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	132
Приходько М. В. КІБЕРБУЛІНГ – ЦЬКУВАННЯ В ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩІ	136
Процик Л. С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ БАР'ЄРІВ СПІЛКУВАННЯ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	139
Ромашенко В. Є. НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ	143
Словська І. Є. ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ.....	147
Сухомлин Ю. В., Симчук А. С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ АБО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	152

Устимчук В. П. ДЕЯКІ ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ	157
Федоренко О. А. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОТИДІІ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ.....	161
Хальота А. І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИТИНИ-ІНВАЛІДУ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я.....	165
Халявка Ю. Г., Тульвінська А. Ю. ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ	168
Чорний М. В. БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	172
Шептуховський С. Є. МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	178
Шурупова К. В., Афонічева Ю. С. ВЧИНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОЗПУСНИХ ДІЙ У ВІДНОШЕННІ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	181
Юсупова К. О. УЧАСТЬ АДВОКАТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ	185

ВІТАЛЬНІ СЛОВА

Павліченко Катерина Володимирівна,
заступниця Міністра внутрішніх справ
України

Шановні учасники й учасниці науково-практичної конференції!

З огляду на реалізацію адміністративної реформи в Україні, що визначила новий адміністративно-територіальний поділ і впровадила процеси, пов'язані з децентралізацією влади, а також зважаючи на сучасні виклики та загрози, що негативно позначаються на розвитку відносин у громадах, зокрема в дитячому середовищі, постає потреба в реалізації важливих кроків з удосконалення взаємодії органів системи Міністерства внутрішніх справ та інших зацікавлених суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у сфері захисту прав та інтересів дітей, їхнього соціального захисту та протидії жорсткому поведженню.

Чинне законодавство визначає, що жорстоким поведженням з дитиною є будь-які форми насильства: домашнє насильство, булінг, втягнення дітей у злочинну діяльність, жебрацтво, продаж дітей і різні форми експлуатації, зокрема трудової та сексуальної тощо.

Найвразливішими є діти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Такі обставини можуть бути пов'язані з хворобою дитини, психічними та поведінковими розладами, проживанням і вихованням у сім'ях, де батьки неналежно виконують свої обов'язки, безпритульністю, залученням до важкої праці, схилянням до шкідливих звичок, зокрема вживання алкоголю, тютюнових виробів чи наркотиків, сучасними ризиками в цифровому середовищі.

Через тривалі карантинні заходи в державі та перебування дітей на дистанційному навчанні зростає ймовірність порушень прав дітей у родинах, де вчиняють домашнє насильство чи систематично трапляються конфлікти. Наслідком цього є втечі дітей з домівок і, на жаль, вияви суїцидальної поведінки.

Окреслюючи сучасні виклики та негативні явища, які виникають у дитячому середовищі, слід зазначити, що за таких

умов актуалізується питання належної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми.

Міністерство внутрішніх справ повсякчас спрямовує зусилля на забезпечення професійної підготовки кадрів, зокрема тих, хто працює в підрозділах з повноваженнями щодо надання допомоги дітям та реагування на порушення їхніх прав і вчинення насильства. Правоохоронці беруть участь у різноманітних тренінгах, вебінарах, воркшопах і супервізіях, де кожен має можливість відпрацювати навички під час виконання практичних вправ, ситуаційних задач, сценаріїв, квестів тощо. Навчальні заходи проводять за сприяння Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України та міжнародних партнерів.

Організація таких науково-практичних заходів, як сьогоднішній, є свідченням того, що ми готові обговорювати проблеми, шукати шляхи їх розв'язання та вчасно й належно реагувати на випадки порушення прав і законних інтересів дітей.

Бажаю всім плідної дискусії!

Черней Володимир Васильович,
ректор Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор

Шановні друзі, колеги, гості!

Від імені ректорату та Вченої ради Національної академії внутрішніх справ вітаю всіх з початком роботи конференції. Знаковим є проведення цього наукового заходу саме з нагоди Міжнародного дня захисту дітей. Твердження про те, що всі діти світу плачуть однією мовою, має бути визначальним для об'єднання зусиль різних державних органів і неурядових інституцій.

Україна як член Ради Європи взяла на себе зобов'язання у сфері імплементації стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Забезпечення прав дитини органами поліції є одним з пріоритетів, закріплених у Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України.

Попри тимчасові карантинні обмеження та дистанційну форму проведення конференції, спікери й учасники представляють усі гілки влади – законодавчу, виконавчу й судову, авторитетні міжнародні організації, провідні заклади освіти, наукові установи та громадськість.

Згідно з офіційною статистикою, останніми роками значно збільшилася кількість випадків насильства й іншої агресивної поведінки щодо дітей. Практики констатують, що такі правопорушення є переважно латентними, оскільки їх складно виявляти й розслідувати, адже рідні та близькі потерпілих здебільшого не звертаються до правоохоронних органів, намагаючись уникнути слідчої та судової тяганини. Нерідко дитину, яка намагається себе захистити, звинувачують у брехні, цькують і принижують.

Така ситуація є неприпустимою, оскільки вона призводить до травматизації дитячої свідомості: кожна нова розповідь про події – це чергове переживання. Тому держава має не лише захистити дитину від насильства, а й забезпечити збереження її гідності під час розслідування та судового процесу.

У Національній академії внутрішніх справ переглянуто підходи до навчання основ тактики спілкування поліцейських з дітьми, які постраждали від насильства. Зазначену тематику включено до навчальних планів підготовки та підвищення

кваліфікації працівників поліції різних кадрових груп – слідчих і дізнавачів, дільничних офіцерів, співробітників ювенальної превенції, патрульних.

Під час конференції буде продемонстровано можливості створеного в академії за сучасними європейськими зразками навчально-тренувального полігону «Зелена кімната» для набуття курсантами, студентами та поліцейськими-практиками навичок з тактики опитування та допиту дітей як потерпілих або свідків за допомогою спеціальних методик створення «дружнього простору».

Програма заходу також передбачає презентацію навчального фільму, підготовленого фахівцями профільних кафедр академії та Головного слідчого управління Національної поліції України, що містить покроковий алгоритм (програму) розслідування злочинів проти статевої недоторканості дітей.

Тема захисту дитини, яка є потерпілим або свідком, а отже, потрапила у сферу кримінального судочинства, виходить на якісно новий рівень. Активне публічне обговорення наявних проблем є однією з головних передумов запровадження в законодавство, практику й освітній процес необхідних інновацій. Однак вирішення проблемних питань має неодмінно передбачати прийняття конструктивних рішень на перспективу.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи, активного обміну думками, досвідом і здобутками!

Абламська Вікторія Вікторівна
науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії з проблем
протидії злочинності Харківського
національного університету внутрішніх
справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

Правова держава визнає людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність й безпеку найвищою цінністю, наголошуючи, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню», що прямо закріплено у статтях 3, 28 Конституції України. Тож, правова держава гарантує невідчужуваність прав і свобод особи, захист людської гідності та рівності. Згідно ст. 16 Конвенції про права дитини, яка є основним міжнародно-правовим документом у сфері захисту прав дітей, «дитина має право на захист від незаконного посягання на її честь і гідність».

На сьогодні в Україні, як і у всьому світі, доволі гострою є проблема, пов'язана з поширенням такого суспільно небезпечного явища, як булінг. Булінг виражається у психологічному тиску, жорстокому ставленні, фізичному насильстві, агресії та інших діях, учинених з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам. Дане явище найрозповсюдженіше серед дітей та підлітків та надзвичайно негативно відображається на їх психічному здоров'ї, залишаючи психологічні травми на все життя, а в окремих випадках навіть здатне завдати суттєвої шкоди для фізичного здоров'я.

Згідно з даними, наведеними на міжнародному форумі з кібербезпеки Cyber Security Forum 2018 (CSF 2018), 48% підлітків у віці 14–17 років ставали жертвами шантажу, 46 % підлітків свідками агресивної онлайн-поведінки, 44 % – отримували агресивні повідомлення. В Україні, за різними даними, із булінгом у колі однолітків стикалися близько 67 % дітей. Близько 40 % із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам При

цьому, 44 % із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знущанню [1, с. 18]. Наведені статистичні дані наочно вказують на негативну тенденцію існування булінгу в Україні, в той час як позитивний розвиток молоді є запорукою становлення демократичних основ у нашій державі.

Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерів, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб [2]. Діти, які здійснюють агресивну поведінку в школі щодо своїх однолітків та вчителів, схильні до злочинницької діяльності у дорослому житті. Також категорією ризику стають ті діти, з яких знущалися, оскільки часто їх накопичена образа виливається у агресивні злочинні дії [3].

В Україні на державному рівні було визнано існування серед дітей такої проблеми як булінг, що й стало відправною точкою для прийняття 18 грудня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (далі – Закон) [4], метою якого є створення дієвого правового механізму протидії цьому негативному суспільному явищу. Одним із позитивних моментів прийняття вказаного Закону можна відзначити те, що вперше на законодавчому рівні надано визначення поняттю «булінг» та описано його типові ознаки, що до того часу в правовому полі нашої держави взагалі були відсутні. За рівнем суспільної небезпеки це правопорушення було віднесено до адміністративних, а відповідно встановлено адміністративну відповідальність, по-перше, за вчинення булінгу, по-друге, за приховування випадків булінгу керівником закладу освіти. Другим позитивним моментом прийняття Закону є визначення механізмів запобігання та протидії цьому суспільно небезпечному явищу, серед яких: затвердження та оприлюднення плану заходів спрямованих на запобігання та протидію булінгу та здійснення контролю за його виконанням; створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти вільного від насильства та булінгу; надання психологічної допомоги учням які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від нього; забезпечення відкритого доступу на веб-сайтах закладів освіти до інформації про правила поведінки учнів в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на

запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від учнів, їх батьків тощо.

За приховування випадків булінгу, зокрема «неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу учасника освітнього процесу», ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачено адміністративну відповідальність керівника закладу освіти в вигляді накладення штрафу або виправні роботи з відрахуванням до 20 % заробітку.

Відповідно до ст. 12 КУпАП особа, яка досягла на момент вчинення булінгу шістнадцятирічного віку, за свої дії відповідатиме самостійно. Якщо булінг вчинила дитина віком до 16 років, то за її дії будуть відповідати батьки або особи, які їх замінюють. Згідно зі ст. 173⁴ КУпАП булінг тягне за собою накладення штрафу або громадські роботи. Разом із тим, якщо булінг вчиняють особи у віці від 16 до 18 років, але наявні пом'якшуючі обставини (щире розкаяння, усунення заподіяної шкоди, зміна поведінки на кращу, проходження психологічної реабілітації та занять з управління гнівом тощо), замість штрафу або громадських робіт можуть бути застосовані заходи впливу. Розгляд справ вказаної категорії законом віднесено до компетенції суду.

Безпосередньо булінг має наслідком лише адміністративну відповідальність. Однак, в окремих найтрагічніших випадках, коли результатом булінгу може стати замах на самогубство чи самогубство людини, такі діяння можуть привести винну особу до кримінальної відповідальності за ст. 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [5]. Звісно, що правильність кваліфікації за ст. 120 КК України покладається на слідчі підрозділи Національної поліції України, оскільки у відповідності до ст. 216 КПК України дане кримінальне правопорушення підслідне саме їм.

Список використаних джерел

1. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 (166). С. 18–22.
2. Куртова С. Булінг у школі. Освіта.UA. 2014. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/.
3. Брочковська Ю., Стельмах С. Булінг як соціально-психологічна проблема. *Науковий вісник Львівського*

державного університету внутрішніх справ: серія психологічна. 2011. № 2 С. 145-154.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

5. Кустов О. Що таке булінг? Хто і яку відповідальність буде за нього нести? І яка відповідальність передбачена за найстрашніший наслідок булінгу – самогубство? / Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/press/news/830461/>.

Багаденко Ірина Петрівна,
начальник 2-го науково-дослідного
відділу науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності Державного
науково-дослідного інституту
МВС України, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник

ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм і стандартів Ради Європи. Зокрема, це стосується норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів, серед яких Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів (2005 р.), Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.), тощо.

На підставі указаних стандартів в українському законодавстві з'явилися певні новації у зазначеному напрямі.

Зокрема, з прийняттям у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України з'явилась можливість проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 в редакції Закону № 767-VII від 23.02.2014). Також допускаються зміни зовнішності та голосу, за яких неможливо було б упізнати особу, яку допитують (ч. 10 цієї статті). Водночас, стаття прямо не передбачає можливості використання зафіксованих технічними

засобами результатів проведеного допиту на подальших стадіях кримінального провадження без повторного допиту та повторного травмування малолітньої або неповнолітньої особи.

Серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226 КПК України) не зазначено можливостей уникнення подальших повторних допитів дитини.

На стадії судового розгляду до особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи включена можливість проведення допиту поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження) (ч. 4 ст. 354). Однак, також прямо не передбачено можливість використання технічно зафіксованих результатів попередньо проведеного допиту під час досудового розслідування.

Натомість, у схваленій українським урядом Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року визначено пріоритетними напрямками формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, впровадження методики «Зелена кімната» [1]. Визначаючи наявними системні проблеми юстиції щодо дітей, серед яких відсутність обов'язкової спеціальної підготовки суддів, прокурорів і захисників у провадженнях за участю дітей; відсутність належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини, тощо, Національна стратегія орієнтована на усунення таких проблем, а також подолання прогалин правового та організаційно-правового характеру у зазначеному напрямі.

У відповідності до положень Національної стратегії Планом заходів із її реалізації передбачено пункти стосовно удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду, серед яких:

забезпечення обов'язкового спеціального навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва та підтримують державне обвинувачення у провадженнях щодо неповнолітніх осіб, суддів, які розглядають кримінальні провадження, учасником яких є дитина, та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (пп. 22, 29). Для цього заплановано розроблення з урахуванням міжнародного досвіду єдиних стандартів навчання фахівців системи юстиції щодо

дітей (прокурорів, суддів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції тощо);

забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната» (п. 25). Для цього заплановано розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната» для органів досудового розслідування, а також розроблення законопроекту про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою удосконалення правових норм у частині правил допиту неповнолітніх осіб;

забезпечення належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини (п. 31). Для цього заплановано: розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната» для судів, а також розроблення законопроекту про внесення змін до нормативно-правових актів з метою удосконалення порядку проведення судових процедур за участю дітей під час кримінального провадження, дружніх до дитини [2].

Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, передбачено визначення керівником підрозділу слідчих, спеціально уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (п/п 10, п. 3 розділу V цього Положення), так званих ювенальних слідчих [3].

Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 20.05.2020 № 405, також передбачено визначення керівником підрозділу дізнавача, спеціально уповноваженого на здійснення дізнання щодо неповнолітніх (п. 4 розділу IV цього Положення). [4].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (ст. 18) [5].

Відповідно до вимог стосовно фахівців, які працюють з дітьми у сфері правосуддя, такі фахівці повинні мати відповідний досвід та отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них (п/п 14 п. 4

Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей).

Водночас, через ряд несприятливих факторів (наприклад, плинність та недобір кадрів, а також пов'язана з цим нестача часу для проходження кваліфікаційних тренінгів або навчань, відсутність досвіду роботи з дітьми тощо) на практиці таких фахівців, як ювенальний слідчий чи ювенальний дізнавач, призначають ситуативно й не на тривалий час, що заважає набуттю практичного досвіду конкретним фахівцем.

У судді, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, в непоодиноких випадках відсутній досвід здійснення таких проваджень, зокрема, в питаннях дотримання принципів правосуддя, дружнього до дітей (мінімізація кількості опитувань дитини, створення сприятливих умов для опитування, можливість використання в якості доказу результатів технічно зафіксованих попередніх опитувань дитини тощо). Крім цього, законодавчо не передбачено, чи розповсюджується визначення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх (у випадках, коли неповнолітні є потерпілими або свідками насильницьких злочинних посягань).

Водночас, в Україні функціонує вже 34 спеціальні приміщення (кімнати, дружні до дітей), 25 з яких обладнано належним чином для проведення допитів малолітніх та неповнолітніх учасників кримінального провадження. Звісно, існує потреба у збільшенні кількості таких кімнат та найважливіше, щоб ці приміщення завжди використовувались за призначенням. Оскільки на практиці допит дитини, наприклад, ювенальним слідчим, нерідко проводиться у кабінеті цього ж слідчого без повноцінного використання методики «Зелена кімната».

Таким чином, в умовах сьогоденної недосконалості законодавчих, нормативно-правових актів щодо застосування методики «Зелена кімната» загострюється ряд питань стосовно ефективності діяльності суб'єктів ювенальної юстиції, їхньої взаємодії на усіх стадіях провадження у справах, пов'язаних із участю дітей, та, зокрема, стан дотримання прав цієї категорії дітей.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018

№ 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>.

2. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1335-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text>.

3. Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

4. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : наказ МВС України від 20.05.2020 № 405. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>.

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82#Text>.

Барко Вадим Вадимович,
старший науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
МВС України, кандидат педагогічних наук

НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ)

Захист вразливих верст населення (дітей, жінок, людей похилого віку тощо) від домашнього насильства і жорстокості, попередження злочинів проти них є для більшості країн є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого носить міждисциплінарний характер. У діяльність щодо припинення домашнього насильства, зазвичай, залучаються працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної і психологічної служб. Проблема ускладнюється ще й тим, що значна частина постраждалих від насильства – вихідці з неблагополучних верств або «діти вулиці», в долях яких мало хто зацікавлений. Іноді діти оплачують власним стражданням і

навіть життям батьківську потребу в самоствердженні, прагненні дорослих влаштувати особисте життя, стають заручниками п'ятих батьків і роздратованих матерів.

Дослідники відмічають, що розв'язати проблему домашнього насильства щодо неповнолітніх, жінок тощо можна тільки у разі спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховної роботи в суспільстві. Метою роботи щодо нівелювання наслідків насильства є не заміна або усунення батьків, які не в змозі нести відповідальність за виховання своїх дітей, а допомога сім'ї у відновленні або формуванні здатності до названої діяльності. Більшість країн світу, переживають негативні соціальні процеси, які супроводжуються кризовими змінами у суспільстві, одним із таких явищ є домашнє насильство [2–6].

Так, Ломакіна О.В. досліджувала зарубіжний досвід протидії домашньому насильству за ознакою статі [7]. Вона зазначає що сьогодні різноманітні прояви насильства в сім'ї є проблемою не лише в Україні, але й у більшості зарубіжних країн. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку за 2019 рік, законодавство жодної з країн світу не захищає повністю від домашнього насильства, а в деяких державах це взагалі не вважається злочином. Відсоток жінок, які хоча б раз у житті зазнавали фізичного та/або сексуального насильства в сім'ї, варіює від 9,8% (Швейцарія) до 85% (Пакистан). Рада Європи припускає, що в державах-членах кожна четверта-п'ята жінка хоча б один раз у своєму дорослому житті пройшла через фізичне насильство, і більше ніж кожна десята були жертвами сексуального насильства із застосуванням сили. Ця проблема є більш гострою для економічно недостатньо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Так, відсоток жінок, що повідомили про те, що вони хоча б раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. За іншими даними, рівень насильства над жінками в сім'ї становить близько 23% у Швеції, 4% у Японії та Сербії, 30-54% у Бангладеш, Ефіопії, Перу й Танзанії.

Відповідно до даних ООН (ЮНІСЕФ) у світі три чверті дітей віком 2-4 роки регулярно страждають від жорстокої дисципліни з боку батьків чи інших опікунів, для 42% батьків емоційне насильство над дітьми є допустимим у навчальних цілях. Із 87 тисяч жінок, які були навмисно вбиті 2017 року в усьому

світі, більше половини були вбиті своїми партнерами або членами сім'ї, що означає, що 137 жінок у світі щодня гинуть від рук члена власної родини. У США жінка страждає від фізичного насилля кожні 18 хвилин. За статистикою, 62% убивств жінок було вчинено їхніми чоловіками. У Перу 70% усіх зареєстрованих злочинів становить фізичне насильство в сім'ї. Значного поширення набуло сексуальне насильство: у Канаді, Новій Зеландії, США та Великій Британії кожна шоста жінка була зґвалтована.

Вихідні положення міжнародних стандартів у сфері боротьби з домашнім насильством ґрунтуються на глибокому усвідомленні неприпустимості подібного насильства, яке є грубим порушенням прав людини. Зарубіжні вчені пов'язують причину насильства у сім'ї з насильством щодо самих батьків у дитинстві (50% сімей, у яких і батько, і мати піддавались насильству у сім'ї, самі чинять насильство щодо дітей).

Варто зазначити, що досвід вилучення особи, яка здійснила насильство в сім'ї, з родини також практикують такі країни Європи, як Австрія, Іспанія, Нідерланди, Чехія, Швеція та інші. Вчені відзначають, що домашнє насильство, яке раніше українці вбачали лише у застосуванні фізичної сили, в країнах Європи давно включає в себе фізичне, сексуальне, психологічне, емоційне і економічне насильство. І кожен із цих видів насильства (а на практиці вони здебільшого мають комплексний характер) передбачає покарання - від адміністративного до тюремного ув'язнення.

Покарання є досить різними та залежать від країни. Найсуворіші покарання у Північній Європі. Наприклад, у Швеції криміналізовані всі форми домашнього насильства. Можна опинитися за ґратами навіть за грубу емоційну сварку, під час якої висловлювалися погрози. Суд часто наказує кривднику дотримуватися визначеної дистанції від об'єкта насильства, у разі порушення може бути накладено штраф або присуджено ув'язнення терміном до року. Схожі за жорсткістю закони й у Норвегії та Фінляндії [1].

Деякі зарубіжні вчені, такі як Сантьяго М. Перес-Вінсент, Енріке Каррерас, М. Амелія Гіббонс, Томмі Е. Мерфі, Мартін А. Россі вивчають актуальну тему домашнього насильства в наш час під час пандемії Covid 19 [10]. Відзначають, що приблизно кожна третя жінка у всьому світі зазнає тієї чи іншої форми насильства протягом усього життя. У деяких регіонах Азії, Латинської Америки, Карибського басейну та Африки на

південь від Сахари цей коефіцієнт досягає майже 50%, а в Центральній Африці на південь від Сахари до 70% (Devries et al). Фізичні та психологічні травми, спричинені цим досвідом, призводять до різного роду травм та проблем із психічним здоров'ям, часто стимулюють зловживання наркотичними речовинами, а в багатьох випадках закінчуються смертю).

Зазначають, що пандемія COVID-19 стимулювала деякі з цих ситуативних тригерів що призводять до домашнього насильства, зокрема час, проведений партнерами один з одним. Збільшення повсякденного впливу на потенційних злочинців може, в принципі, посилити насильство (Петерман та ін., 2020), наприклад, автори узагальнюють докази цього зв'язку з інших кризових ситуацій, коли сім'ї змушені бути разом протягом тривалого періоду часу (наприклад, у таборах біженців) або з ситуацій, коли потенційні злочинці тимчасово відсутні (наприклад, з сезонні програми міграції чоловіків). Карантини, запроваджені у всьому світі після поширення наслідків коронавірусу, інші обмеження також сприяли зменшенню доходів сім'ї, що є іншим потенційним фактором, що призводить до домашнього насильства.

Наводяться докази, що випадки домашнього насильства збільшилися із впровадженням блокування. Журналістські статті повідомляють, що дзвінки на гарячі лінії по всьому світу зросли між 40 і 300 відсотками. Проте академічна література з цього питання є обмеженою та неоднозначною. Дослідження щодо причинного впливу карантину на випадки домашнього насильства, були відносно невеликим [10].

Зазначають, що оцінка впливу карантинів коронавірусу на випадки домашнього насильства має ряд проблем. Хоча більшість урядів визнали обмеження пересування людей та соціальне дистанціювання важливим для обмеження поширення хвороби, їх реакція надзвичайно різнилася в залежності від типів обмежень, починаючи від локальних пропозицій і закінчуючи повноцінними національними блокуваннями. У деяких країнах був введений примусовий карантин, а обмеження щодо контролю також істотно різнились у своїх термінах. Багато розвинених країн Північної півкулі діяли лише тоді, коли розповсюдження хвороби вже створювало серйозну загрозу здоров'ю для населення, ускладнюючи з'ясування того, чи є негативний результат наслідком обмеження як такого, або частково наслідком стресу, викликаного страхом перед хворобою.

Загалом встановлено, що жінки які перебувають на карантині, частіше повідомляють про збільшення усіх вимірів домашнього насильства. Під час аналізу потенційних механізмів наводяться докази того, що карантин збільшив час, проведений з партнером (збільшуючи ймовірність насильницьких зіткнень), і зменшив доходи сім'ї та партнера (зростаючий економічний стрес або напруга щодо відносного внеску в сім'ю доходу).

Міжнародний дослідницький центр «Інститут економіки і миру» опублікував рейтинг країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік. Глобальний індекс миру виміряли для 163 країн, використавши 23 кількісних і якісних показників. Найбільш мирною у світі країною визначено Ісландію, друге місце займає Данія, Австралія – на третьому місці. Із 11 країн світу з високим рівнем безпеки, 9 знаходяться в Європі. Індекс у черговий раз визначив Європу самим мирним регіоном світу [8].

За статистичними даними, понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених 5 матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50% – до зловживань наркотиками. Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з невротами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [9]. Домашнє насильство в Україні – причина 100 тисяч днів госпіталізації, 30 тисяч звернень до відділів травматології, 40 тисяч викликів лікарів. Водночас, лише 10% постраждалих звертаються за допомогою. Адже донині багато хто вважає такі стосунки «нормальними».

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них мовчать.

Тому вельми актуальним завданням сьогодення є робота щодо формування у дітей, молоді, особливо, у чоловічої статі, нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини адресовані усім фахівцям, які працюють з дітьми та молоддю.

Список використаних джерел

1. Асанова Н. К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты / Н. К. Асанова // Руководство по предупреждению насилия над детьми / Под ред. Н. К. Асановой. – М. : ВЛАДОС, 1997. – С. 16–45.
2. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. – К.: Алатон, 2017. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9WcLXZwZVIJaFBCS3c>.
3. Глобальне опитування про булінг. URL: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf>.
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
5. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 серпня 2001 року №2558-III. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Запобігання та протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
7. Ломакіна О.В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. / О.В. Ломакіна // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. Науковий журнал. – №1. 2020.
8. Підготовлено за матеріалами МБФ «Альянс громадського здоров'я»/«Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток». – Київ, 2017. – 35с.
9. Руководство по предупреждению насилия над детьми / под ред. Н. К. Асановой. – М., 1999. – 347 с.
10. Santiago M. Perez-Vincent Enrique Carreras, et al. COVID-19 Lockdowns and Domestic Violence. Inter-American Development Bank. Innovation in Citizen Services Division. VII. Series.

Ботнаренко Ірина Анатоліївна,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ: ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І

Питання домашнього насильства, його наслідків для жертви та суспільства в цілому, та заходів його подолання у сучасних умовах залишається актуальним практично для всіх країн світу. Разом з тим, не дивлячись на нібито повну обізнаність суспільства про всі форми та загрози домашнього насильства, ця проблема продовжує існувати, маючи тривожні тенденції до зростання. На жаль, 2020 рік, з урахуванням його складних соціально-економічних умов, пов'язаних з пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19), коли значна частина працездатного населення була змушена дотримуватися карантинних обмежень, а також була позбавлена основного доходу, негативно вплинув на мікроклімат в родинях та лише посилив ситуацію з домашнім насильством. На фоні таких кризових періодів, що створюють додаткове психічне навантаження на всіх членів сім'ї, підвищеного ризику жорстокого поводження та експлуатації зазнає найбільш вразлива категорія – діти та молодь.

Варто вказати, що наукові дослідження з указаної проблематики здійснювала низка дослідників-правників: Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, М.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, В.В. Вітвіцька, А.А. Вознюк, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, І.І. Карпець, О.М. Костенко, Н.Ф. Кузнецова, В.Г. Лихолоб, О.В. Максименко, В.О. Меркулова, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, Т.В. Циганчук, В.І. Ша́кун та інші провідні науковці. Однак, з урахуванням значних наукових здобутків, багато важливих питань все-таки продовжують мати дискусійний характер та, відповідно, потребують уваги та поглибленого аналізу. Не дивлячись на те, що домашнє насильство, у тому числі щодо неповнолітніх членів сім'ї, у більшості випадків асоціюється лише із застосуванням фізичної сили, зміст такого поняття значно ширший і охоплює об'ємний спектр різноманітних протиправних

дій, які можуть вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності. Тому ми спробуємо детально розкрити такий вид насильства, як економічне або фінансове насильство щодо дитини, яке, на жаль, складно діагностувати, хоча наслідки його застосування можуть бути доволі тяжкі – шкода здоров'ю дитини чи створення небезпеки для її життя та повноцінного розвитку.

В Законі України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство визначено як форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [1].

Економічне насильство над неповнолітніми членами родини передусім вчиняють особи, які концентрують в своїх руках доходи сім'ї: свою заробітну плату, заробітну плату іншого члена сім'ї, пенсії батьків, стипендії дітей та інші види доходів. Крім того, до такого виду насильства найчастіше схильні особи, які є єдиними або основними «годувальниками» в сім'ї, а тому вони вважають, що мають право або «привілей» на розподіл сімейного бюджету, визначення пріоритетних витрат, фінансові покарання або заохочення, економічне обмеження способу проживання тощо.

Економічне насильство щодо дитини є особливо небезпечним, оскільки його наслідком може стати фізична або емоційна шкода різного ступеня, що, у свою чергу, може призвести до серйозної травми чи навіть до смерті. У такому випадку економічне насильство яскраво проявляється через таку категорію як нехтування – хронічну нездатність батьків або осіб, що здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини у відповідній їй віку турботі, в їжі, одязі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті та інше [2]. Це ставлення є результатом безвідповідальності дорослих. Воно варіюється від випадків, коли батьки залишають дитину одну вдома без догляду, допоки вони зайняті, до тих випадків, коли дитина залишається без догляду, а батьки від'їжджають на вихідні або свята. Найгіршим варіантом є ситуація, коли особа, що відповідальна за дитину, не робить того, що потрібно для забезпечення її здоров'я, безпеки та фізичного розвитку. Наприклад, коли дитина голодує чи утримується в холодному

приміщенні, коли в неї немає одягу, можливості навчатися тощо. Особлива небезпека економічного насильства полягає у тому, що дитина, в силу свого віку, а відтак особливостей свого розумового та фізичного розвитку, не здатна належним чином, а часто і зовсім усвідомити, що над нею відбувається економічне насильство.

Нехтування потребами дітей, пише Р.В. Рень, це відсутність належного забезпечення потреб дитини у їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, що зумовлене як об'єктивними причинами (бідність, психічні хвороби, недосвідченість), так і за їх відсутності [3].

Вважається, що нехтування потребами дітей є найбільш розповсюдженим видом жорстокого поводження з дітьми у світі, і найпершою категорією групи ризику є діти, народжені малолітніми матерями. Згідно зі статистичними даними, нехтування потребами дитини найбільш розповсюджене у молодшій віковій групі – 23% відзначених випадки стосувалися дітей у віці від народження до двох років. Неналежний догляд, нехтування потребами дітей найчастіше проявляють жінки (61%), ніж чоловіки (39%) [4, с. 85].

Нехтування потребами дітей може стосуватися таких сфер: а) фізичної (відсутність необхідної їжі, житла, одягу, належного догляду); б) медичної (відсутність медичного догляду); в) освітньої (відсутність навчання, турботи про задоволення потреби в освіті); г) емоційної (брак уваги до емоційних потреб дитини, відсутність психологічної підтримки, дозвіл вживати алкоголь, наркотики або бути у складі угруповань з делінквентною поведінкою) [5].

Економічне насильство над дитиною в сім'ї – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, що може призвести до її смерті, викликати порушення її фізичного й психічного здоров'я [6, с. 48]. Характерним проявом зловживання потребами дітей є відсутність належної батьківської турботи, свідомо неспроможність чи нездатність забезпечити основні потреби та базовий догляд, які необхідні для повноцінного фізичного, емоційного та інтелектуального розвитку.

Економічним насильством щодо дитини є дії як одного, так обох батьків, що полягають у: а) незадоволенні основних

потреб дитини; б) відмови або зволіканні у виплаті аліментів; в) повній відмові дитині в грошах; г) контролюванні дитини за допомогою грошей; е) відмови дитині у підтримці; є) використанні дитини як засобу торгу при розлученні; ж) нав'язуванні дитині економічно обмеженого способу проживання без достатньої для цього потреби; з) примушування дитини важко працювати або жебракувати [7]. До економічного насильства над дитиною належить і тимчасове або повне залишення її без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, відпочинку тощо.

Типовими різновидами економічного насильства щодо дітей, зазначають В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник, є: а) трудова експлуатація дитини, яка перешкоджає або унеможливорює здобуття нею освіти та ставить під загрозу її життя, здоров'я, нормальний фізичний та психічний розвиток; б) примушення дитини до протиправних дій в економічній сфері (крадіжок, жебрацтва тощо); в) позбавлення (погроза позбавлення) житла й грошового утримання, на яке дитина має законне право (житлової площі батьків, аліментів, пенсії, стипендії тощо); г) відібрання документів, без яких дитина не може продовжувати освіту або влаштуватися на бажану для неї роботу; д) існування за рахунок дитини (присвоєння пенсії дитини-інваліда, примушення до збору пляшок або пошуку харчів чи одягу на смітнику та ін.); е) позбавлення дитини належних умов проживання та харчування [8]. При цьому, наголошують науковці, відмова виконувати примхи дитини (найновіший телефон, модний прилад) не є економічним насильством [8]. Не можна також відносити до економічного насильства і процес залучення батьками дітей до праці (яка повинна бути посиленою для дитини) з метою формування в неї навичок трудової діяльності та працелюбності.

Таким чином, економічне насильство щодо дітей є одним із проявів зневажливого ставлення в родині, що побудовані на дискримінації та ігнорування інтересів з боку дорослого члена сім'ї по відношенню до неповнолітнього (малолітнього) з метою встановлення влади та контролю над ним. Економічне насильство щодо дитини можна визначити як умисні діяння дорослого члена сім'ї по відношенню до дитини, пов'язані з

нав'язуванням обмежень фінансового характеру, встановленням жорстких перешкод щодо отримання необхідного харчування та відпочинку, інтелектуального розвитку, якщо ці дії здійснюють руйнівний вплив, тим самим порушують конституційні права і свободи неповнолітнього (малолітнього) члена сім'ї як людини та громадянина, принижують честь та гідність, погіршують достатній життєвий рівень та можуть викликати порушення в нього фізичного та психічного здоров'я, або призвести до інших тяжких наслідків.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

2. Насильство в сім'ї : соціально-правова сутність та засоби протидії. URL: [file:///C:/Users/Ira/Downloads/3874-7785-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Ira/Downloads/3874-7785-1-SM%20(1).pdf).

3. Рень Л. В. Нехтування потребами дітей : соціально-педагогічні та психологічні аспекти. Вісник № 122. 2014. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1751/1/%.pdf>.

4. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / под. ред. Е. Н. Волковой. СПб. : Питер, 2008. 240 с.

5. What is child neglect. URL: <http://www.eschooltoday.com/childabuse/neglect-child-abuse/what-is-child-neglect.html>.

6. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.

7. Сушик Н. Сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей» (м. Тернопіль, 29–30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 385–388.

8. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К. : ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

Булгакова Олена Валеріївна,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін факультету 2 Донецького
державного університету внутрішніх
справ, кандидат економічних наук,
доцент;
Андрух Карина Миколаївна,
здобувачка ступеня вищої освіти
Донецького державного університету
внутрішніх справ

ІНТЕРФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН СУЇЦИДІВ ДІТЕЙ

Гострота проблеми обумовлена сплеском самогубств серед дітей шкільного віку. Факт вчинення суїциду дитиною взагалі вважається трагедією для суспільства, тому прогресивні держави вивчають це явище як комплекс соціально-індивідуальних чинників серед яких виокремлюють фактори домашнього насильства та негативних взаємовідносин в родині або близькому оточенні дитини. Протистояти та ефективно запобігати проявам суїциду серед дітей дуже складно лише традиційними методами або одиничними застережними заходами. Проблема насильства в сімейних стосунках потребує розробки та запровадження цілої низки адміністративно-правових заходів та вдосконалення системи суспільної відповідальності за вчинення насильства над дітьми через яке малеча вирішує позбавити себе життя не знайшовши підтримки в суспільстві дорослих.

Особливе занепокоєння викликає складність взаємовідносин дітей з віртуальним світом соціальних мереж, який не позбавлений проявів насильства тим більше, що в ньому насильство також може проявлятися і в психологічній, і в економічній, і в сексуальній спосіб. Стикнувшись з проявом прихованого насильства в віртуальному світі, дитина не здатна розрізнити реальну або приховану загрозу тиску або агресії через відсутність достатнього досвіду спілкуванні в реальному світі. Нажаль кількість неповнолітніх, які ухвалюють рішення про спробу позбавити себе життя щоденно збільшується в світі та Україні.

В основному діти зважуються вчинити самогубство у віці від 8 до 18. Слід зауважити, що 8 років це молодший шкільний вік, коли дитина вперше стикається з моделлю «дорослого» середовища з між особовими конфліктами, проявами агресивної поведінки в соціумі, складнощами реалізації власних бажань та необхідністю постійного дотримання дисципліни та жорстких

соціальних правил. В цей же період дитина вперше змушена сприймати явище влади та адміністративного тиску як об'єктивної реальності впорядкованого існування.

Слід звернути увагу, що більше на самогубство зважаються хлопці. Найбільше випадків самогубств у віці від 12 до 16 років незалежно від статі.

На першому місці з проблем, характерних для підлітків та молоді з суїцидальною поведінкою, перебувають стосунки з батьками. Приблизно в 70% випадків ці проблеми безпосередньо пов'язані з суїцидом, на другому місці – труднощі, пов'язані зі школою, на третьому – проблеми взаємин з друзями, в основному протилежної статі. [1]

На наш погляд, варто визначити основні причини суїцидальної поведінки дітей, серед яких психологи [1] виокремлюють цілу низку таких факторів, які доцільно згрупувати за принципом матриці (рис.).

<p>Почуття</p> <ul style="list-style-type: none"> - провини, сорому, образи, незадоволеність собою - помсти, погроз, шантажу 	<p>Бажання</p> <ul style="list-style-type: none"> - привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття - співчуття або бажання наслідування приятелів, кінофільмів, героїв книг 	<p><i>Особистість</i></p>
<p>Переживання</p> <ul style="list-style-type: none"> - пов'язані із смертю одного з батьків, розлученням батьків - невзаємне кохання, сексуальні надмірності, вагітність 	<p>Страх</p> <ul style="list-style-type: none"> - перед ганьбою, приниженням, глузуванням - покарання 	
<p><i>Суспільство</i></p>		

Рис. Поле розподілу причин суїцидальної поведінки дітей в системі соціально-особистісного напруження (авторська розробка)

Розгляд причин суїцидальної поведінки в полі соціально-особистісного напруження демонструє, що вектори особистісного напруження різнонаправлені та зумовлені впливом і тиском суспільних правил та вимог.

Якщо причини суїцидальної поведінки в більшому ступені пов'язані з системою «особистість-суспільство», то фактори, що призводять до самогубств дітей, на нашу думку, слід звести до розгляду двох основних груп - соціальних та економічних. Саме ці фактори дозволяють реалізувати наміри особистості.

Таблиця 1

Соціальні фактори, що призводять до самогубства дітей

Соціальні фактори			
макросоціальні	сімейні	особисті	інтер-персональні (мікросоціальні)
<p>1) наявність засобів зведення рахунків із життям (зброя та токсичні речовини);</p> <p>2) широке обговорення в засобах масової інформації випадків суїциду, що може призводити до «нормалізації» такого способу вирішення проблем;</p> <p>3) доступність інформації про способи самогубства, що в сучасному світі стало особливо великою проблемою через появу Інтернету (кіберзлочинність);</p> <p>4) рівень споживання алкоголю і наркотиків у суспільстві та їх доступність;</p> <p>5) домінуюча система цінностей у суспільстві, наприклад, культ успіху і пропаганда</p>	<p>1) втрата близьких;</p> <p>2) важке матеріальне становище сім'ї;</p> <p>3) фізичне насильство і жорстоке поводження у сім'ї</p>	<p>1) висока імпульсивність;</p> <p>2) висока емоційна напруженість;</p> <p>3) високий рівень досконалості;</p> <p>4) високий рівень соціальної тривожності;</p> <p>5) неефективні стратегії щодо боротьби зі стресу</p>	<p>1) низький рівень соціальної інтеграції;</p> <p>2) відчуття самотності та вузької соціальної мережі;</p> <p>3) низький рівень соціальної підтримки</p>

нереалістичних стандартів щастя та успіху; б) соціальні потрясіння, що призводять до значного погіршення умов життя.			
---	--	--	--

Джерело: [2, 3].

Виходячи з даних таблиці 2 всі соціальні фактори можна розподілити за групами: мікросоціальні, сімейні, особисті, інтерперсональні. Тобто тут проглядається чітка рівне вість включення дитини в життя соціуму. При цьому саме на інтерперсональному рівні визначаються фактори, які характеризують дитину як учасника реальних та віртуальних соціальних мереж спілкування.

Розгляд економічних факторів та їх вплив на можливість вчинення акту самогубства також доцільно робити на підставі даних таблиці 2

Таблиця 2

Економічні фактори

Економічні фактори		
макроекономічні	домогосподарські	особистісні
економічні кризи, що збільшують кількість сімей з важким матеріальним становищем і призводять до зростання безробіття	втрата постійного доходу батьками та відсутність додаткової фінансової підтримки, що зумовлює скрутне становище сім'ї і неможливість або другорядне значення забезпечення потреб дитини	особиста оцінка дитини про відсутність достатньої кількості кишенькових грошей чи речей, про які мріє (планшет, комп'ютер, мобільний телефон тощо) та відчуття неможливості змінити ситуацію, повна економічна залежність

Джерело: [2, 3]

Економічні фактори в суїцидальній поведінці дитини виконують роль формування середовища, яке зумовлює напрям формування якості життя дитини в цілому в родині, а також зумовлює загальний емоційний фон та систему відносин в родині. Наявність або відсутність економічної підтримки родини може бути тим фактором, який визначає реальну можливість дитини реалізуватись як особистість. Також економічний чинник є підґрунтям залученості дитини до реальних та віртуальних соціальних мереж спілкування.

Саме залучення дитини до спілкування в віртуальному просторі мережі Інтернет створює нові загрози. Останнім часом зросла роль такого фактора, як кіберзлочинність (штовхання дітей до самогубства через соціальні мережі). Так, у березні 2017 року слідчий департамент Національної поліції опублікував інформацію щодо ідентифікації понад 400 «груп смерті» («Синій кит», «Тихий дім» та ін.) Та встановив, що понад 35 тисяч учасників таких групи – Діти з України – їх заохочували до самогубства. Лише чверть із цих груп була заборонена [4].

В 2021 році ювенальна поліція фіксує сплеск небезпечних челенджів у соцмережах і спроб суїциду серед підлітків. після перегляду відео в «ТікТок» [4].

Крім того, як зазначають фахівці-криміналісти, через інтернет та соціальні мережі на дітях випробовуються технології, які не просто руйнують їх психіку, а й підштовхують до суїциду. Ці методи включають періодичне впровадження в середовище дітей різних субкультур (емо, готів тощо), спокушення дітей через порнографічні сайти, а потім залякування «потенційних наслідків». Такі випробування здійснюються часто людьми, що прагнуть легкої наживи, або психічно неврівноваженими людьми.

Досить часто причинами дитячого суїциду стає насильство в сім'ї та жорстоке поводження з ними. Дослідженнями встановлено, що 50% усіх бездомних жінок і дітей пішли жити на вулицю, рятуючись від насильства в сім'ї, а діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, а 50% піддаються зловживанню наркотиками та алкоголем [4].

Представник ЮНІСЕФ в Україні Юкі Мокуо зазначає, що майже 60% дітей у віці від 2 до 14 років зазнають психологічного чи фізичного насильства в сім'ї. 69% випадків сексуального насильства над дітьми відбувається вдома, в неблагополучних

сім'ях та проти дітей-сиріт. Як результат, діти-жертви в 10 разів частіше роблять спроби самогубства, ніж їхні однолітки [4].

Отже, факторами дитячого суїциду може бути одна чи декілька форм насильства – фізичне (умисне нанесення дитині побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди честі та гідності), сексуальне (дії сексуального характеру стосовно дитини), психологічне (вплив на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування) чи економічне (умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які вона має передбачене законом право, що може призвести до смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я). Крім того, сильним фактором самогубства дитини є надмірний і часто недостатній тиск на дитину не лише з боку батьків, але й з боку вчителів та однолітків.

Дослідження експертів Українського інституту вивчення екстремізму показують, що щороку близько 2500 дітей в Україні намагаються покінчити життя самогубством. 40% самогубств спричинені знущаннями. Також, згідно з опитуванням, проведеним ЮНІСЕФ у лютому 2017 року, 67% дітей зазнавали домагань за останні три місяці. Тоді як 24%, тобто кожна четверта дитина, були жертвами жорстокого поводження в цей період. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в 2016 році Україна посідала сьоме місце у світі за показником переслідування та дев'яте за кількістю жертв знущань серед 15-річних [5].

Можемо дійти висновку, що необхідно активізувати роботу з навчальними закладами (викладачами та психологами) з дітьми, вести профілактичні бесіди про неприпустимість суїцидальної поведінки, розробляти конкретні заходи щодо запобігання булінгу в школах, пом'якшувати його наслідки для запобігання суїцидам. На наш погляд, соціально-економічні фактори дитячого самогубства тісно пов'язані між собою, і в багатьох випадках слід використовувати термін «соціальні та економічні фактори», оскільки це часто брак коштів та важке фінансове становище сім'ї, можливість задоволення потреб дитини (за особистою оцінкою) та виникнення депресії та знущань у школі тощо. Ці фактори лише посилюють вплив один одного, і існує синергетичний ефект, який у багатьох випадках призводить до суїциду у дітей.

Список використаних джерел

1. Суїцид як суспільне лихо. Методи запобігання. URL: <https://works.doklad.ru/view/oR495FICIIA.html>.
2. Димитрова Л.М., Кіхтан Г.О. Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2012. Випуск 2(14). С. 72–77.
3. Холмогорова А.Б., Воликова С.В. Основные итоги исследований факторов суицидального риска у подростков на основе психосоциальной многофакторной модели расстройств аффективного спектра. URL: http://www.medpsy.com/mpj/archiv_global/2012_2_13/nomer/nomer11.php.
4. Новик В.А. Правове забезпечення попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. URL: http://eprints.zu.edu.ua/10563/1/Новик_В._А..pdf.
5. 40% дитячих самогубств – це наслідок булінгу з боку однолітків (дослідження). URL: <https://glavcom.ua/news/40-dityachih-samogubstv-ce-naslidok-bulingu-z-boku-odnolitkiv-doslidzhennya-455022.html>.

Бутко Вікторія Володимирівна,
психолог відділення психологічного
забезпечення відділу культурної
комунікації та психологічного
супроводження Національної академії
внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ НАСИЛЬСТВА

Проблема психотравмуючого досвіду та його впливу на подальше соціальне життя людини зачіпає не тільки психологічне здоров'я самої дитини на певному етапі її життя, а й має віддалені наслідки пов'язані із її соціальною адаптацією і побудовою здорових стосунків із соціумом. Визначає здатність адаптуватися до виникаючих викликів при регуляції своєї поведінки, зниження настороженості та зміни особистості в цілому.

Ключові слова: психологічне здоров'я, фактори ризику насильства, види насильства, параметри класифікації насильства, близькі та віддалені наслідки насильства.

Проблема насильства над дитиною має не тільки психологічний аспект, а й соціальний та юридичний. Психологічні та поведінкові порушення, які виникають після

насильства торкаються усіх рівнів функціонування особистості у суспільстві в цілому. Вони можуть сприяти формуванню стійких особистісних порушень, які заважатимуть свідомій особистісній реалізації у майбутньому, тож відповідно, впливатимуть на навколишній соціум. Незалежно від виду і форми насильства, у дитини формується відчуття малоцінності, яке принижує дитину і виховує в ній властивість не чинити супротив насильству. Діти, які зазнали насильства, часто відстають у психоемоційному розвитку, а іноді і фізичному, від однолітків. У своєму подальшому житті вони часто відтворюють засвоєні патерни поведінки, які виражаються у міжособистісних стосунках і можуть страждати від психосоматичних захворювань. Діти-жертви насильства є найбільш незахищеною категорією осіб, з якими воно може відбуватися, оскільки не завжди можуть усвідомити адекватність та відповідність того, що з ними відбувається через недостатність життєвого досвіду. Страх бути покинутим в ситуації насильства відіграє ведучу роль у нерозголошенні дітьми самої ситуації, а внаслідок неможливості змінити самостійно ситуацію в подальшому може призвести до використання неконструктивних механізмів психологічного захисту таких як: відчуття провини, яке в свою чергу призводить до депресії, дереалізації та аутоагресивної поведінки. В психокорекційній роботі з дітьми, які зазнали насильства необхідно враховувати такі параметри:

- насильство, яке з ними відбувалося, явне або приховане (враховується розуміння самою дитиною того, що з нею відбувається);

- насильство, яке відбулося, або відбувається на даному етапі життя;

- одноразове чи множинне;

- місце (домашнє, місце перебування або навчання);

- оточення (батьки, незнайомі люди, викладачі, однолітки).

При формуванні методів та виборі психологічних підходів у роботі з дітьми, з якими відбулося, або відбувається насильство необхідно також враховувати, що насильство над дитиною є багатомірним феноменом, який включає в себе деструктивне батьківське ставлення до дитини і впливає на формування у дитини ставлення до себе, як до жертви. Існує декілька факторів для формування в сім'ї ставлення до дитини, як до жертви, таких як:

- **соціально-економічні:** безробіття батьків, погані квартирні умови, відсутність соціальної допомоги;

– **структурно-обумовлені:** батьки-одинаки, багатодітні родини, прийомні діти, вітчим тощо;

– **психологічні або особистісно зумовлені:** проблеми взаєморозуміння між батьками, негативне ставлення до дитини в цілому (у наслідок післяпологової депресії, небажана дитина, нав'язана стереотипом суспільного бачення тощо); емоційна виснаженість батьків; проблеми зі здоров'ям (фізичне або психічне), низька розвиненість навичок батьківського спілкування; алкоголізм, наркоманія або ігрова залежність батьків.

Важливим в роботі з дитиною, яка отримала психотравму в наслідок насильства над нею є те, що воно може виражатися у декількох формах.

Психологічне або емоційне насильство може викликати у дитини змішані відчуття, оскільки не несуть прямої загрози, але викликають неприємні відчуття. Воно може виражатися у таких формах реагування на дитину, як її емоційне несприйняття, завищена вимогливість, залякування, ігнорування, підтримання постійної напруги у спілкуванні з дитиною, психологічні маніпуляції тощо. Таке ставлення до дитини формує в неї відчуття страху, прагнення відгородитися на соціально безпечну відстань, недовіру до себе та оточуючих і як наслідок - низьку самооцінку.

Економічне насильство також формує у дитини відчуття себе як занедбаной, недостойної та непотрібної. Воно виражається у нехтуванні батьками елементарними дитячими потребами.

Фізичне насильство можна визначити через сліди від ударів, синці, опіки. Також на присутність фізичного насильства може вказувати уникання дитиною контактів, втеча, страх та тривожність, носіння одежі не по погоді, яка прикриває синці.

Сексуальне насильство відносять до найбільш травмуючих психіку дитини. До нього відноситься увесь сексуальний досвід дитини до 16 років, оскільки дитини ще не може повністю зрозуміти, на що потрібно давати або не давати усвідомленої згоди. Деякі дослідники вважають, що сексуальні зловживання свідчать про порушення функціонування сім'ї.

Слід враховувати, що фундамент до формування у дитини самовідношення до себе, як до такої, що варта саме такого принизливого ставлення формується в сім'ї. В дисфункціональних сім'ях часто прослідковується недовірливе ставлення один до одного. В таких сім'ях діти виконують функцію медіатора між батьками, братами і сестрами: втішають, вислуховують, тому стають «відповідальними» за ситуацію в родині – жертвами співзалежних стосунків. Роль «відповідального» формується у

дитини беззаперечно і підпорядковується потребам усіх в родині, крім неї.

Задачі, які стоятимуть перед психологом при проведенні корекційної роботи з дітьми, які зазнали насильства полягають у сприянні зменшення відчуття провини за те, що сталося, зміцненні відчуття особистісної значимості та формуванню нових патернів поведінки з оточуючими через розвиток самовизначення дитини. Також при роботі з дітьми необхідно враховувати ситуацію, що діти, які виховані в умовах депривації, пізніше схильні до більшого насильства, ніж діти, які виховані у звичайних умовах. Таким чином, слід звернути увагу на те, що звинувачення у насильстві дорослого по відношенню до дитини може бути фальсифіковано. Іноді дитина може оговорити когось заради власної вигоди, наприклад, через нереалізовану потребу в увазі дорослих та депривацію.

Список використаних джерел

1. Запобігання та протидія насильству Методичні рекомендації Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.

2. Малкина-Пых Виктимология. Психология поведения жертвы URL: <https://sheltertransit.ru/wpcontent/uploads/2018/06/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%9F%D1%8B%D1%85%D0%98.%D0%93.%D0%92%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D1%8B.pdf>.

3. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. – (Справочник практического психолога).

4. Скорость доверия: То что меняет все/Стивен-Кови мл. Ребекка Меррил ; Пер с англ. – М.: Альпина Паблишерэ 2010. – 426 с.

Горбач-Кудря Іванна Анатоліївна,
ад'юнкт відділу ад'юнктури
та докторантури Національної академії
внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДИТИНИ-КРИВДНИКА У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

На Всеукраїнському форумі «Україна 30», що відбувся 13–15 травня 2021 року, Голова Національної поліції Ігор Клименко проголосив посилення уваги відомства на роботі з дітьми, навівши невтішну статистику зростання дитячої злочинності. З початку року органами Національної поліції зареєстровано більше 1200 кримінальних правопорушень, скоєних відносно дітей, та 1400 кримінальних правопорушень, вчинених дітьми [10]. Така пропорційність показників у кримінальних провадженнях може свідчити про слабкість інституту відповідальності дітей у справах про адміністративні правопорушення.

Метою доповіді є аналіз положень законодавства, що встановлюють відповідальність дитини-кривдника, за вчинене адміністративне правопорушення, та судової практики винесення постанов за такими справами.

За даними Департаменту гарячих ліній ГО «Ла Страда-Україна», протягом 1 кварталу 2021 року про факти вчинення домашнього насильства над дітьми надійшло більше 40 тис. звернень [1]. Статистичні показники випадків домашнього насильства, вчинених дітьми, за справами про адміністративні правопорушення, на сайті судової влади у звітних матеріалах не представлені [2]. Водночас дані судової статистики свідчать, що протягом 2020 року за 194 справами про адміністративні правопорушення, пов'язаними із настанням відповідальності за ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), виносилися постанови про застосування заходів впливу, передбачені статтею 24¹ КУпАП («Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх»).

Отже, є підстави вважати, що в Україні факти настання адміністративної відповідальності для дитини-кривдника замовчуються. На думку голови правління БФ «Слов'янське серце» Н.О. Киркач, такий дисбаланс між показниками

випадків, де дитина є постраждалою особою, і випадками, де дитина виступає в ролі кривдника, пов'язаний із тим, що під час реагування уповноважених суб'єктів на факти домашнього насильства дитина є майже невидимою [1]. Г.Ф. Федькович зазначає, що поки представники правоохоронної системи та судової влади в ситуації домашнього насильства не зацентрують уваги на дитині, ситуація не покращиться [1].

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дитину-кривдника визначено як особу, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі [9]. Щодо такої особи органами Національної поліції можуть застосовуватися спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, зокрема виноситися терміновий заборонний припис, здійснюватися взяття на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи. Судом за заявою заінтересованої особи може виноситися обмежувальний припис стосовно кривдника. Однак заборонювальні приписи, що застосовуються до дитини-кривдника, у такому разі не можуть містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування дитини-кривдника у місці свого постійного проживання (перебування) [9].

Ст. 12 КУпАП («Вік, після якого настає адміністративна відповідальність») визначає, що адміністративна відповідальність особи за скоєне адміністративне правопорушення настає з шістнадцятирічного віку [1]. Ч. 1 ст. 13 КУпАП («Відповідальність неповнолітніх») передбачено, що до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КУпАП («Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх») [3]. Згідно із ч. 3 ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особою, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»), вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачене КУпАП, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173⁴ КУпАП («Булінг (цькування) учасника освітнього процесу») тягне за собою накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють [3].

Отже, органи Національної поліції та судової влади мають нормативно-правовий механізм реагування на факти вчинення дитиною адміністративного правопорушення, пов'язаного із вчиненням домашнього насильства. Уповноважені суб'єкти підрозділів Національної поліції можуть застосувати до особи

спеціальні заходи щодо протидії домашнього насильства з визначеними обмеженнями. У випадку розгляду матеріалів справи за фактом адміністративного правопорушення за ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування») та визнання дитину винною в ньому судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів приймають рішення застосувати до особи заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КУпАП («Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх»), а саме: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання, – або у разі, якщо дитина-кривдник не досягла шістнадцятирічного віку, накладати стягнення у вигляді штрафу відповідно до ч.3 ст.184 КУпАП («Невиконання батьками або особою, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей») на одного з батьків або осіб, які їх замінюють [3].

Аналізом постанов про адміністративні правопорушення, що містяться у Єдиному реєстрі судових рішень, виявлено, що за фактом вчинення дитиною-кривдником домашнього насильства визнання дитини винною супроводжується застосуванням щодо неї заходів впливу. Доказами у таких справах виступають протокол про адміністративне правопорушення, протокол про прийняття заяви про кримінальне правопорушення, пояснення постраждалої особи, пояснення дитини-кривдника [5], визнання вини дитиною-кривдника у вчиненні адміністративного правопорушення у судовому засіданні [8], письмове пояснення постраждалої особи, письмове пояснення дитини-кривдника, письмове пояснення свідка, довідка про результати розгляду звернення постраждалої особи до органів Національної поліції [6].

У разі притягнення до відповідальності за фактом вчинення домашнього насильства дитиною-кривдником батьків, відповідно до ч. 3 ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особою, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»), справи про адміністративне правопорушення закриваються через відсутність складу адміністративного правопорушення [4; 7]. Доказами у таких випадках є протокол про адміністративне правопорушення, складений на одного з батьків дитини-кривдника або особу, яка їх замінює, заява постраждалої особи

про вчинення домашнього насильства [4], а також пояснення, надані постраждалою особою у судовому засіданні [7].

Отже, відсутність усталеної практики встановлення відповідальності дитини-кривдника за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), свідчить про наявність прогалин у законодавстві. Зокрема, ч. 1, ч. 2 ст. 254 КУпАП («Складання протоколу про адміністративне правопорушення») визначають, що протокол про адміністративне правопорушення складається уповноваженою на те посадовою особою не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності [3]. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП («Особі, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення») уповноважені на те посадові особи органи Національної поліції мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), однак складати їх вони можуть на дитину-кривдника віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. У разі, якщо дитина кривдник є неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, згідно ч. 3 ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особою, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»), посадові особи органів Національної поліції протокол про адміністративні правопорушення повинні складати на батьків або осіб, які їх замінюють[3], тобто у більшості випадків на постраждалих осіб. Останнє не відповідає завданням КУпАП, закріпленим у ст. 1 («Завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення») в частині, що стосується охорони прав і свобод громадян, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [3] і потребує внесення змін до ст. ч. 3 ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особою, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»), що дозволять уповноваженим на те посадовим особам органів

Національної поліції складати на дитину-кривдника віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років протокол про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Домашнє насильство щодо дітей під час карантинних обмежень. Як змінилася ситуація протягом «карантинного» року? *Ukraine crisis media centre*: веб-сайт. URL: <https://uacrisis.org/uk/domashnnye-nasylstvo-shhodo-ditei-pid-chas-karantynnyh-obmezhen-yak-zminylasya-sytuatsiya-protuyagom-karantynnogo-roku>.

2. Інформація про результати розгляду справ у сфері протидії домашньому насильству. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 року № 8073-X // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

4. Постанова Дзержинського міського суду Донецької області від 17.12.2019 за справою № 225/7833/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86342799>.

5. Постанова Ковпаківського райсуду м.Суми від 30.10.2019 за справою № 592/16562/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85341050>.

6. Постанова Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 27.10.2020 за справою №629/4986/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92491147> (дата звернення: 20.05.2021).

7. Постанова Радехівського районного суду Львівської області від 10.03.2021 за справою № 451/239/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95524106>.

8. Постанова Тарашанського районного суду Київської області від 25.03.2020 за справою № 379/384/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88596670>.

9. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

10.У Нацполіції розпочалося переформатування підрозділу ювенальної превенції – Ігор Клименко. *Національна поліція*: веб-сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/preventivna-robota/u-naczpolicziji-rozpchalosya-pereformatuvannya-pidrozdilu-yuvenalnoji-prevencziji-igor-klimenko/>.

Єсімов Сергій Сергійович,
доцент кафедри адміністративно-
правових дисциплін Львівського
державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук,
доцент

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ

Щодо такої категорії населення, як неповнолітні особи, міжнародні документи визнають пріоритет прав і інтересів, їх значимість для благополуччя та виживання всього людства, особистісного становлення та розвитку, потребують особливого захисту та гарантії. Національне законодавство орієнтоване на всебічний розвиток особистості, гарантію її прав і свобод, соціальний захист всіх членів суспільства незалежно від віку.

Неповнолітні суб'єкти – це соціально незахищений прошарок населення. Усі зусилля держави необхідно направляти на розвиток у неповнолітніх осіб суспільно значущої та творчої активності, на виховання високих моральних якостей, патріотизму, громадянськості, високого рівня правової культури та правосвідомості.

В основу формування державної політики у сфері реалізації прав і інтересів неповнолітніх повинні бути покладені правила-принципи, які продовжують і розвивають ідеї, закладені в міжнародних документах.

Конституція України проголошує напрями політики держави і є базисом, на якому будуються правовідносини щодо реалізації, охорони, захисту прав і інтересів неповнолітніх. Особи до вісімнадцятирічного віку мають усю повноту прав і свобод людини та громадянина, встановлених Розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [1].

Правові акти державного, регіонального, місцевого рівня встановлюють реалізацію, охорону, захист прав і інтересів неповнолітніх та зобов'язані посилатися на норми Конституції

України. А відповідно до норм Конвенції про права дитини держава зобов'язана забезпечити фізичний, інтелектуальний, психічний, духовний, моральний розвиток неповнолітніх осіб [2].

Розвиток неповнолітньої особи включає безліч аспектів і держава зобов'язана розробляти та вживати заходи, спрямовані на реалізацію цих аспектів, у тому числі у сфері реалізації, охорони та захисту прав і інтересів неповнолітніх.

Заходи повинні мати законодавчу основу, системний і ефективний характер, бути спрямовані, перш за все, на захист прав і інтересів неповнолітніх осіб від будь-якого насильства, від інформації, пропаганди, агітації, що завдають шкоди здоров'ю, фізичному, психічному, моральному, духовному, інтелектуальному розвитку.

Права неповнолітніх осіб в Україні закріплені у ряді нормативно-правових актів та законодавчо забезпечені. Але проблема в тому, що вони носять дублюючий, неефективний, безсистемний, розрізнений, декларативний характер.

В Україні немає спеціального закону про правовий статус неповнолітньої особи, тому існує значна кількість законодавчих актів, розпорошеність прав неповнолітніх за різними галузевим нормативно-правовими актами, безсистемність роблять їх закритими для сприйняття та виконання, приховують правові прогалини чинного законодавства у сфері реалізації прав і інтересів неповнолітніх осіб.

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, Національна економічна стратегія України на період до 2030 року говорить про важливість соціального захисту сім'ї, материнства, дитинства [3; 4].

Однак державна політика у сфері реалізації прав і законних інтересів неповнолітніх не забезпечується законодавчою базою та правозастосовним механізмом. Відсутні чіткі цілі та конкретні напрями цієї політики, за винятком Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей до 2023 року [5]. Становище неповнолітніх суб'єктів у державі залишається проблемним і складним. Їх права реалізуються не в повному обсязі, ігноруються, порушуються. Дієві інститути гарантії і захисту прав та інтересів неповнолітніх відсутні.

На практиці комплексний підхід до захисту прав і інтересів неповнолітніх осіб не забезпечується. Існуючий контроль у більшості випадків означає контроль, здійснюваний

органами виконавчої влади за власними діями, тобто вузьковідомчий, у межах компетенції відомства.

Державна політика в інтересах неповнолітніх – це частина внутрішньої національної політики держави, особливий вид соціальної діяльності, врегульований нормами міжнародного та національного права.

Уперше на законодавчому рівні державна політика в інтересах неповнолітніх дітей отримала закріплення законі «Про охорону дитинства» [6]. Зі змісту названого закону випливає, що ювенальна політика та політика держави в інтересах неповнолітніх – синоніми, які адекватно відображають потреби суспільства у захисті життєво важливих прав і інтересів неповнолітніх осіб. Тому державна політика у сфері реалізації прав і інтересів неповнолітніх повинна мати пріоритетний реальний характер.

Це означає, що законодавчі та представницькі органи влади на державному та місцевому рівні у першочерговому порядку зобов'язані розробляти та приймати правову базу, яка реально і ефективно забезпечує гарантії прав і інтересів неповнолітніх осіб. Виконавчі органи всіх рівнів зобов'язані оперативно виконувати приписи нормативно-правових актів щодо практичної реалізації гарантій прав і інтересів неповнолітніх осіб у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Державна політика у сфері реалізації прав і інтересів неповнолітніх – це частина внутрішньої політики держави, особливий вид соціальної діяльності, врегульований нормами міжнародного та національного права, метою цієї політики є розробка соціально-правових заходів, які адекватно відображають потреби суспільства у захисті життєво важливих прав у інтересів неповнолітніх осіб, формування необхідних соціальних умов для їх всебічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>.

2. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

4. Про затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів

України від 16.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

5. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>.

6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>.

Іванова Світлана Богданівна,
заступник завідувача відділу
забезпечення діяльності Сумського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС
України;

Іваненко Григорій Віталійович,
провідний фахівець з організації
наукової роботи відділу забезпечення
діяльності Сумського науково-
дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

СЕКРЕТИ БЕЗКОНФЛІКТНОГО СПІЛКУВАННЯ

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – це зіткнення протилежних інтересів (цілей, позицій, думок, поглядів та ін.) на ґрунті суперництва; це відсутність взаєморозуміння з різних питань, пов'язана з гострими емоційними переживаннями [1, с. 318].

Конфлікти відбуваються у нашому житті практично щоденно. Конфлікт – це можливість розширити свій світогляд шляхом прийняття думки інших, а також можливість покращити власні комунікативні навички. Результат вирішення конфлікту залежить від нашого бажання та вміння співпрацювати, чути один одного та разом шукати правильні шляхи його розв'язання. Доречно навести такий вислів: «Конфлікт – це норма життя. Якщо вам здається, що у вашому житті немає конфліктів, перевірте, чи є у вас пульс...». Ця, трохи смішна і одночасно правдива фраза, належить Чарльзу Ліксону, американському психологові і адвокату з тридцятирічним стажем. Думаю, що пульс ви вже перевірили і переконалися, що він є. Значить, і

конфлікти є. Оскільки конфлікти – природне явище, породжене унікальністю та неповторністю. Конфліктна ситуація спонукає людей до вирішення важливих проблем, до розуміння, до пошуку шляхів задоволення своїх бажань з урахуванням інтересів іншої людини. А згода є наслідком вдалого подолання конфлікту, коли немає переможців і переможених, ображених і незадоволених.

Правила поведінки під час конфлікту здаються дуже простими, знайомими з дитинства, але на практиці ми часто нехтуємо ними. Давайте зупинимося на цих «правилах» детальніше.

По-перше, в конфлікті важлива емпатія, як прагнення і здатність найбільш повно зрозуміти і відчувати іншу людину. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності [1, с. 493] Доречно навести вислів американського письменника та журналіста Данієля Г. Пінка, який сказав: «Емпатія означає взутись у взуття іншого, відчувати його серцем, подивитися його очима». Ми повинні завжди пам'ятати, що диму не буває без вогню. Кожна людська думка і емоція має своє підґрунтя, і вкрай важливо її усвідомити і відчувати, щоб підібрати важливі саме для цієї людини слова, щоб переконати її, без тиску і образ. Кожна людина інтуїтивно відчуває, як ми до неї ставимося і сприймаємо. Навіть усмішка не замаскує зневаги чи іронії. Замість того, щоб вчитися приховувати своє справжнє ставлення до людини за маскою бездоганної ввічливості, слід виховувати в собі щирю повагу до кожного. Всякий конфлікт – життєвий урок, який спонукає нас до саморозвитку, до кращого усвідомлення причин своєї поведінки і причин тих чи інших реакцій людей.

По-друге, слід вчитися володіти собою, справлятися з хвилями гніву, які нарінули на вас. Одна з психологічних практик – практика «заземлення» негативних емоцій. Вона полягає у візуалізації гніву (це може бути, наприклад, вогненим стовп, іскриста куля, що палає, або щось подібне) і уявному напрямку його до землі. От тільки, під час конфлікту важко зосередитися на емоціях і зануритися повністю у свою уяву.

Легше скористатися методом йогівського дихання (на час замовкнути, зробити кілька повільних, глибоких вдихів-видихів), при цьому потрібно прагнути піднятися над ситуацією, спробувати поглянути на себе та опонента збоку, представити своє викривлене гнівом обличчя і відразу ж нагадати собі, що не емоція повинна керувати нами, а ми емоцією. Ще один

психологічний метод оволодіння собою – метод представлення друга в смішному вигляді (наприклад, в одязі клоуна). Звичайно ж, прийом може спрацювати, але насмішка над людиною, навіть подумки, це не дуже гідний вчинок.

По-третє, в психології існує поняття «неконфліктної поведінки», або ж асертивності, що передбачає не тільки наявність поваги до себе та опонента, але і чесність (відмова від різного роду маніпуляцій, хитрощів), визнання того, що кожна думка має право бути (навіть якщо воно здається нам неправильною, безглуздою, невігідною для нас). Кожна людина має право на свою позицію (навіть якщо ця позиція неприйнятна для нас, і ми чітко усвідомлюємо, що друг глибоко помиляється). Якщо ми з самого початку налаштовані на співпрацю, а не на відстоювання своїх інтересів будь-якою ціною, то можна сподіватися на конструктивне розв'язання конфлікту.

По-четверте, використовуємо прийом «Я – висловлювання»: замість того, щоб «тикати», вказувати на прорахунки друга, намагаємося окреслити свої потреби, вказати на причини своєї поведінки. Важко не погодитися, що між висловлюваннями «Ти постійно перебиваєш мене! Скільки можна! Дай мені сказати, а то забуду!» і «Мені вкрай важко говорити, коли мене перебивають. Я не можу зосередитися на своїх думках, а ще починаю нервувати» – величезна різниця. Відверто озвучити свої думки та відчуття – це велика сміливість, адже ми відкриваємося іншій людині. Але це потрібно робити, тому ми даємо можливість опоненту краще розібратися в ситуації, краще зрозуміти наші потреби, ми не лукавимо, а отже, викликаємо повагу і довіру до себе.

До того ж слід позбутися звички виправдовуватися і вперто стояти на своєму. Іноді буває дуже важко відверто зізнатися в тому, що аргументи опонента вагоміші наших, але це необхідно навчитися робити. З часом почнемо розуміти, що визнавати помилки та змінювати свої переконання – це зовсім не соромно, соромно бути впертим тільки заради іміджу.

А ще існує досить цікава техніка, яка дозволяє не допустити розвитку конфлікту. Вона має назву «психологічне айкідо». Це прийом реакції на критику, яка складається з трьох етапів: згоди з аргументами співрозмовника, посилення їх і звернення до співрозмовника з пропозицією і питанням щодо вирішення конфліктного питання. Так, людина, яка звинувачує вас в чомусь, чекає вашої реакції, виправдань, невдоволення, агресії, а замість

цього може бути зовсім спантеличеною вашою згодою з претензією, визнанням конфлікту і спробою його залагодити.

Підводячи висновок викладеному, ще раз акцентуємо увагу на тому, що наше життя неможливо уявити без конфліктів, вони спонукають нас до розвитку, вдосконалення, рефлексії. Але ці цілком позитивні речі відбуваються з нами лише за умов гідної та зваженої поведінки під час конфлікту. Вдало вирішений конфлікт — це неабияке вміння, яке людина набуває з досвідом, звичайно, якщо вона не соромиться визнавати своїх помилок, цікавитися методами самовладання і вчитися позитивно сприймати світ навколо, і з повагою ставитися до інших, не схожих на себе людей.

Список використаних джерел

1. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук В.А. та ін. Психологія: підручник. Київ: Либідь. 1999. 558 с.
2. Урбанович А.А. Психологія управління: Учебное пособие. Минск: Харвест. 2005. 640 с.

Іващенко Віта Олександрівна,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Права та інтереси дітей, їх фізичний, психічний і соціальний розвиток охороняються всією системою суспільних відносин і цілою низкою правових норм. Особливе місце в системі соціального захисту дітей належить їх охороні та захисту від жорстокого поводження. Для цього в Україні прийнята спеціальна нормативно-правова база.

Так, у ч. 2 ст. 52 Конституції України зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом [1]. Розглянемо як у законодавстві вирішуються питання охорони дітей від жорстокого поводження, адже закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. [2] закріпив право на захист від усіх форм насильства (ст. 10) та визначив жорстоке поводження з дитиною як будь-які форми

фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (ст. 1).

У свою чергу Сімейний кодекс України [3] заборонив будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні та інші види покарань, які принижують людську гідність дитини (ч. 6,7 ст. 150).

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. [4] визначив домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Звернемо увагу на положення, що дитина вважається постраждалою від домашнього насильства не тільки, якщо вона його безпосередньо зазнала, а й коли стала очевидцем такого насильства.

Отже, в діючому законодавстві передбачено чотири можливі форми як жорстокого поводження з дитиною, так і домашнього насильства – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Важливе значення для реалізації розглянутих вище положень законодавства щодо охорони дітей від жорстокого поводження мають підзаконні нормативні акти, зокрема постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» № 585 від 01.06.2020 р. [5]. Зазначеною постановою затверджено Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. Порядок визначив механізм взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів та установ під час

забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб. Крім того, 01.06.2020 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» № 587 [6], яка визначила механізм виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах чи мають ризик потрапити в такі обставини, в тому числі у зв'язку з жорстоким поводженням з дитиною, та організацію надання їм соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб. Іншим нормативно-правовим актом затверджено типові положення про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді [7].

Діяльність суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії жорстокому поводженню з дітьми, домашньому насильству, регулюють закони: «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про пробацію», «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про освіту», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Крім розглянутих нормативно-правових актів, які регулюють питання охорони, у сфері відповідальності за вчинення жорстокого поводження з дітьми, домашнього насильства та правопорушень, що з ним пов'язані, діють Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, закони «Про безоплатну правову допомогу», «Про застосування амністії в Україні».

Підсумовуючи викладене зазначимо, що незважаючи на прийняті нормативно-правові акти щодо охорони та захисту дітей від жорстокого поводження, законодавство в цій сфері не є досконалим, завершеним і достатнього реалізованим. Не зовсім ефективними є норми, які передбачають адміністративну та кримінальну відповідальність за домашнє насильство, в тому числі жорстоке поводження з дітьми. Частина таких правопорушень залишається латентними. При цьому важливо

пам'ятати про невідворотність відповідальності за насильство та жорстоке поводження з дітьми. Адже беззаперечне притягнення до відповідальності винних осіб має значення для запобігання таким правопорушенням у подальшому. Разом з тим, Україна поступово впроваджує у національне кримінальне законодавство міжнародні стандарти щодо відповідальності за вчинення правопорушень щодо дітей. Проблема правового регулювання охорони та захисту дітей від жорстокого поводження є надзвичайно актуальною, носить комплексний характер і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Про охорону дитинства: Закон від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

3. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

5. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 черв. 2020 р. № 585. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>.

6. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 черв. 2020 р. № 587. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

7. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 жовт. 2017 р. № 741. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#Text>.

Калінюк Анжела Леонідівна,
старший викладач кафедри цивільно-
правових дисциплін Національної
академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІТЧИМА, МАЧУХИ ЗА НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ВИХОВАННЯ ПАСИНКА, ПАДЧЕРКИ

Виходячи із основних положень чинного сімейного законодавства про необхідність забезпечення кожній дитині належного сімейного батьківського виховання в Україні запроваджено різні форми виховання дітей, завдяки яким вони опиняються в сімейному середовищі. Тобто спостерігається в дії законодавча презумпція, класичним прикладом якої виступають: опіка та піклування, усиновлення, прийомне виховання (приймна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат). Разом з тим, ведучи мову про названі форми виховання, слід вказати, що має місце присутність окремої категорії дітей – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування [1, с. 98].

Досліджуючи ж питання про виховання неповнолітніх дітей у так званих змішаних сім'ях (вітчим, мачуха, пасинок, падчерка) йдеться про дітей, які не є ані сиротами, ані позбавленими батьківського піклування, тому що один із біологічних батьків завжди виступає в якості суб'єкта даного сімейного правовідношення. Має місце утворення сім'ї, де лише один із батьків пов'язаний із дитиною кровним спорідненням [1, с. 98].

Загальновідомо, що незалежно від того, хто здійснює виховний процес, мета його єдина – створити умови для реалізації дитиною права на дитинство та забезпечити її найкращі інтереси, які визначаються як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності [2].

Особливий характер батьківських прав та обов'язків зумовлює в свою чергу і певні умови їх здійснення, що сформульовані у законі в якості обов'язкових. Відповідно до ст. 155 СК України батьки повинні здійснювати свої права та виконувати обов'язки на засадах поваги до прав дитини та її людської гідності [3]. На думку В. П. Мироненко, названа норма закону може тлумачитися з декількох позицій. По-перше, має місце чітке окреслення меж допустимої поведінки батьків, якої

вони повинні дотримуватись при виконанні своїх повноважень щодо дитини; по-друге, в цій нормі опосередковано визначена мета батьківського права – вчиняючи будь-які дії щодо дитини, батькам необхідно дотримуватись проголошеного і гарантованого державою права на повагу до гідності та честі; і по-третє, неповага до дитини, приниження її гідності може завдати дитині шкоди і бути підставою для звернення дитини за захистом своїх прав [4, с. 61].

Конституцією України проголошено, що всі громадяни рівні перед законом, мають однакові права та обов'язки, які різняться хіба-що залежного від їх правового статусу. Ведучи мову про особливий статус вітчима, мачухи та правовий статус батьків, ми наголошуємо на існуванні лише однієї відмінності. Ця відмінність полягає в тому, що батьки мають право і обов'язок по вихованню власної дитини в силу кровної родинності, а вітчим, мачуха набувають права на виховання чужої дитини – пасинка, падчерки в силу укладення шлюбу та спільного проживання з останніми однією сім'єю. Ми також обстоюємо позицію, що незважаючи на підстави виникнення сімейних відносин за участю вітчима, мачухи і відповідно пасинка, падчерки, їх права та обов'язки по відношенню до дітей є такими ж за змістом, як у батьків і дітей за походженням. Відтак, на вітчима, мачуху мають бути поширені і правові норми, які передбачають покладення на них сімейно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання обов'язків по вихованню пасинка, падчерки.

Таким чином, відповідальність вітчима, мачухи за невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо виховання пасинка, падчерки, базується на загальних засадах юридичної відповідальності. Іншими словами, наявність у вітчима, мачухи правомочностей щодо виховання, порушення прав пасинка, падчерки на належне сімейне виховання з їхнього боку шляхом невиконання покладених на них правомочностей, наявність вини вітчима, мачухи у нездійсненні таких обов'язків та інші фактори, що впливають із такої поведінки названих суб'єктів виховання - все це, не що інше, як фактичний склад правопорушення, що дозволяє застосовувати до них міри державного примусу.

В більшості санкцій сімейної відповідальності чітко визначається вид і міра державного примусу, завдяки чому їх обсяг не може бути ні зменшений, ні збільшений судом. Застосування судом даного виду санкцій також має свої

особливості: покладення на особу мір державного примусу обумовлюється не тільки наявністю необхідних підстав, але і доцільністю, яка встановлюється із урахуванням інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї.

Варто зауважити, що значним здобутком українського суспільства стало те, що Україна одна із перших країн Східної Європи визнала домашнє насильство важливою суспільною проблемою, позбавивши кривдників можливості ховатися за ширмою невтручання у приватне життя [5, с. 3]. Важливість визнання цієї проблеми створює більше можливостей для її усунення, адже, як вірно вказують деякі фахівці - діти, які виховуються в сім'ї з проблемою насильства, підсвідомо переймають модель насильницької поведінки, а в більш зрілому віці виявляють агресію, є схильними до негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищі [6, с. 4]. Що теж становить величезну проблему сьогодення.

Разом з тим, якщо вести мову про підстави відповідальності за порушення прав дитини за сімейним законодавством, доводиться вести мову про можливість застосування правових презумпцій, то в даному випадку відповідальність вітчима, мачухи чітко визначено законом. Так, зокрема положення про відповідальність вітчима, мачухи знайшли відображення в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», де вказано, що дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, незалежно від факту спільного проживання поширюється і на таких осіб, як вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка) (п. 10 ч. 2 ст. 3). Крім того, ст. 22 названого закону передбачено, що захист прав та інтересів постраждалої дитини, у тому числі звернення до суду, представництво її прав та інтересів у суді можуть здійснювати мачуха або вітчим дитини, якщо вони не є кривдниками дитини [7].

Згадані норми законодавства свідчать про те, що названі суб'єкти сімейних правовідносин - вітчим, мачуха, законодавець розглядає у двох аспектах. За першим з них - вітчим, мачуха, які вчинили діяння фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства визнаються кривдниками, і притягуються до відповідальності, встановленої законом. За іншим – вітчиму, мачусі надане право звернутися до суду за захистом постраждалої дитини та представляти її права та інтереси, як законним представникам без особливих на те повноважень.

З нашої точки зору, такий стан речей додатково підкреслює доцільність і необхідність на законодавчому рівні закріпити за вітчимою, мачухою не лише «право участі у вихованні пасинка, падчерки», але і повноцінного статусу вихователів пасинка, падчерки з так би мовити «повним комплектом» батьківських прав та обов'язків, оскільки в реальному житті саме так і відбувається – вітчимою, мачуха фактично здійснюють виховання пасинка, падчерки, керуючись власним сумлінням і своєю громадянською позицією, не дивлячись на відсутність відповідного припису закону. Однак, такий припис закону виявляється вкрай важливим у випадках, коли вітчимою, мачуха створюючи сім'ю керувалися дещо іншими мотивами, і виховання нерідної дитини не входили в їхні життєві плани.

Отже, з огляду на загальні положення законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству до кривдника, в тому числі вітчима, мачухи можуть бути застосовані такі спеціальні заходи: терміновий заборонний припис; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників [7].

Список використаних джерел

1. Калінюк А. Л. Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2020. № 86. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i86.2410>.

2. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

4. Мироненко В. П. Межі здійснення батьківських прав. *Юридична наука*. 2012. № 5. С. 59–65.

5. Дудуров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі. Київ: Вагіт, 2019. 288 с.

6. Запобігання насильства в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Бондаровської. Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. 282 с.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

Ковалів Мирослав Володимирович,
завідувач кафедри адміністративно-
правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, професор

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА Й ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Останнім часом все більшої уваги набуває проблема попередження насильства в сім'ї над дітьми, як один із найпоширеніших і найбільш небезпечних проявів жорстокого поводження з дитиною. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами сприяє заподіяння шкоди фізичному здоров'ю дітей, а також тягне за собою важкі психологічні наслідки. Жорстоке поводження у дитинстві в подальшому формує нездатність створювати повноцінну сім'ю і є поштовхом до вчинення насильства по відношенню до власних дітей.

Насильство – це загальна проблема, а також одна з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини, в тому числі дитини. Насильство вважається серйозною проблемою в кожній країні, де вивчається це питання.

В ст. 28 Конституції України [1] враховані міжнародні стандарти прав людини і закріплена норма про те, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жорстоке поводження із дітьми в сім'ї не така вже й рідкість. Часто плутаючи методи виховання із звичайним насильством, батьки намагаються бути «розпорядниками» життя власної дитини. Не знаючи іншого ставлення, малюки не можуть правильно оцінити ситуацію, тому самі, вважаючи себе винними навіть не намагаються захиститись [2].

Але в суспільстві не прийнято казати про такі речі. Дуже часто один з батьків просто спостерігає за знущанням над своєю дитиною. Та насправді ця форма насильства існує у побуті дуже давно і поширена серед представників різних національностей, різного соціального та фінансового статусу, у сім'ях з різними світоглядами, світосприйняттям, релігійними вподобаннями.

Захист прав та забезпечення інтересів дитини є базовим принципом, на якому має ґрунтуватися діяльність відповідних органів державної влади, державних і недержавних установ та

інституцій (в тому числі освітніх та медичних) України. Водночас насильство й жорстоке поводження щодо дітей є поширеним явищем. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку ровесників, але кожна четверта дитина з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулася з цим у власній родині.

Норми чинного українського законодавства поки що не повною мірою передбачають цілісний та дійовий механізм для ефективного забезпечення прав та інтересів дитини, які, на жаль, порушуються щоденно. Залишаються високими показники поширення соціального сирітства, дитячого жебрацтва, економічної та сексуальної експлуатації, включаючи дитячу працю, жорстокого поводження з неповнолітніми дітьми, торгівлі дітьми та інші.

Як певний позитив можна оцінити ту обставину, що впродовж останніх років простежується тенденція до зниження підліткової злочинності і зменшення кількості неповнолітніх, причетних до здійснення злочинів. Водночас виявлено і притягнуто до відповідальності більше дорослих осіб, які проявляють жорстокість по відношенню до дітей.

Більшість батьків у таких сім'ях досі вважають дитину своєю власністю і переконані, що мають право робити з нею все, що заманеться: бити, позбавляти неслухняну дитину їжі тощо.

Діти в українських родинах практично необізнані щодо можливостей захисту від жорстокого поводження і отримання допомоги; вони не звертаються до відповідних служб самостійно та майже не мають надії на те, що про їх скрутне становище повідомить хтось із дорослих. За кордоном, наприклад, більшість повідомлень про випадки насильства щодо дитини надходить від представників громади (як правило, сусідів та знайомих сім'ї) та вчителів, які спостерігають за станом своїх вихованців майже щодня. В Україні можна стверджувати наявність протилежної тенденції: освітяни (перш за все шкільна адміністрація) притримуються позиції невтручання, та й діти не бажають звертатися до них за допомогою через недовіру та страх.

Значною проблемою є і відсутність єдиної форми державної або відомчої звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема в сім'ї, внаслідок чого офіційні дані, отримані з різних джерел, не дають змоги оцінити реальний рівень проблеми. Інформація, яка надається різними відповідальними органами та службами, збирається на підставі різних методологій та ґрунтується на різних засадах. Як наслідок,

загальна картина щодо кількісних показників проблематики жорстокого поводження з дітьми, зокрема в родині, є щонайменше неповною, суперечливою та такою, що не дає змоги провести ґрунтовний і достовірний аналіз ситуації.

Лева частка звернень з питань насильства у сім'ї надходить до органів поліції, працівники якої – такий висновок можна зробити, спираючись на дані державних соціальних служб – майже не передають до спеціально уповноваженого органу з питань попередження насильства й жорстокого поводження інформацію щодо таких випадків (незважаючи на вимоги чинного законодавства).

Отже, насильство й жорстоке поводження, зокрема стосовно дітей відзначається високою латентністю, тобто є неявною, прихованою проблемою. Іншою мовою, особи, які зазнають домашнього насильства, зазвичай або не знають, куди вони можуть звернутися по допомогу (за виключенням правоохоронних органів), або не схильні повною мірою використовувати ті можливості захисту та підтримки, які надають державні органи та служби. До цього можна додати, що випадки, коли дитина зазнає жорстокого поводження поза сім'єю, за виключенням найбільш кричущих, також, як правило, залишаються поза полем зору відповідних органів та служб.

З метою належного забезпечення охорони прав та свобод дитини, а також поваги до її гідності, під час здійснення заходів спрямованих на попередження жорстокого поводження та насильства в сім'ї щодо дітей, слід враховувати усю сукупність законодавчо закріплених положень, завжди наголошуючи при цьому про можливу як адміністративну так і кримінальну відповідальність. Бо лише в умовах потенційної відповідальності та у страху перед покаранням люди починають роздумувати про свої вчинки.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

2. Проблема насильства в сім'ї URL: <http://problemanasylstva.blogspot.com>.

Ковальчук Алла Юрївна,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
правового та організаційного
забезпечення Міністерства ДНДІ
МВС України, доктор юридичних наук,
доцент;

Коцюбинська Юлія Миколаївна,
науковий співробітник 1-ї науково-
дослідної лабораторії кримінологічних
досліджень та проблем запобігання
злочинності ДНДІ МВС України

ФОРМИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ І МАНІПУЛЯЦІЙ СВІДОМІСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В КІБЕРПРОСТОРІ

Актуальність обраної теми підкреслюється проведенням ООН (ЮНІСЕФ) дослідженням у якому зазначається що серед 10–17-річних українців кожен п'ятий підліток визнає себе жертвою онлайн-знущань. Протягом 2018/2019 н. р. працівники психологічної служби в Україні прийняли 86 548 запитів від учасників освітнього процесу щодо питання протидії булінгу. Зокрема, з боку батьків надійшло 27 772 звернень, з боку педагогічних працівників – 23 108, з боку дітей – 30 178, з боку інших зацікавлених осіб – 5 490 звернень. З питань протидії домашньому насильству прийняли 48 590 запитів, з яких 15 177 надійшло від батьків, 12 869 – від педагогічних працівників, 16 325 – від дітей, 4 219 – від інших зацікавлених осіб [1]. Разом з тим, слід зауважити що така статистика вказує лише на певний відсоток підлітків, які змогли заявити про вчинені насильницькі дії по відношенню до них. Статистичні дані не виділяють в окрему категорії насильницькі та маніпуляційні дії у кіберпросторі. Відповідно, питома вага онлайн-знущань, цькувань, сталкінгу, флемінгу, залишається поза увагою як батьків, вчителів, так і представників правоохоронних органів. Порушення прав і свобод дитини у кіберпросторі, нажаль, залишається проблемою недостатньо розробленою і у правовому полі.

Революційний, за своїми темпами, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до суттєвої трансформації самого життя людини. Як наслідок, людство опинилося і перед принципово новими можливостями, і перед принципово новими викликами та загрозами. Консервативна, за

своєю природою, система права, відповідно, відчуває суттєві складності, адже за таких умов від неї потребується динамізм і зміщення акцентів на прогнозування й упередження негативних проявів у суспільних відносинах, а також створення умов для унеможливлення порушень прав і свобод людини.

Згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення – булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [2].

У диспозиції даної статті вказується причино наслідковий зв'язок між насильницькими діями і наслідком заподіяної шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Але ми зазначали, що не лише насильницькі дії можуть заподіяти шкоду дитині. Маніпуляція свідомістю дитини, методи соціальної інженерії не є насильницькими, але вони впливають на психіку поза свідомістю. У результаті виникають сильні душевні хвилювання, у такому стані діти можуть вчиняти радикальні негативні дії, як внутрішнього так і зовнішнього прояву (самогубство, масові розстріли).

Якщо ж поглянути на маніпуляції свідомістю у кіберпросторі через призму права можна констатувати, що загрози та небезпеки у цифровому просторі можна визначити як дії, що порушують основні права і свободи людини. Порушення статті 21 Конституції України усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах; статті 28 Конституції України, ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому поводженню, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; статті 52 Конституції України будь-яке насильство над дитиною та її експлуатації переслідуються законом, саме у кіберпросторі не знайшли свого відображення у певних деліктах.

Серед форм насильницьких дій та маніпуляцій свідомістю неповнолітнього у кіберпросторі слід виділити:

1. Кіберсталкінг – це переслідування неповнолітнього у кіберпросторі за допомогою сучасних технологій. Переслідування може відбуватися як у формі насильства так і у формі вмовляння, маніпуляції, тобто не очевидних

насильницьких дій тощо. Але незважаючи на форму, кіберсталкінг є переслідуванням і якщо дитина зазнає приниження її честі та гідності, або введення її в оману вона вправі шукати захисту, у тому числі у правоохоронних органів.

2. Кібербулінг – це знущання, приниження, агресивні напади, що здійснюються за допомогою різних гаджетів (зокрема телефонів), з використанням мережі Інтернету, а також за допомогою будь-яких електронних (цифрових) технологій.

3. Флеймінг (flaming) – це обмін короткими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками, що принижують честь і гідність дитини.

4. Харасмент (harassment) – це надсилання повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні смс-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації.

5. Обмовлення (denigration) – це розповсюдження принизливої, неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій.

Слід констатувати, що на сьогодні українське законодавство насправді містить достатньо **обмежений інструментарій для протидії шкідливому спілкуванню у кіберпросторі**. Передумовою такому стану є непідготовленість українського суспільства до переходу від матеріального світу до інформаційного. Такий перехід вказав на нездатність протистояти загрозам особистої інформаційної безпеки людини, а особливо дитини. Відповідно, найбільш вразливими у цьому процесі виявилися неповнолітні діти. На наш погляд, слід ввести такі форми порушення прав і свобод людини у перелік як адміністративних так і кримінальних деліктів. Передбачивши відповідальність за вчинення таких дій.

Список використаних джерел

1. Оксана Пдучак. Булінг — стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії боулінгу // Юридична газета онлайн. 21.01.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

3. Конституція України. Право, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Корольчук Віктор Володимирович,
провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної
власності Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТОРГІВЛЕЮ ДІТЬМИ

Однією з проблем, що стоять перед Україною та світовою спільнотою, є торгівля дітьми. Це негативне явище може виявлятися у різних формах – від викрадення дітей до їх продажу з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Жертви торгівлі дітьми використовуються для примусової праці, у порнобізнесі, як донори для трансплантації тканин і органів тощо.

Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: хлопчики – з метою експлуатації праці, малолітні – з метою використання в жебрацтві, будь-які діти – для вилучення і трансплантації органів. Торгівля дітьми є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми. Поширенню цього явища сприяють такі чинники, як підвищення мобільності населення, трудова міграція, зростання безробіття серед жінок, збільшення доступу населення до мережі Інтернет, який практично не контролюється з точки зору закону і нерідко використовується з корисливою і навіть злочинною метою. Будучи пов'язаною із секс-індустрією і фінансовими махінаціями, торгівля дітьми часто стосується інтимних сторін людського життя, впливаючи на розвиток усього суспільства, перетворюючи людину в раба.

Часто торгівля дітьми розглядається як проблема боротьби зі злочинністю. Стратегія протидії полягає у цьому випадку в застосуванні кримінального покарання, розвитку міжнародної координації дій поліції й інших заходів, що дають можливість більш ефективно переслідувати злочинців.

В останні роки у зв'язку із збільшенням потоку нелегальних мігрантів і посиленням міграційних процесів у всьому світі торгівля дітьми все більше ототожнюється з нелегальною міграцією. У рамках цього підходу запобігання торгівлі дітьми перетворюється, таким чином, на боротьбу проти нелегальної міграції. Крім цього, торгівля дітьми

розглядається і як проблема розподілу трудових ресурсів у світовому чи регіональному масштабах, у контексті трудової міграції і примусової праці. Розгляд проблеми через призму примусової праці приводить до висновку, що торгівля дітьми – не що інше, як експлуатація людини, примус її до виконання тих чи інших трудових функцій. Протидія торгівлі дітьми за такого підходу зводиться до створення належних умов роботи, що виключають примусову працю й експлуатацію людини.

Одним з підходів до визначення суті торгівлі дітьми є моральний, який засуджує проституцію, рабство та інші форми експлуатації. З цього погляду торгівля дітьми розглядається як зло, що завдає шкоди моральному здоров'ю суспільства. Найбільш незахищеними на ринку праці і соціально вразливими верствами населення є дівчата, хлопчики.

Така ситуація вимагає підвищення рівня поінформованості малолітніх про небезпечні ситуації, в яких можуть опинитися потенційні жертви торгівлі людьми, а також про безпечну поведінку за кордоном.

В областях нашої країни майже не докладається зусиль щодо підготовки і розповсюдження, показу інформаційних матеріалів із цієї проблематики. Тому розв'язання даної проблеми полягає у формуванні належної зацікавленості з боку засобів масової інформації до вирішення цього питання, а також у відпрацюванні спільних механізмів превентивної роботи шляхом виготовлення рекламних щитів, проведення прес-конференцій тощо. Особливої уваги і посилення потребує профілактична робота в сільській місцевості, селах та селищах, оскільки саме в такій місцевості концентрується значна кількість осіб із потенційної групи ризику. Метою таких заходів є: створення умов для протидії торгівлі дітьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності; підвищення ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, які постраждали від торгівлі дітьми, через розробку та вжиття заходів щодо створення належних соціальних та економічних умов для потенційних груп ризику.

Аналізуючи фактори впливу на проблему можемо констатувати що є сильні сторони та слабкі сторони такої діяльності, а саме:

- проведення роз'яснювальної роботи серед різних категорій населення щодо наслідків нелегального виїзду за кордон;

- підвищення ефективності роботи з виявлення злочинів у сфері торгівлі дітьми та осіб, що їх учиняють;

– реінтеграція осіб, постраждалих від торгівлі дітьми, шляхом надання громадськими організаціями психологічної, соціально-педагогічної та юридичної допомоги особам;

– наявність фондів, розвиненої інфраструктури з підтримки осіб, постраждалих від торгівлі дітьми

– високий рівень безробіття, особливо у сільській місцевості;

– низький рівень обізнаності мешканців області щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном, а також наслідків нелегального працевлаштування за кордоном;

– відсутність системи захисту осіб, потерпілих від торгівлі дітьми;

– незначний розмір соціальних виплат сприяє пошуку додаткового заробітку, особливо жінками.

Також можна виокремити можливості та загрози:

– збільшення кількості людей, обізнаних з питань безпечної поведінки за кордоном;

– відсутність мотивації у населення щодо пошуку роботи на території області та України ;

– невідповідність розміру соціальних виплат, в тому числі допомоги по безробіттю, реальним потребам населення, що недостатньо стимулює громадян до пошуку роботи та отримання нових спеціальностей;

– зростання рівня еміграції висококваліфікованих кадрів.

Як висновок проблеми, пов'язані з організацією протидії торгівлі дітьми слід вирішувати обґрунтованим шляхом із використанням засобів розв'язання проблеми, усвідомлюючи обсяги, джерела фінансування, строки та етапи виконання таких завдань і заходів, як:

– створення реінтеграційного центру для осіб, постраждалих від торгівлі дітьми;

– проведення моніторингу з проблем протидії торгівлі дітьми;

– підвищення рівня поінформованості суспільства про небезпечні ситуації, в яких можуть опинитися потенційні жертви торгівлі дітьми, засоби захисту, які надаються державою і спеціальними установами, засоби карного й адміністративного впливу, здійснювані державою щодо протидії торгівлі дітьми, розробку і реалізацію освітніх програм, адресованих педагогам та учням освітніх закладів, установ для дітей – сиріт, а також безробітним особам;

– роз'яснювальної роботи серед різних критичних верств населення, а саме: тренінгів, семінарів, відеолекторіїв, круглих столів, конференцій;

– друку та розповсюдження інформаційно-роз'яснювальних видань інформаційно-методичних матеріалів за темами: «Мої правила безпеки за кордоном», «Експлуатація дитячої праці – порушення прав дитини!», «Торгівля дітьми – це злочин!» тощо;

– висвітлення проблеми торгівлі дітьми у засобах масової інформації, роз'яснювальної роботи серед різних верств населення за допомогою засобів масової інформації про небезпечні ситуації, в яких можуть опинитися потенційні жертви торгівлі дітьми, про засоби захисту, що надаються державою і спеціальними установами;

– створення реінтеграційного центру для осіб, постраждалих від торгівлі дітьми, надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі дітьми, зокрема у поверненні додому, працевлаштуванні та професійному навчанні;

– розвиток співробітництва з громадськими та міжнародними організаціями, що проводять діяльність, пов'язану з протидією торгівлі дітьми;

– використання міжнародного досвіду щодо запобігання торгівлі дітьми та боротьби з нею, захисту прав осіб, які постраждали від зазначеного злочину, розшуку зниклих за кордоном, їх повернення та реабілітації;

– розроблення механізму психолого-соціальної реабілітації постраждалих дітей.

За позитивної реалізації цих заходів можна очікувати такі результати:

– підвищити рівень інформованості населення та усвідомлення проблем торгівлі дітьми і як результат – зменшити кількість людей, що стають жертвами цього злочину;

– включити до освітніх програм для дітей та молоді, зокрема тих, що навчаються у дитячих будинках і школах-інтернатах області, питання протидії торгівлі дітьми з метою зменшення ризику їх потрапляння до сексуального та трудового рабства;

– підвищити кваліфікацію спеціалістів управління у справах молоді та спорту облдержадміністрації, що беруть участь у здійсненні заходів із протидії торгівлі дітьми, а також у боротьбі з нею шляхом організації навчання державних службовців і представників громадських організацій;

– підвищити рівень надання реабілітаційної допомоги, збільшити кількість реінтегрованих осіб шляхом посилення соціальної, юридичної, медичної та психологічної допомоги постраждалим особам.

Крижна Валентина Володимирівна,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, старший науковий
співробітник

ВИДИ ТА ФОРМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ

Проблема насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Поширення насильства щодо дитини виявляє зв'язок із загальним зростанням кількості випадків насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з легальним результатом. Держава і суспільство мають відстоювати і захищати права дитини, серед яких: право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на здоровий та безпечний розвиток та ін. Всі ці права порушуються, коли дитина піддається насильству.

Тому одним із пріоритетних напрямків соціальної політики України є боротьба зі злочинами проти життя, здоров'я, волі й гідності особистості. Українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки поширеним явищем є насильство у різних його формах та проявах, як це травмує дітей, що стають його жертвами. Всупереч поширеній думці, кривдниками є не незнайомці, а родичі й люди, яких дитина знає і яким довіряє. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з них знущаються. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою.

Стаття 16 Конвенції ООН про права дитини закріплює положення про те, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання у здійснення її права на особисте життя. У поняття особистого життя включаються,

зокрема, емоційні, любовні і сексуально-еротичні переживання й уподобання дитини, а також її право на отримання адекватної інформації, без якої вона не зможе самостійно розпоряджатись цією складною сферою свого життя.

Згідно зі ст. 22 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства розбещенням дітей визнається умисне спонукання дитини, яка не досягала відповідного віку, спостерігати за сексуальним насильством або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі.

Не зважаючи на те, що ще у 2012 році Україною було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція), принципово важливі положення Конвенції для забезпечення прав дітей залишаються не імplementованими у національне законодавство. Ланцаротська конвенція передбачає, що для успішного впровадження її положень необхідними є превенція, захист та покарання винної особи.

Проте наразі політика держави спрямована тільки на покарання винного. При цьому залишаються не впровадженими превентивні заходи щодо підвищення знань дітей про ризики сексуальної експлуатації, запровадження програм та заходів щодо злочинців, перевірки осіб, які працюють з дітьми.

Необхідно відмітити, що у сфері захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства, наразі відсутні програми підтримки для жертв та їхніх родин, забезпечення безпеки та приватності свідку такого злочину, дотримання вимог правосуддя, дружнього до дитини, при вчиненні процесуальних дій [1].

Відповідно до українського законодавства за вчинення будь-яких дій сексуального характеру щодо дитини настає кримінальна відповідальність.

Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення зовнішніх статевих органів винуватої або потерпілої особи, поцілунки, непристойні дотики, які викликають статево збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого гетеросексуального коїтусу, мужолозтва або іншої дії сексуального характеру.

Виділяють наступні статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), що передбачають кримінальну

відповідальність за вчинення дій сексуального характеру щодо дитини:

- зґвалтування (ст. 152 КК України)
- сексуальне насильство (ст. 153 КК України)
- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)
- статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України)
- розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України)
- ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України)
- створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України)
- сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (ст. 303 КК України).

Дії сексуального характеру щодо дитини – це залучення дитини за її згодою або без такої згоди до сексуальних дій з дорослим з метою отримання останнім сексуального задоволення або вигоди [2].

Сексуальне зловживання дітьми охоплює дії від небажаного (проти її волі) дотику до інтимних частин тіла або підглядання за ними до зґвалтування, а також залучення дітей та підлітків до протиправної діяльності в сфері секс-індустрії (до проституції, у тому числі ритуальної, порнографії тощо). Серед його форм:

- примушення дитини торкатися статевих органів дорослої людини, ігри сексуального характеру з дитиною, імітація статевого акту з нею, вимога спати в одному ліжку з особою іншої статі;
- вагінальний, анальний та оральний секс з дитиною;
- залучення дитини до комерційного сексу, зйомок у порнографії, примушення до надання сексуальних послуг іншим особам вихованців закритих закладів, а також щоб «підтвердити любов» або доказати права належати до певної групи тощо;
- створення умов, за яких дитина постійно спостерігає за статевими стосунками інших людей (залучення до перегляду порнографії, сексуальні зносини на очах у дитини, у т.ч. комерційні або безладні);
- підглядання (або здійснення відеофіксації) за дитиною у момент здійснення нею гігієнічних процедур, роздягання, примушення митися, роздягатися / одягатися у своїй присутності або присутності інших дітей та/або дорослих тощо;

- розбещення дитини шляхом спілкування в Інтернеті;
- повна заборона сексуальних контактів підлітка, постійний контроль за збереженням цноти, примусові гінекологічні огляди.

Найбільш прихованою формою насильства є сексуальне насильство в сім'ї. В 75% випадків гвалтівники знайомі дітям в тій чи іншій мірі, причому у 45% випадків з них нападником стає родич (частіше за все батько, вітчим, піклувальник), у 30% – більш далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері) [3].

Разом з тим, необхідно відмітити, що існує психологічне насильство. Це насильство, пов'язане з дією особи на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно викликається емоційна непевність, нездатність захистити себе, і може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. Психологічне насильство щодо дитини виникає у ситуації постійної нестачі доброзичливої, здорової атмосфери, яка б сприяла емоційному зростанню та росту самооцінки дитини.

Психологічне насильство супроводжує всі інші форми насильства, адже побиття або зґвалтування завжди зумовлює не лише фізичне, а й психічне страждання (а в особливо тяжких випадках – значні психічні травми).

Також існує і економічне насильство щодо дитини. Це умисне, свідоме нехтування її потребами, послідовна відмова вихователів, батьків або осіб, що їх замінюють, забезпечити життєві потреби дитини в їжі, одязі, житлі, медичному обслуговуванні. При цьому відмова виконувати примхи дитини (найновіший телефон, модний прилад) не є економічним насильством.

Загалом, досить складно розмежувати різні форми насильства. Наслідки насильства щодо дитини зазвичай охоплюють кілька сфер: фізичну (тілесне здоров'я), емоційну, економічну, сексуальну. Будь-який вид насильства негативно впливає на особистість дитини, адже сексуальний примус обов'язково тягне за собою приниження гідності, фізичне насильство також справляє значний вплив не лише на тілесну, а й на моральну, емоційну сфери особистості, тобто є водночас і психологічним.

Список використаних джерел

1. Волинець Л.С. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л.С.Волинець, Л.П.Гурковська, І.В.Савчук –К.: К.І.С., 2011–132 с.

2. Джужа А.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : монографія / НАВС. – К., 2013. –193 с.

3. Проблеми насильства над дітьми / URL: <http://familytimes.com.ua>.

Кришевич Ольга Володимирівна,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БУЛІНГ ЯК РІЗНОВИД КАТУВАНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Однією з найпоширеніших проблем у дитячому середовищі сьогодні є булінг, який прийнято розглядати як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, що призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Булінг у середовищі неповнолітніх виявляється через фізичне або психологічне насильство пережите дітьми з боку інших дітей. Булінг як негативне явище вивчалось в першу чергу з точки зору психології та педагогіки. І лише віднедавна на це явище почали звертати увагу юристи. Сьогодні в Україні проблема булінгу отримала законодавче «визнання» із закріпленням поняття булінгу, ознак цього явища, визначення заходів запобігання та суб'єктів запобігання, а також відповідальності за булінг. 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Таким чином, булінг – це насильство, що має умисний характер і проявляється, як правило, у тривалих, неодноразово повторюваних діях фізичного та/або психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними перевагами (фізичними, адміністративними, психологічними тощо), вчинюваних з певною, визначеною метою (залякати, покарати за вчинення якогось діяння тощо). Могуть бути: це

систематичні глузування, що відображають особливості зовнішнього вигляду або особистості потерпілих; псування їх особистих речей, заштовхування під парту, вимагання грошей; відверті знущання, що принижують почуття людської гідності. Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають: фізичні вади – носять окуляри, погано чують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі; особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні; особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту; недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками; страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію; відсутність досвіду життя в колективі («домашні» діти); деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання); знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні або навпаки високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення; слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

Науковцем А. Король проаналізовано такі ознаки булінгу:

1. Емоційне приниження, що має вербальні і невербальні способи вираження. Вербальні представлені негативно забарвленими висловлюваннями, використанням підвищеного тону, криком, звинуваченням у помилках, приниженням здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – це зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо.
2. Тривалість емоційно образливої і принизливої поведінки. Жертви булінгу визнають, що навіть, якщо не прийняття і несхвалення висловлюється у відносно м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності та відсутності виходу.
3. Непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг.
4. Втручання у приватне життя людини.
5. Якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг.
6. Якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині, або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмвальні події, ця поведінка є булінгом.
7. Агресор займає вище

становище ніж його жертва і відповідно 16 дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [3, с. 15].

Найпоширенішими *формами* булінгу є: словесні образи, глузування, обзивання, погрози; образливі жести або дії, наприклад, плювки; залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити; ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот; вимагання грошей, їжі, речей; умисного пошкодження особистого майна жертви; фізичне насилля (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження); приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т.д.), поширення чуток і пліток. Класифікації булінгу дозволяє виділити наступні його *види*: – *Фізичний* булінг (дії агресивного характеру (побиття, штовхання, стусани, удари, побої). – *Соціальний* булінг (створення напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть вчителів чи персоналу школи, до жертви, бойкот, ізоляція, переслідування). – *Вербальний* булінг (погрози, приниження, насміхання, ворожа міміка та жестикуляція, образливі прізвиська). – *Економічний* булінг (відбирання грошей і речей, пошкодження особистого майна). – *Сексуальний* булінг (принизливі жести, жарти сексуального характеру, змушування до певних негативних дій, зйомки в переодягальнях). – *Кібербулінг* (розсилання повідомлень, зображень, фото-, відеоматеріалів агресивного та образливого характеру, зламування пароллю до особистих поштових скриньок чи акантів, пошкодження персональних даних, агресивна поведінка в чатах, соціальних мережах, а також за допомогою мобільного зв'язку). *Ознаки* булінгу: 1) умисність вчинення діянь; 2) довготривалість або/та систематичність (повторюваність) діянь; 3) колективний характер; 4) наявність рольової структури; 5) агресивність; 6) дисбаланс сил між жертвою та агресором; 7) булінг є поведінкою; 8) має особисту мету; 9) не має ознак самозахисту. Варто також відзначити, що булінг має своїм першочерговим завданням отримати перевагу, лідерство чи самоутвердитись в певній соціальній групі. Насильство не є самоціллю для агресора, а лише засобом досягнення цілі.

У чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України відповідальність за цей злочин встановлено у статті 127

«Катування» (розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» його Особливої частини), тому цей склад кримінального правопорушення є нормативно-правовою (законною) підставою кримінальної відповідальності. Так, відповідно до КК України, катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [4]. Щоб проаналізувати булінг з позицій кримінального права, дослідити особливості кваліфікації даного виду поведінки як катування, спочатку окреслемо кримінально-правову характеристику катування. *Основним безпосереднім об'єктом катування є здоров'я, а додатковим обов'язковим – воля, честь і гідність особи. З об'єктивної сторони характеризується:* 1) діями – нанесенням побоїв, мученням або іншими насильницькими діями; 2) наслідками у виді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання; 3) причинним зв'язком між вказаними діями і наслідками. *Суб'єкт катування – загальний, фізична осудна особа 16 років. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 127 КК України, характеризується прямим умислом і хоча б однією спеціальною метою з чотирьох, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 127 КК України:* 1) примусити потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у т. ч. отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; 2) покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним чи іншою особою або у скоєнні яких він чи інша особа підозрюється; 3) залякати його чи інших осіб; 4) дискримінувати його чи інших осіб. Катування, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, кваліфікується за ч. 2 ст. 127 КК. Заподіяння під час катування тілесних ушкоджень утворює сукупність злочинів, передбачених ст. 121, 122 або 125, 127 КК. Якщо внаслідок катування настала смерть потерпілого, то вчинене кваліфікується за ст. 115 або за ст. 119 і 127 КК.

Щоб проаналізувати взаємозв'язок булінгу і катування спочатку порівняємо обидва явища. По-перше, дії при булінгу дуже схожі, а іноді можуть бути й ідентичними до тих дій, які вчиняються при катуванні (завдання ударів по тілу, що спричиняє

фізичний біль, застосування або погроза застосування поліетиленового пакета для позбавлення можливості дихати, різні посягання на статеву недоторканість особи, придушування, обливання холодною водою, нацькування собак, примушування їсти неїстівні речовини). Також означені дії завжди супроводжуються сильним стресом, почуттям нестримного жаху та здатні принизити особу, зламати її морально. По-друге, в кожному із випадків обов'язково настають наслідки у формі сильного фізичного болю та/або жорстокого морального страждання. По-третє, в обох випадках виступають суб'єкти-агресори, які з метою досягнення своєї мети вчиняють щодо іншої особи дії у формі вербального, фізичного чи емоційного знущання. Булери відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі та агресивні у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв. По-четверте, і булер, і суб'єкт катування усвідомлюють, що їх дії не відповідають загальноприйнятим у суспільстві правилам поведінки і є навмисними та суспільно небезпечними. Таким чином, булінг фактично переростає у катування із наявністю усіх ознак складу цього злочину, за винятком суб'єкта, а діти-булери до 16 років, які вчинили дії, що утворюють склад катування, не несуть кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України, оскільки ч. 2 ст. 22 КК України цей злочин не передбачено у переліку тих, кримінальна відповідальність за які настає з чотирнадцяти років і особа віком від 14 до 16 років, яка вчинила насильницькі дії з метою передбаченою ч. 1 ст. 127 КК України, то, за наявності для цього підстав, вона може підлягати відповідальності за ст. ст. 121, 122, 296 КК України. З огляду на наявну в Україні практику, найчастіше дії булерів кваліфікуються як хуліганство (ст. 296 КК України). Якщо ж вони здійснюють свої неправомірні дії через мережу Інтернет (кібербулінг), то за погрози іншим дітям в інтернеті відповідальність несе власник того комп'ютера, з якого було поширено неправдиву інформацію або залякування.

Підводячи підсумок, пропонуємо розглядати окремі прояви булінгу, як різновид катування серед неповнолітніх, оскільки це негативна агресивна поведінка умисного характеру, яка має високий ступінь суспільної небезпеки. З огляду на спільність ознак таких діянь та особливу загрозу для життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи як благ, які перебувають в

Україні під кримінально-правовою охороною, окремі прояви булінгу можуть підпадати під ст. 127 КК України і кваліфікуватись як катування. Тому, вважаємо необхідним знизити вік кримінальної відповідальності до 14 років суб'єкта злочину щодо ст.127 КК України. Адже, закріплення такої відповідальності у КК України могло б стати одним із засобів запобігання та протидії катуванню, а також і булінгу, оскільки у 14 років особа, яка вчиняє дії, які утворюють об'єктивну сторону катування, зокрема нанесення побоїв, мучення або інші насильницькі дії; що спричиняє наслідки у вигляді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, цілком усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння та наслідків.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Український інститут дослідження екстремізму. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу»: URL: <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>.
3. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. С. 12–17.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2018. – 1064 с.

Левчук Роман Володимирович,
здобувач ступеня вищої освіти
бакалавра Національної академії
внутрішніх справ
Науковий керівник: доцент кафедри
кримінального права Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук ***Симоненко Н. О.***

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА

Насильство щодо дітей не обмежуються певною політичною чи економічною системою. Цій проблемі пріоритетну увагу приділяє вся світова спільнота. Хоча проблеми насильства щодо дітей сьогодні прикро вражає, проте жорстокість та насильство у поводженні з дітьми стає дедалі

актуальнішим в усьому світі. Європейські держави протягом багатьох років відпрацьовуючи шляхи подолання насильництва щодо дітей, мають як вдалі програми, так і такі, що не принесли відчутного результату [3].

Генеральна Асамблея ООН у 1989 року прийняла Конвенцію про права дитини, яка базується на ідеї розуміння місця дітей у суспільстві не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя.

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання керуватися дотриманням принципу «найкращих інтересів дитини» щодо реалізації державної політики у цій сфері. Як закріплено в ст. 3 Конвенції, «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що опікуються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у Декларації прав дитини визначається як забезпечення дитині, через закони та за допомогою інших засобів, спеціального захисту та надання можливостей і сприятливих умов, що дозволяти б дитині розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально здоровим в умовах свободи та гідності. Так, держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які несуть відповідальність за неї за законом, і для цього повинна вживати всіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів.

Україна взяла зобов'язання, відповідно до частини 1 статті Конвенції, вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, образ, зловживань, недбалого піклування або його відсутності. Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дітей в Україні є принцип «усі діти рівні у своїх правах незалежно від походження», що закріплено статтею 52 Конституції України [1].

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я,

освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері [3].

Жорстоке ставлення щодо дитини часто включає фізичне насильство, інцест і сексуальне насильство, а також психологічно негативне звернення, що може мати на увазі, наприклад, ігнорування дитини або залучення до насильства між батьками чи іншими членами сім'ї. Постраждалою дитиною визнається не лише та, яка зазнала домашнього насильства, а й свідок (очевидець) такого насильства. Жорстоке ставлення до дитини і нехтування її інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті.

Психологічне (емоційне) насильство – це постійні або періодичні словесні образи, погрози від батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження людської гідності, звинувачення в тому, в чому дитина невинна, демонстрація ворожості, нелюбові. До цього виду насильства належить також постійна брехня, обман дитини (внаслідок чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей або на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, а спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки [4].

З огляду на особливості правової системи Україна вважаємо за необхідне запровадити позитивні заходи європейських країн у сфері захисту дітей від насильства у нашій країні. Зокрема, широко розповсюджені такі спеціальні заходи протидії насильства в сім'ї, що призначаються судом; обмеження контактів із дітьми; заборона наближення до потерпілих осіб, зустрічі з ними і намагання контактування з ними.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

3. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року), редакція зі змінами схваленими резолюцією. № 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року.

4. Питання «Міжнародне та національне законодавство з питань забезпечення гендерної рівності» висвітлено в посібнику «Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери» / Колектив авторів. Київ, 2017. 172 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/386411?download=true>.

5. Насильству немає виправдання : добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю / Сумська обл. універс. наук. б-ка ; уклад. Т. І. Касьяненко, Ж. П. Швачко Суми, 2017. 33 с.

Лубенець Ірина Григорівна,
провідний науковий співробітник
лабораторії кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності
Державного науково-дослідного
інституту МВС України, кандидат
юридичних наук

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Незважаючи на значну кількість нормативно-правих актів та систему заходів запобігання, сучасні протиправні діяння стосовно дітей належать до глобальних викликів сьогодення. Найбільш резонансними злочинами є злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, які розповсюджені в усьому світі. Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ відзначає: щороку у світі близько 150 мільйонів дівчат і 73 мільйони хлопчиків у віці до 18 років піддавалися сексуальному насильству та сексуальній експлуатації [1, с. 103].

Україна нажал не є винятком. Офіс Президента спільно з Міжнародним союзом електрозв'язку провели дослідження, в яких було опитано понад 5 тис. дітей до 18 років і близько

5,5 тис. батьків. За його результатами було з'ясовано, що кожна 5-та дитина потерпає від сексуального насильства [2].

Крім того, слід наголосити, що злочини, які посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дитини відрізняються високим рівнем латентності: лише про 10% злочинів стає відомо поліції, ще менше потрапляє до суду [3], а щодо сексуальної експлуатації дітей та дитячої порнографії в цифровому середовищі – і того менше.

Це підтверджується результатами анонімного опитування дітей-жертв сексуального насильства, проведеного С.В. Романовою, в ході якого з'ясувалося, що окрім того, що діти постраждали від звалтування (21,5%), сексуального домагання (21,5%), сексуального насильства (17,5%), розбещення (14 %) та ін., всі респонденти відзначили, що були жертвами сексуальних домагань через мережу Інтернет [4, с. 121–122].

На сьогодні, через карантин, викликаний пандемією коронавірусу, понад 1,5 мільярда дітей та молодих людей у світі постраждали від закриття шкіл та перейшли до онлайн-навчання. Оскільки діти почали проводити більше часу на віртуальних платформах, вони стали вразливішими до сексуальної експлуатації та активних спроб віртуального знайомства і залицяння через Інтернет, адже зловмисники прагнуть використати фактор пандемії COVID-19 у механізмі скоєння злочинів. Через збільшення часу, який діти проводять онлайн та послаблення контролю з боку дорослих, ризик натрапити на потенційно шкідливий та насильницький контент, а також стати жертвою злочинних посягань сексуального характеру збільшується в рази.

За словами засновниці освітнього проекту щодо безпеки дітей в Інтернеті А. Дьякової, Україна опинилася серед провідних виробників публікацій насильницького характеру над дітьми у Мережі: восьмеро з десяти неповнолітніх на цих порнографічних матеріалах – це діти у віці від 3 до 13 років, а вартість віртуальних публікацій коливається від 500 до 54 000 гривень. Жахливість ситуації в тому, що за висновками експертів, від 50 до 85% споживачів дитячої порнографії переходять до скоєння злочинів сексуального характеру проти неповнолітніх в реальному житті [5].

Останнім часом в мережі Інтернет дуже розповсюджені такі явища, як секстинг, тобто інтимне листування з дитиною, а також грумінг – встановлення дружніх відносин, входження в довіру до дитини з метою подальшої особистої зустрічі для

вступу в сексуальні відносини, експлуатації чи шантажу. Нерідко діти стають жертвами секстингу, тому що не вбачають в цьому реальної загрози, вважаючи це нешкідливим, простим способом отримання компліментів на рахунок своєї зовнішності за допомогою схвальних коментарів чи «лайків» [6]. Але досить часто жертва примушується до участі в порнографічних сценаріях через шантаж із використанням інформації, яка попередньо була зібрана про неї в Інтернеті, адже була у відкритому доступі. На жаль, статистика щодо секстингу та грумінгу в Україні відсутня, але про масштаби поширення цієї проблеми можна судити за кількістю звернень на діючу Національну дитячу гарячу лінію. Зокрема, за півтора року (січень 2017 р. – червень 2018 р.) надійшло 2627 звернень з приводу секстингу та 1047 – з приводу грумінгу [7]; а за період січень-червень 2020 р. надійшло 319 та 277 таких звернень – відповідно [8].

До останнього часу в Україні подібні діяння не розглядалися в площині кримінального законодавства (лише в лютому 2021 року було криміналізоване домагання дитини в сексуальних цілях, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ст. 156-1 Кримінального кодексу України) [9]), тоді як в деяких країнах вже є судові рішення, якими визнано факти зґвалтування через Інтернет. Зокрема, ще в 2017 р в Швеції засудили чоловіка, який таким чином зґвалтував 27 дітей, змушуючи їх виконувати сексуальні дії з використанням веб-камери, записуючи їх на відео або демонструючи в прямому ефірі [6].

Підтвердженням тенденції до зростання кількості фактів сексуальних домагань по відношенню до дітей в цифровому середовищі є результати проведеного нами опитування школярів м. Києва та Київської області, в ході якого такі випадки підтвердили 22% опитаних учнів, причому кількість постраждалих дівчаток та хлопчиків виявилось майже рівним [10, с. 155–156]. Як правило, діти про ці факти не розповідають дорослим.

Спілкування в мережі Інтернет може бути етапом готування до злочину, яке планується здійснити при реальній зустрічі з дитиною, тому було важливо встановити за допомогою опитування наскільки часто діти, знайомлячись в Інтернеті, зустрічалися особисто з людьми, яких раніше не знали. Майже 40% дітей зізналися, що особисто зустрічалися з тими, з ким познайомилися в Мережі. Хлопчики трохи частіше,

ніж дівчата, ходять на зустрічі з інтернет-знайомими (42,2% проти 34,4% у дівчат). З віком зростає і частота особистих зустрічей з інтернет-«друзями». Кожна четверта дитина 12–13 років ходив на такі зустрічі, а в старшій віковій групі – вже кожен другий (24,2% і 50% відповідно) [10, с. 157–158].

Одночасно, для людей із сексуальними девіаціями, зокрема педофілів, з розвитком інтернет-технологій спростились та розширились можливості: по-перше, це легкодоступність різного контенту за участю дітей (у тому числі, порно-контенту); по-друге, безперешкодний доступ для встановлення контакту із дітьми. «Шанувальники» дитячої порнографії легко згруповуються у, так звані, педофільні спільноти, де їх учасники підвищують свій статус за рахунок зростання своїх колекцій і придбання (а часом і створення) унікальних «авторських» матеріалів з яким-небудь новим способом насильства, який ще ніхто не бачив. «Рідкісні матеріали» виступають своєрідною валютою, за неї можна отримати нові незаконні матеріали або номери телефонів та інші персональні дані дітей, яких можна втягнути в створення «авторського» порно-контенту. Тобто зростання в мережі кількості матеріалів з дитячою порнографією призводить до зростання числа зґвалтувань неповнолітніх, а це, у свою чергу, породжує наплив в Інтернет нових порно-матеріалів [11, с. 10–11]. Отже, утворюється, так зване, коло насильства щодо дитини.

Таким чином, сексуальне розбещення дітей в Мережі (підбурювання до перегляду матеріалів порнографічного характеру в Інтернеті або надання доступу до таких матеріалів), а також сексуальне насильство та експлуатація на сьогоднішній день складають коло найнебезпечніших ризиків для дітей в цифровому середовищі, що потребує активних способів протидії та заходів запобігання цим явищам. Зокрема, таких як:

популяризація на різних платформах інформації для населення (зокрема, для неповнолітніх інтернет-користувачів) про нові ризики та безпеки в цифровому середовищі та способи убезпечення від них;

формування та розвиток цифрових навичок, підвищення рівня цифрової грамотності, особливо у частині безпеки в цифровому середовищі в межах обов'язкової освітньої програми (на сьогодні існує багато заходів освітнього характеру, направлених на розвиток цифрових навичок, але вони спрямовані лише на формування окремих навичок та позбавлені системного характеру);

зобов'язання Інтернет-провайдерів (на кшталт досвіду Німеччини) блокувати сайти, що містять дитячу порнографію з подальшим повідомленням до правоохоронних органів, а також збирати інформацію про відвідувачів такого роду ресурсів (оскільки відомості про них можуть бути використані у відповідних кримінальних справах);

розвиток системи суспільно-державного партнерства у вигляді розроблення та впровадження механізму повідомлення інтернет-користувачами (включаючи дітей) правоохоронним органам про виявлені протиправні посягання (у тому числі сексуального характеру) безпосередньо з Інтернет-порталів, на яких це сталось, або де міститься шкідливий контент (наприклад, матеріали порнографічного характеру);

розроблення та забезпечення чіткої процедури моніторингу та реагування на контент, що містить дитячу порнографію, насильство, у тому числі сексуальне та ін.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що запобігання сексуальному насильству стосовно дітей в цифровому середовищі, потребує створення сучасних захисних механізмів на шляху правопорушників до їх потенційних жертв, а також здійснення активної запобіжної, виховної роботи серед дітей – потенційних жертв.

Список використаних джерел

1. Шевчук Т.І. Сучасний стан та тенденції поширення сексуальної злочинності щодо дітей в Україні та світі // the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. 2018. № 51. С. 102–110 (С. 103). URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/shevchuk_51.pdf.

2. Кожна 5 дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, – дитячий омбудсмен Кулеба / Українські новини від 19.11.2019. URL: <https://ukranews.com/ua/news/666713-vid-seksualnogo-nasyilstva-v-ukrayini-strazhdaye-kozhna-5-ta-dytyna>.

3. Гаврилюк І. Рідний гвалтівник. Чому на Прикарпатті діти страждають від сексуального насилля // Репортер. 2019. URL: <http://report.if.ua/lyudy/ridnyj-%D2%91valtivnyk-chomu-naprykarpatti-dity-strazhdayut-vid-seksualnogo-nasyillya/>.

4. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. на здобуття наукового ступеня канд.юрид.наук.: 12.00.08. Львів, 2018. 244 с.

5. Константинова Н. Діти і сексуальне насильство в інтернеті. Що таке «секстинг» і «грумінг»? / Радіо Свобода.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sexing-grooming-sexualne-nasylystvo-v-interneti/31116184.html>.

6. Іонан В. В Інтернеті що 5 хв відбувається сексуальне насильство над дитиною. Як це зупинити // Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/4/239800/>.

7. Голокольнікова К. Секстинг, грумінг, мобінг: від чого страждають діти в Інтернеті. URL: <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/21656/2018-08-20-seksting-gruming-mobing-vid-chogo-strazhdayut-diti-v-interneti/>.

8. Національна дитяча гаряча лінія. Ла-Страда України. URL: <https://www.facebook.com/lastradaukraine/photos/pcb.3360101794066881/3360028610740866/>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 р. № 12560-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1256-20>.

10. Kulik A., Lubenets I., Kulakova N., Naumova I. Child security on the internet as a medical law problem // Georgian medical news. 2020. № 6. (303). P. 155–161.

11. Беспалов Е.И. Детская порнография: индустрия насилия/Беспалов Е.И.; [авт. вступ. ст. Астахов П.А.]. М.: Фонд «Дружественный Рунет», 2010. 32 с.

Максименко Олена Василівна,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, старший науковий
співробітник

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Розглядаючи ювенальну політику держави як її особливий вид діяльності з вироблення адміністративно-правових засад забезпечення та захисту прав осіб до 18 років [1, с. 14], варто зазначити, що вона охоплює захист дитини від насильства.

Не дивлячись на те, що людство створює все нові механізми захисту прав дитини від насильства їх ефективність не є абсолютною. Факти насильства і жорстокості щодо дітей

викликають особливе занепокоєння. Останнім часом насильство щодо дітей спостерігається у сім'ях, у закладах освіти, на вулиці серед знайомих.

Так, 66,8% хлопців і дівчат вважають, що будь-яке насильство є неприпустимим. 24% респондентів стикалися з випадками насильства протягом останніх кількох місяців. 2,5% респондентів потерпають від батьків, а саме: вдома від батька – 2,2%, вдома від матері – 2,4%, вдома від брата, сестри, інших родичів – 2,4%. Також, 8,9% підлітків піддаються насильству у школі від ровесників, 4,4% – у школі від старших учнів, 3,2% – у школі від вчителів. Школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зазнають жорстокого ставлення та знущань. 14,4% підлітків страждають від фізичного насильства; про те, що піддаються психічному насильству, зазначили 12,6%; піддаються сексуальному насильству, а саме відчують щодо себе висловлювання та утиски сексуального характеру, – 2,3% респондентів. Економічного насильства (псування або відбирання майна, одягу, грошей, шкільного приладдя, особистих речей тощо) зазнали 3,6% підлітків [2, с. 12].

Насильство над дітьми є небезпечним, а його наслідки можуть бути не відворотними для всього суспільства. Ще Арістотель говорив: «Насильство породжує насильство» [3, с. 28]. Тобто дитина, яка піддавалася насильству, коли виростає, то часто застосовує насильство до оточуючих. Теоретики розділяють насильство на: фізичне, психологічне, економічне, сексуальне і розробляють усе нові методи протидії йому.

Із розвитком ювенальної політики в Україні, вважаємо за доцільне виокремити систему нормативно-правових та рекомендаційних актів, які захищають дитину від насильства у всіх його проявах, а саме:

Конституція України;

Конвенція ООН про права дитини;

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства;

Європейська конвенція про здійснення прав дітей;

Цивільний кодекс України;

Сімейний кодекс України;

Кримінальний кодекс України;

Кодекс України про адміністративні правопорушення;

Законом України «Про охорону дитинства»;

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;

Спільний Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України та Міністерства внутрішніх справ України від 07 вересня 2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»;

Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01 лютого 2019 року № 278 «Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги»;

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 жовтня 2018 року № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодія педагогічних працівників із іншими органами та службами»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 року № 1/11-548 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»;

Лист Міністерства освіти і науки від 30.10.2018 № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей»;

Та інші.

Важливою складовою захисту прав дитини від насильства в процесі реалізації ювенальної політики в Україні є система державних та не державних органів і установ. Відповідно до статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

служби у справах дітей;
уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
суди;
прокуратура;
уповноважені органи з питань пробації.

Важливими є також служби підтримки та надання допомоги постраждалим особам, а саме:

центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
притулки для дітей;
центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
центри соціально-психологічної допомоги;
територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам [4, с. 28].

Новостворені об'єднані територіальні громади можуть створювати свої спеціальні служби, які необхідні для захисту дітей від насильства.

Кожний орган, установа та організація повинні надавати високоякісну допомогу та підтримку дітям, які стали жертвами або свідками насильства. Окремої кваліфікованої допомоги потребують також діти, які скоїли насильницькі дії.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються Законом.

Отже, організаційно-правовий захист дитини від насильства в процесі реалізації ювенальної політики в Україні, на нашу думку, забезпечується злагодженою системою діяльності державних і не державних органів та установ, а також чітким дотриманням законодавчих норм, щодо захисту прав дитини від насильства та забезпечення її найкращих інтересів у разі здійснення нею дій насильницького характеру.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 /

О. В. Максименко ; Держ. н.-д. ін-т М-ва внутр. справ України. – К., 2011. – 16 с. – укр.

2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2020. – 196 с.

3. Наследие прошлого: мысли и идеи. Москва, 1970. С. 28.

4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

Максименко Сергій Дмитрович,
директор інституту психології імені
Г. С. Костюка НАПН України, доктор
психологічних наук, професор, дійсний
член НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОТИДІЯ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ НА ОСОБИСТІТЬ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Актуальність проблеми психологічної убезпеченості людей, яким випало жити в наш непростий час, зумовлюється непередбачуваними наслідками однобічного, часто позбавленого гуманістичних вимірів науково-технічного прогресу, інформаційною перенасиченістю середовища людського існування, численними природними, техногенними та соціальними катастрофами, суспільними конфліктами і війнами, що дедалі більше набувають гібридного характеру.

Сучасне суспільство і кожна особистість переживає неоднозначні, різні по своїй формі, змісту та перебігу зміни (соціальні, політичні, економічні, гуманітарні і соціально-конфліктні), що пов'язані із протистоянням у протидії негативним впливам, які йдуть від наших сусідів на наше суспільство, народ і державу. Також у цей період, як влучно сказав Франкл: «Кожному періоду характерні свої неврози», і тому у цей період свідомо чи несвідомо, природа спонукає людей до виживання в умовах такої пандемії. Таке враження, що це надприродний, але соціально-детермінований біологічний експеримент. Який зачіпає не тільки фізичне здоров'я, не тільки весь метаболізм людини, а й геном. Геном - є дуже чутливим до всіх змін і він привласнюється особистістю. Колективна свідомість призводить до зміни того, що особистість нагадує

крилату ракети і імітує всі спади, всі злети та падіння, що стосуються позитивних і негативних перепадів у суспільстві. Йде цілеспрямоване роз'єднання культурного ядра нації, етнічних груп. Сіється уособлення груп, які призводять до нецілісності суспільства. Цілісність суспільства полягає в об'єднанні нації. Цей момент нагадує про те, що роз'єднане суспільство є легкою здобиччю для ворога. Це зачіпає душу особистості, проникає як стріли ворога і розшатує світоглядні цілі, які притаманні тій, чи іншій особистості. Тому тут треба, щоб методологія як така зберегла примат, як ми визначаємо вслід за Копніним П.В., що це «застосування принципів світогляду у пізнанні» до теорії, до практики та творчості зокрема. При такому дедилігізованому розумінні методології можна об'єднатися навколо ідеї того, що мій світогляд це як «гаманець у кишені». Я його привласнюю з дитинства, з дитячого садка. Він стає моєю світоглядною одиницею. Є факт, а є філософія факту як я стверджую. З а простою реакцією, реактолог буде бачити реакцію, рефлексолог- рефлекс, з позиції теорії діяльності – фрагмент діяльності, з точки зору установки- установка, а факт – один. На сьогоднішній день це і породило і масу різних течій, різних теоретико-методологічних напрямків, які відкривають «хвіртку у Європу» своїми визначеннями та певними надуманими принципами та викривленою методологією. Суть в тому, що мета сьогоднішнього методологічного семінару в тому, що б здійснити методологічну експертизу проблем розвитку психології особливо на осялках практики та теорії. Тому коли ми говоримо, що нас спонукає обставина, що сучасна психологія підійшла до тієї риски, висловлюючись словами Виготського Л.С. :

«Дальнейшее продвижение по прямой линии, простое продолжение все той же работы, постепенное накопление материала оказывается бесплодным или даже невозможным». Ці питання спонукають здійснити рефлексію, щоб привести у відповідність дослідження, які ми ведемо, і ті принципи, технології, що використовуються. Ось в чому суть сьогоднішнього методологічного семінару. Тим більше війна йде вже 7-ий рік. Пандемія йде вже 2-ий рік. Коли люди розпластані на ліжку, в цьому моменті висвітлюється роздрібненість, феодальний куточок, який треба затулити не просто ширмою. Його треба ліквідувати, вибудувавши стратегію захисту власної будівлі. Вираз « Моя хата з краю – я нічого не знаю» є неправильним. Правильний вислів є таким «

Моя хата з краю – я перший ворогів зустрічаю». Обіця для українця – це його родинне гніздо, його воля, правда, совість і ті застереження, які він посилає іншим невдячним, недоброчливим людям. Тому наша культура відрізняється від багатьох культур тим, що ми маємо веселий норів. Наша нація співуча, музична, чуттєва, працьовита.

Хотілося б повернутися до ситуації яка тривожить мене найбільше. Ситуація, що пов'язана із військовими діями на сході, та ситуація що пов'язана із пандемією. Перш за все можна виділити три блоки психологічного переживання особистістю подій.

Все маніпуляції побудовані на тому, що освіта не повинна втрачати свій статус, оскільки це єдине джерело, яке констатує **три основні компетенції**, які мають бути сформовані.

Як же відбуваються маніпуляції та впливи через коронавірус. Багато хто переживає це як специфічну форму **1. Обсесивного неврозу(манії)**, який полягає в тому, що людина знаходиться весь час під пресом цього переживання. На ці переживання впливає значна частина негативної інформації із ЗМІ, цифрових технологій. Це є перший блок. І та сфера впливу на особистість людини, яку ми маємо захищати. Це має бути методологія практики та терапії. Слідуючим виступає **2. Алогічність мислення**, або – коли з'являються різні негативні стани (агресивний та депресивний стан). З одного боку – це агресія, а з іншого – страх усього навколишнього. Це психосоматична узалежненість від обставин буття. Це є психогенний, психобіологічний тероризм, в явному психологічному вигляді. Оскільки він зачіпає психологічний код через постулати недолугої ковідної пандемії, яка накручує такі речі, що здаються не зовсім логічними. **3. Роздвоєння свідомості** призводить до неврозів та психопатій. Те, що зачіпає морфологічні структури макрологічні структури і геном. Відбувається певна редукція психічного стану роздвоєння свідомості на тілесну організацію особистості, що провокує емоційне отуплення. **4. Емоційне отуплення** несе в собі відсутність емоційних переживань, байдужість до ближнього і тд. Тому ці чотири складові і є альфою і омегою того, як повинна будуватися і профілактика, і протистояння, і корекція власної поведінки особистості у суспільстві. І на цих підвалинах і будується наша концепція протистояння. Ми переходимо до викладу матеріалу, що саме зроблено нами.

В наукових установах Відділення психології, вікової фізіології та дефектології саме вказаним вище проблемам приділяється значна увага з огляду на те, що лише зріла особистість з високим рівнем інтелектуального розвитку здатна протистояти негативним інформаційним впливам, вибудовуючи власний погляд на оточуючий світ.

Так, в Інституті психології імені Г.С. Костюка всебічно досліджуються проблеми становлення суб'єктності особистості, оскільки важливим чинником інформаційної безпеки є власна відповідальність зрілої людини перед собою за спожиту інформацію, її аналіз та вплив. Суб'єктність особистості визначає її самостійність і самодостатність, готовність бачити проблеми, приймати складні рішення, толерантність до невизначеності, глибину прогнозування та передбачення. Психологічний зміст поняття суб'єктність включає як складову англослов'янського поняття «асертивність», яке звичайно тлумачать як готовність до протидії маніпулюванню та іншим негативним впливам. Інтелект і суб'єктність дорослої людини забезпечують наявність творчого, антиманіпулятивного і антикризового потенціалу особистості і, вочевидь, вимагають постійного розвитку і психологічної підтримки.

Слід також указати на дослідження, які ведуться в Інституті психології імені Г.С. Костюка, проблем розвитку життєстійкості та психологічного благополуччя людей різних вікових і професійних груп як вагомих чинників управління середовищем (здатність впливати на те, що відбувається), особистісного зростання (наявність необхідності у постійному самовдосконаленні), позитивних взаємини з оточуючими (спрямованість на формування позитивних взаємин з оточуючими), особистісної автономії (відносна самостійність у функціонуванні та прийнятті рішень). Досліджено особливості функціонування творчого мислення студентів та старшокласників в ускладнених інформаційних умовах, молодших школярів у процесі розв'язування нових задач, старших дошкільників в умовах нових інформаційних ситуацій; проявів мислення дошкільників у ситуаціях інформаційної невизначеності, когнітивного реагування користувачів мережі Інтернет на нові інформаційні повідомлення.

Серйозно досліджуються проблеми вербальної комунікації, яка є провідним чинником будь-якої людської діяльності. Саме вербальний канал передачі інформації дає можливість не лише найбільш ефективно транслювати значення та смисли реципієнту,

а й впливати на сприймання та розуміння ним повідомлення, змінюючи таким чином не лише когнітивні, а й емоційно-сміслові структури його свідомості. Найбільш розповсюдженою формою передачі інформації через вербальний комунікаційний канал є текстова форма, яка дозволяє упорядкувати інформацію, вибудувати повідомлення таким чином, щоб досягнути завдань, які ставив перед собою його автор, зокрема, завдань психологічного впливу на свідомість людини.

Важливим чинником протидії негативним інформаційним впливам є медіаінформаційна грамотність населення. Дослідження Інституту соціальної та політичної психології висвітлили проблему недостатньої медіакультури учнівської молоді, що набула актуальності в умовах інфодемії як інформаційної епідемії, яка поширюється в соціальних медіа і являє собою фальшиві новини, дезінформацію, спекуляції щодо пандемії COVID-19. Також, медіакультура молоді залишається актуальною проблемою в умовах потужного ідеологічного проросійського впливу, спрямованого на спотворення цінностей і смислів українського суспільства, руйнування національної ідентичності. В умовах інформаційної війни перешкодою ворожій пропаганді може стати розвиток медіа-інформаційної грамотності молоді та її інформаційного патріотизму.

Впровадження компетентнісного підходу в освітні практики актуалізувало низку проблем, пов'язаних з інформаційним супроводом становлення компетентного громадянина. Суперечливість, розмитість, схематичність, міфологічність уявлень і практик спільноти про компетентного громадянина, які транслюються ЗМІ та соціальними мережами, негативно позначається на розвитку громадянських компетентностей молоді

Пандемія коронавірусу спричинила глобальний режим надзвичайної ситуації в світі, що значно похитнуло впевненість пересічної людини у власному майбутньому. В умовах невизначеності надзвичайно гостро постає потреба в особистостях, які спроможні належно відповісти на виклики мінливого сьогодення, здатні формувати системи внутрішньої детермінації життєдіяльності, що спричинює їхнє прагнення до самоосвіти та саморозвитку.

Пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням не лише для українського суспільства, а й для всього людства. Під час карантину спостерігалися зміни як на рівні психіки окремої особистості, так й на макросоціальному рівні. Карантинні умови

значно вплинули й на організацію дистанційної та змішаної роботи провідних психологічних інституцій України.

Науковці Відділення психології, вікової фізіології та дефектології активно включилися в діяльність, спрямовану на психологічну підтримку населення, надання психологічної допомоги в ситуаціях гострої кризи, пов'язаної, насамперед із стресовими ситуаціями, викликаними як самою коронавірусною хворобою, так і змінами звичного способу життя, зокрема, самоізоляцією, втратою роботи, змінами в стосунках з оточуючими, проблемами в сім'ї тощо.

Основними напрямками діяльності у допомозі населенню у вирішенні вказаних проблем були такі:

Науково-інформаційний та консультативний, які відрізнялися запровадженням нової системи психологічної роботи з різними верствами населення, а саме організовано:

По перше, волонтерський проєкт з психологічної підтримки населення під час карантину, в рамках якого здійснювалося дистанційне інформування та надання рекомендацій щодо опанування собою в стресових ситуаціях на карантині, оптимізації спілкування в сімейному колі під час самоізоляції, підвищення стресостійкості. Цей проєкт було організовано Інститутом психології імені Г.С. Костюка та громадською організацією «Небокрай». *По друге*, волонтерські проєкти підтримки лікарів і членів їх сімей. *По третє*, постійно працює «Телефон довіри» при Кризовому центрі медико-психологічної допомоги Інституту психології імені Г.С. Костюка, в рамках якого проводяться систематичне он-лайн консультування різних категорій населення; *По четверте*, волонтерський проєкт разом з ТОВ «Східноєвропейський колегіум територіальної державної служби та місцевого самоврядування» у рамках якого реалізовувалася психологічна підтримка суспільству під час карантину.

На організаційній базі Навчально-практичного центру Інституту соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Інститутом психології ім. Г. С. Костюка та факультетом психології КНУ імені Тараса Шевченка проведено 2 цикли академічних онлайн-семінарів, присвячених резонансним суспільно значущим темам: 1) *«Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка»* (23 квітня 2020 р.); 2) *«Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину»* (15 травня 2020 р.), у яких взяли участь, відповідно, 610 і 200 фахівців з усіх областей України.

Наукові дослідження, проведені в цей період, показали, що пандемія COVID-19 проявила підвищену вразливість окремих професійних, гендерних або вікових груп населення.

Зокрема, за даними досліджень Інституту соціальної та політичної психології, в ситуації дискримінаційних ризиків опинилися *педагогічні працівники*. Це пов'язане із асиметричним розподілом відповідальності за організацію навчального процесу і дотримання всіх карантинних норм, відсутністю єдиних стандартів організації навчального процесу в умовах пандемії, недостатнім технічним, фінансовим, методичним, психологічним забезпеченням дистанційного навчання, проблематичністю використання педагогічними працівниками засобів індивідуального захисту тощо.

В Інституті психології імені Г.С. Костюка здійснено теоретико-методологічне обґрунтування засобів надання психологічної допомоги населенню, зокрема визначено поняття «коронавірусна тривога», перекладено та адаптовано до вітчизняних реалій методики допомоги медичному персоналу, який працює із хворими на COVID-19, обґрунтовано зв'язок психологічних реакцій людей на пандемію із попереднім досвідом подолання кризових життєвих ситуацій;

– проаналізовано практику використання системи MOODLE для дистанційного навчання студентів вишів та умови оволодіння ними загальними і спеціальними компетентностями;

– розроблено практичні рекомендації щодо нормалізації психоемоційного стану та підвищенню стресостійкості людей, які опинилися в ситуації вимушеного карантину

Виклики пандемії актуалізували необхідність осмислення перспективних напрямів в освіті. Досвід фахівців Інституту психології імені Г.С. Костюка показав, що на сьогоднішній день величезне значення набувають дослідження проблеми дистанційної освіти, зокрема розробка мережецентричного освітнього середовища, знаннево-орієнтованих технологій в освіті, технологій трансферу знань в освітньому процесі, методичних та технологічних основ наукової освіти для різних вікових груп, розробка психологічних практик і технологій розвитку особистості. Застосування сучасних інновацій у навчанні вже неможливо розглядати окремо від технологій проектування віртуальних освітніх середовищ, створених за допомогою програмного забезпечення та комп'ютерних мереж.

На основі проведених досліджень, волонтерського та практичного досвіду науковців-психологів стала можливою

розробка і застосування дієвих стратегій психологічної допомоги населенню при подоланні наслідків самоізоляції, перенесеного захворювання, різних типів втрат за час пандемії. Тому перспективним видається удосконалення та впровадження технологій сприяння збереженню психологічного здоров'я та благополуччя громадян, поширення науково обґрунтованої, достовірної і корисної інформації, рекомендацій і методик з професійної допомоги та самопомоги.

В дослідженнях Інституту спеціальної педагогіки імені М.Д. Ярмаченка показано, що в умовах соціальної ізоляції, викликаній пандемією COVID-19, у родин дітей з особливими потребами виникають і наростають негативні психічні явища, такі як: депривація певного блоку основних особистісних потреб, негативні психоемоційні стани, почуття самотності й інші. Дослідження динаміки виникнення цих негативних явищ свідчать, що їх інтенсивність та відсоток родин, в яких вони діагностуються, зростають прямо пропорційно терміну перебування в умовах соціальної ізоляції. Це. Своєю чергою негативно впливає на соціальний розвиток таких дітей, гальмуючи успішність реабілітаційного процесу.

Чимало досліджень і практичних напрацювань присвячено інтегруванню дітей та молоді з особливими потребами до загальноосвітнього простору, насамперед йдеться про особистісну орієнтацію освіти; створення рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпечення варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей.

Розроблено моделі дистанційного навчання таких осіб в умовах карантину, які дають змогу працювати вдома з усім класом під керівництвом вчителя, який, в свою чергу, може стати спікером для батьків у допомозі в оволодінні методами засвоєння навчальних знань.

Здійснюється і чимало заходів щодо підготовки фахівців до надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами: проводяться спеціальні семінари і групи супервізійного супроводу для психологів, соціальних педагогів та представників інших суміжних професій; розробляються і розповсюджуються (переважно через соціальні мережі) методичні матеріали інформативного і просвітницького характеру та ін.

Було з'ясовано, що критичний період в адаптації родин дітей з особливими потребами до соціальної ізоляції,

розпочинається з 2-го місяця. Відповідно у цей період показники за шкалами відчуженості, а згодом і конфліктності, агресивності та ригідності у міжособистісній взаємодії батьків і дітей, долають поріг середніх показників у бік високих значень. Тобто, можна говорити про дисбаланс, який виникає у цей період між інтенсивністю впливу стресогенного чинника (соціальної ізоляції) та адаптивними можливостями батьків й поглиблюється зі збільшенням тривалості перебування родин у цих умовах. Також було виявлено чинники, які зумовлюють успішність адаптації родин в умовах соціальної групової ізоляції: активність, соціально-психологічна позиція та адекватність прийняття соціальної ролі.

Ці факти змушують говорити про те, що питання, пов'язані з наданням дистанційної психологічної допомоги родинам дітей з особливими потребами у кризових ситуаціях, які знаходяться в умовах ізоляції, не можуть надалі залишатися в межах надання поодинокі допомоги батькам чи дітям, а має бути розроблена дистанційна система психологічного супроводу для всієї родини.

Події, пов'язані з воєнною агресією Росії та проведенням нею гібридної війни, актуалізували у громадян України потребу осмислити зміни усталеного способу життя, застосувати найбільш придатні способи психологічного захисту, виробити засоби протидії індивідуальній і колективній травмі та ефективні стратегії зараджувальної поведінки.

Аналіз соціальної ситуації дозволяє визначити кілька тенденцій у розвитку негативних психологічних наслідків воєнних дій на сході України:

- зростає маргіналізація суспільства за рахунок розмивання загальноукраїнської ідентичності;

- відчутно утруднюється побудова програм перспективного майбутнього;

- посилюється взаємозв'язок негативних наслідків війни із криміналізацією побутових конфліктів;

- підвищується сенситивність громадян до маніпулятивних вплив (в тому числі через ЗМК) з боку агресора;

- зростає кількість маніпуляцій з боку агентів внутрішньої політики задля досягнення парціальних політичних цілей;

- консолідуються настрої, які перешкоджають інтеграційним процесам у суспільстві;

- посилюється комбінований вплив різних внутрішніх і зовнішніх соціальних, політичних, економічних та інших

факторів на виникнення і поширення негативних психологічних явищ, пов'язаних із війною.

Дослідження психологічних стратегій адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту, що виконуються в Інституті соціальної та політичної психології, показують, що травматичний досвід, набутий українцями внаслідок цих подій, спричиняє не лише негативні наслідки, а й може посилювати відновлювальні зусилля, у тому числі щодо знаходження нових цілей, нового сенсу життя; змінювати ставлення людини до себе, до інших і до світу. Наразі в українському суспільстві відбувається хоча й невпевнений, та все ж такий, що простежується, перехід від застосування *консервативно-рутинних* стратегій адаптації до вироблення *проактивно-трансформаційних* психологічних стратегій як найбільш ефективного варіанта індивідуальної і колективної зараджувальної поведінки в різних сферах життєдіяльності. При цьому основним соціально-психологічним чинником напруження в українському суспільстві залишається істотна політична поляризація – найбільше у вигляді протистояння проукраїнської більшості і проросійської меншості. Інтенсивні публічні дискусії між представниками цих двох груп, з одного боку, сприяють взаємному з'ясуванню поглядів та узгодженню позицій, але з другого – загострюють громадсько-політичні суперечності та розхитують ментальне поле, роблячи його вразливим до зовнішніх антиукраїнських впливів.

Убезпечення вразливих верств населення в умовах гібридної війни потребує розроблення психологічних засобів (лекції-бесіди, групова дискусія, фокус-групи, соціально-психологічний тренінг), застосування яких показало свою ефективність, про що свідчать результати групової роботи з представниками територіальних спільнот, педагогічної спільноти, внутрішньо переміщеними особами, родинами учасників АТО щодо усвідомлення ними можливостей активізації колективних зусиль, спрямованих на подолання наслідків воєнного конфлікту та підвищення адаптивності в умовах новітніх суспільних викликів.

Науковцями Інституту психології імені Г.С. Костюка запропоновано іноваційну психодинамічну модель психотравми, побудовану з акцентом на феномені структурної регресії як важливому факторі розуміння механізмів патогенезу у ветеранів бойових дій. Розроблено комплекс авторських діагностичних методик, спрямованих на виявлення характеристик структурної

регресії у ветеранів відповідно до вищезначеної моделі психотравми та алгоритму їх співставлення з реальною сукупністю і особливостями ознак посттравматичного стресового розладу у конкретної особи.

Побудовано психотерапевтичну технологію з визначенням стратегії та принципів стабілізації процесу регресії в перспективі досягнення структурного відновлення особистості; виявлено можливості гнучкого формування тактичних напрямів роботи з ветеранами, виділенням першочергових мішеней психотерапевтичного впливу, відповідних психотерапевтичних засобів та послідовності інтервенцій для конкретних осіб.

Розроблено «Карту психологічного супроводу ветерана» як внутрішній протокол для роботи з ветеранами в умовах стаціонару (*рекомендовано до використання Наказом № 810 Міністерства соціальної політики України у всіх реабілітаційних та медичних закладах країни*).

Запропоновано теоретико-методологічну модель особистісного профілю дітей військовослужбовців із симптомами посттравматичного стресового розладу, які означаються як специфічна група ризику: здійснено типізацію психолого-соціальних стрес-чинників, показано феномен циркулювання симптомів посттравматичного стресового розладу у дітей та визначальну роль психоемоційного стану батьків у виникненні, перебігу та розвитку посттравматичних симптомів у дітей.

Побудовано психотехнологію допомоги дітям військовослужбовців з проявами посттравматичного стресового розладу, в основу якої покладено ідею розвитку життєстійкості дітей шляхом відновлення сприятливого психоемоційного контакту у родині і яка враховує три компоненти: роботу із соціальним середовищем, в якому перебувають діти, роботу з близьким оточенням дитини, роботу із самою дитиною.

Розроблено психотехнологію розвитку резильєнтності психологів/психотерапевтів, що працюють з постраждалими, на основі інтегративного підходу, який включає психодинамічні, когнітивно-поведінкові, екзистенційні та інші методи та техніки, що у своїй взаємопов'язаній сукупності забезпечують ресурсну підтримку фахівців, трансформацію їх глибинного досвіду та відновлення цілісності особистості, опанування ефективними копінг-стратегіями долаання стресу та асертивною поведінкою.

Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, схваленою Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020,

поставлено низку завдань, які потребують належного соціально-психологічного забезпечення та супроводу.

Підвідомчими установами Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України наразі реалізується кілька експериментів всеукраїнського рівня, спрямованих на розв'язання нагальних питань, пов'язаних із забезпеченням психологічної безпеки особистості та спільноти в освітній сфері.

Зокрема, в ході експерименту «Розробка системи підвищення психологічної готовності учасників освітнього процесу до дій у разі загрози, виникнення і подолання наслідків надзвичайної ситуації» Інститут соціальної та політичної психології НАПН України відпрацьовує наступні інновації:

1) формування спільно з ДСНС «дорожньої карти» взаємодії між ДСНС і працівниками психологічних служб системи освіти та іншими державними та недержавними установами у разі виникнення надзвичайної ситуації;

2) розробка методичних рекомендацій для працівників психологічних служб системи освіти, зокрема, практичних психологів закладів освіти як координаторів по забезпеченню психологічної безпеки учасників освітнього процесу (учні, батьки, педагогічний колектив);

3) розвиток у практичних психологів закладів освіти та педагогічного колективу навичок надання першої психологічної допомоги (ППД) потерпілим від травматичних подій;

4) створення базової батареї методик експрес-діагностики психо-емоційного стану та психологічної опірності особистості; проведення інтерактивних занять з фахівцями з питань оволодіння цим діагностичним інструментарієм;

5) підготовка працівників психологічних служб системи освіти до ефективного реагування (дій) у надзвичайних ситуаціях та до профілактики (превенції) негативних психологічних наслідків переживання особистістю травматичних подій (інформаційна та діагностична робота в освітянському середовищі та громаді, виявлення груп ризику, поственція суїцидів та суїцидальних спроб).

Мінімізація негативних психологічних проявів, пов'язаних з військовим конфліктом на Сході України, передбачає вирішення наступних завдань: 1) розроблення та реалізації психологічних програм супроводу реінтеграційних процесів для громадян, що нині перебувають на окупованих територіях, біля лінії розмежування; 2) розроблення та реалізації комплексів заходів, орієнтованих на зниження рівня мілітаризації суспільної

свідомості; 3) розробку заходів, спрямованих на збереження й розвиток загальнонаціональних цінностей та ідентичності, зниження рівня політичних, соціальних, національних і конфесійних суперечностей, які можуть привести до посилення конфліктної ситуації.

Група проблем, пов'язана з психологічною безпекою особистості та спільноти, в цілому потребує невідкладного вирішення. Зокрема, йдеться про необхідність:

1) формування та розвитку безпечного комунікативного простору та розроблення відповідних психологічних засобів упередження інформаційних загроз в освітньому середовищі та сфері соціальних інтеракцій загалом. Нові інформаційні небезпеки, серед яких доступ та безпосереднє залучення до небажаного контенту, такого як порнографія, жорстокість, наркотики, міжнаціональна та релігійна ворожнеча, расизм, екстремізм, молодіжні агресивні течії тощо, а також ведення гібридної війни проти України, зробили нагальними пошук ефективних стратегій запобігання негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту;

2) створення та апробації відповідних технологій психологічної підтримки освітніх реформ. Психологічні впливи, поєднані із виховними, повинні зосереджуватися на формуванні у підростаючого покоління культури безпеки, відповідальності за здійснені дії в інформаційному просторі, виховання й укріплення духовно-моральних цінностей, патріотизму;

3) розробки стратегій психологічного супроводу різних верств населення в умовах надзвичайних ситуацій;

4) підготовки відповідних програм психологічного супроводу вразливих верств населення в умовах гібридної війни.

Особливістю сприйняття людиною реальності те, що сприйняття завжди обмежене біологією. Тому людина сприймає світ, себе та інших людей такими, якими зробили її відчуття. Людська свідомість довіряє всьому, що отримує через чуттєвий досвід і знає світ лише таким, як трактує його наш розум з усіма його когнітивними спотвореннями. Тому людина не відчуває реального світу таким, яким він є насправді. Це призводить до того, що у кожній особистості створюється своя унікальна модель світу. Яку збагнути дуже складно, а проникнути у духовний світ особистості неможливо. Проте так можна було висловлюватися кілька десятків років тому. Зараз людство стоїть перед революційним гігантським поступом у вивченні

особистості за допомогою сучасних нейротехнологій, які власне дозволяють нам побачити світ очима іншої людини та знати, що відчуває інша людина. Наш інститут не стояв осторонь цих нових тенденцій і в лабораторії психології навчання у 2016 році були **впроваджені інноваційні нейротехнології**. Також по цьому напрямку вийшла в інституті перша монографія «Нейропсихологія девіантної поведінки» у якій показано як саме ці технології використовувати у діагностиці та психокорекції. Отже ці методи дозволяють об'єктивно інтерпретувати результати психологічного дослідження, вибудовувати теоретичні конструкти не на припущеннях, як це робили психологи до нас, а на основі фактів. **Практично в Інститут психології було відкрито нову сторінку в історії вітчизняної психології, коли психологія перестає бути мистецтвом тлумачення і припущень, а стає наукою у якій елемент суб'єктивності дослідника вилучено.** Нейроінтерфейси це пристрої які належать до технології інтерфейс: мозок-комп'ютер (BCI – Brain Computer Interface), Нейроінтерфейси це пристрої які належать до технології інтерфейс **мозок-комп'ютер** (BCI – Brain Computer Interface), крім того, у фаховій літературі цю технологію ще називають, як інтерфейс розум-машина (ММІ –Mind Machine Interface), **прямий нейронний інтерфейс** (DNI – Direct Neural Interface) та **інтерфейс мозок-машина** (BMI – Brain Machine Interface). Ця **нейротехнологія спрямована на оцінку когнітивних показників, моніторингу емоцій, розпізнання лицеві експресії, рухам голови, а також управління віртуальними чи фізичними об'єктами.**

Дуже важливим напрямком нашої діяльності була розробка в інституті **методів нейропсихокорекції ПТСР** у воїнів, що повернулися з війни. Ці методи є надзвичайно ефективними і дозволяють виліковувати найвищі розлади. За що НАПН України нагородила грамотами працівників Інституту. Відмінністю від класичних методів психотерапії є те, що наша нейропсихокорекція відбувається не «на сліпу», а під постійним нейромоніторингом, що дозволяє зразу змінювати її тактику і робити прогнози на майбутнє.

Завдяки **окулографії** ми знаємо куди дивиться досліджуваний, а опираючись на заміри основних когніцій та емоцій ми точно знаємо, що є цікавим, що важко дається, а що є

незрозумілим для учнів і студентів. «**Нова школа**» власне й потребує такого навчального матеріалу. Ми маємо для цього всі засоби і ресурси для реалізації цього проекту.

Нейротехнології дозволяють нам напряму закомунікувати мозок з комп'ютером і думкою, тобто ментальними командами управляти або у віртуальному середовищі, або механізмами, наприклад дроном, автомобілем, протезами, штучним тілом тощо. **Дякуючи цьому ми вже створили біологічне безсмертя і зможемо продовжити своє буття або у віртуальному світі, або реальному.**

Більше того на сучасному етапі розвитку науки ці нейронні мережі можна побачити під мікроскопом **неінвазивно**. **Суть методу полягає в тому, що завдяки вірусу вбудовується ген флуоресценції** до регуляторного гену нейронів, пов'язаних з «конкретною інформацією». Важливим є можливість перевірити, чи справді збудження цього ансамблю клітин призводить до появи «**цієї реакції**». Для цього завдяки вірусу вбудовується ген фоточутливості водоростей до нейронів,

пов'язаних з «конкретною інформацією», і під час освітлення мозку надмірно збуджується винятково лише ця мережа нейронів і з'являється відповідна реакція організму. **Оптогенетика дає змогу сказати, які саме конкретно клітини нервової системи причетні до конкретної функції, реакції чи психічного розладу.**

Результати моніторингу нейроінтерфейсом когнітивно-емоційних реакцій молоді нормотипової та з девіантною поведінкою до та під час пандемії COVID-19.

Постійні трансформаційні процеси у суспільстві та серйозні виклики сьогодення такі як діджиталізація, роботизація, збройні конфлікти, економічний спад, пандемія COVID-19, екологічні проблеми змушує людину постійно адаптовуватися до нових реалій. Проте інтенсивність та динаміка цих змін спричиняє психологічну дезадаптацію у молоді, яка проявляється девіаціями у поведінці: високою агресією, нетерпимістю один до одного, адикціями, суїцидальною поведінкою та сексуальними девіаціями. Загалом масштаби девіантної поведінки чинять загрозу національній безпеці багатьох країн. Тому зараз як ніколи необхідно здійснювати пошук ефективних рішень для подолати психологічних наслідків пандемії COVID-19 і підготуватися до подібних ситуацій. Проте для цього необхідно знати як мінялася

когнітивно-емоційні реакції молоді на психологічні події до карантину та під час. Саме ці дані лонгitudного дослідження дадуть можливість вибудовувати адекватні програми для профілактики девіацій серед молоді спричинених перебуванням в умовах природних та техногенних надзвичайних ситуаціях.

Теоретична цінність дослідження полягає у впровадженні передових наукоємних нейротехнологій у дослідження девіантної поведінки у молоді спричиненої пандемією COVID-19. Адже психологічні теорії девіацій, які спираються на класичну психологію сповнені сцієнтизмом (методологічною обмеженістю пізнання феномена), універсалізмом (пошуком універсального закону розвитку розладу), індивідуалізмом (інтереси індивіда є пріоритетними над інституціональними інтересами), механістичне розуміння казуальності (дуалістичний поділ причин, які зароджуються у внутрішньому світі чи зовнішньому). Варто відзначити, що у цих теоріях часто людину розглядають «як таку» – усереднено, часто без гендерних особливостей, не враховують інстинкти виживання, емоційну, когнітивну сфери, не беруть до уваги нейропсихологічні особливості, а саме порушення нейропсихологічних факторів. На сьогодні відомо, що у кожної людини мозок неповторний, а іноді відмінність становить у 40 разів за деякими цитоархітектонічними полями між людьми. Зрештою мозок сучасної людини не схожий на мозок людей що жили півстоліття тому. Варто додати, що новий коронавірус SARS-CoV-2 вражає не тільки дихальну систему і ослабленні місця в організмі де були хронічні процеси, а спричиняє серйозне ураження серця, судин, нирок, шкіри, а також нервової системи. Вважаємо за доцільне нагадати, що є чотири шляхи патогенетичного впливу SARS-CoV-2 на ЦНС: 1. Вірус потрапляє безпосередньо в мозок і спричиняє енцефаліт. 2. Мозок уражається від автоімунного процесу, який спровокований вірусом. 3. Мозок страждає від низького рівня кисню в крові. 4. Мозок ушкоджується внаслідок згортання крові.

У дослідженні застосовано сучасні біометричні технології для комплексного вивчення девіантної поведінки молоді – ВСІ (Brain Computer Interface), що дозволить отримати нові наукові результати позбавленні суб'єтивізму дослідників (Tkach et al 2021). Адже ці технології дозволяють знімати з мозку 128 раз на секунду показники про підсвідомі реакції на аудіовізуальні подразники.

Дослідження електричної активності мозку особистості у лабораторних умовах є важливими. Проте людина живе не в лабораторії з давачами на голові і не закомунікована дротами до реєстраційного пристрою, а у звичних умовах, взаємодіє з навколишнім світом та іншими людьми. На наше переконання, одномоментні заміри електричної активності мозку в лабораторіях не достатньо відображають динаміку й особливості особистості. Проте якщо подразник чи психодіагностична методика є стандартизованими то можливим стає порівняння даних між групами.

Поява нейроінтерфейсу ще ніколи не робила настільки простим під'єднання мозку до комп'ютера і відкриває для психологів принципово нові можливості вивчення поведінки людини. Тепер відбувається активна побудова нової доктрини в нейронауках до якої ми маємо причетність. Це дало змогу психологам точно знати, а не припускати які зараз у досліджуваного когнітивно-емоційні показники (Максименко та ін., 2019).

Для вивчення основних когнітивних та емоційних показників було використано мобільний 14-каналний нейроінтерфейс EMOTIV Ерос+. Також було використано програмне забезпечення для моніторингу ЕЕГ та для візуалізації електричної активності мозку, а також для отримання трансформованих ЕЕГ-патернів у вигляді основних когнітивно-емоційних показників: MyEMOTIV, EMOTIV Map Brain Activity Map та EmotivPRO.

Згідно досліджень можна зробити висновки, що молодь максимально може витримати три місяці жорстких обмежень. Оскільки у наступні місяці ні правові санкції не страхотлива пропаганда вже не спрацює.

У період короткочасної аномії, яка спричинена перебудовою у суспільстві внаслідок пандемії дуже себе комфортно почуває молодь з девіаціями. Натомість нормотипова сприймає нову реальність стресово.

Список використаних джерел

1. Максименко С. Д., Немеш О. М., Максименко К. С., Набочук О. Ю., (2020), Психологічні особливості розуміння студентами Інтернет-текстів. *Psycholinguistics* 28(1), 95–105. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-1-187-213>.

2. Максименко С. Д., Ткач Б.М., Литвинчук Л.М., Онуфрієва Л.А. (2019), *Neuro-Psycholinguistic Study of Political Slogans in Outdoor Advertising*. *Psycholinguistics* 26(1), 124–134. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-1-246-264>.

3. Максименко С.Д., Кокун О.М.,(2019), *Principles of website design for professional psychological diagnosis in different specialities*.(2019), *Information Technologies and Learning Tools / Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine* (5), 284–294 <https://doi.org/10.33407/itlt.v73i5.2963>.

4. Максименко С.Д., Костюк О.В., Максименко К.С., Немеш О.М., Луньов В.С.(2020), *Мультилінгвістичний дискурс невротизацій майбутніх лікарів: монографія* (С.Д. Максименко, ред.). Київ: Людмила.

5. Інститут психології імені Г.С. Костюка, НАПН України (2020) *Psychological dimensions of the personal interaction of subjects of educational space in the context of the humanistic paradigm: collection of theses of scientific reports of the III all-Ukrainian conference with international participation* (Kyiv, March 3 Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. <https://lib.iitta.gov.ua/720724/>.

6. Інститут психології імені Г.С.Костюка, НАПН України (2020) *Educational space in the context of humanistic paradigm : the psychological priorities of modernity : : collection of scientific works* Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна – м. Оттава, Канада. ISBN 978-1-77192-432-0 (Canada).<https://lib.iitta.gov.ua/720332/>.

7. Максименко С.Д., Руденко Я.В., Кушнерьова А.М., Невмержицький В.М.(2021). *Психічне здоров'я особистості: навчальний посібник*. Київ: Людмила.

8. Максименко С.Д., Лысенко А.С, (2020). Проблема виртуальної залежності у підлітків. *Психологія і психіатрія*, Випуск 2 (том11), 256–267. https://psihea.recipe.by/ru/?editions=2020-tom-11-n-2&group_id=item_1&article_id=line_0.

9. Максименко С.Д.(2020). *Genetic psychology: problems and perspective (basics of concept)*. *Fundamental and applied*

researches in practice of leading scientific schools, vol 40(04), 27–33. <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/720>.

10. Sergiy Maksymenko, Oleg Kokun, Georgiy Korobeynikov, Wojciech J. Cynarski, Lesia Korobeinikova, Liudmyla Serdiuk, Soslan Adyrkhaiev, Ludmila Adyrkhaieva, Dymytrii Nikonorov, Irina Smoliar (2021). Features of the components of students' psychophysiological readiness to work as teachers, Vol. 21, no. 2, 11-18. <https://doi.org/10.14589/ido.21.2.3>.

11. Максименко, С.Д., Карамушка, Л.М., Креденцер, О.В., Бендерезь, Н.М. and Шевченко, А.М. (2020) *Psychological health of personnel of organizations: problems and improvement technologies* Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (1). pp. 1–9 <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722713>.

12. Максименко, С.Д., Кокун, Олег Матвійович and Тополов, Є.В. (2011) *Адаптація психодіагностичних методик: шкала досвіду агресивних впливів, шкала професійної автономності та шкала професійної мобільності*. Практична психологія та соціальна робота, 3 (145). pp. 25–31. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1662>.

13. Максименко, С.Д. *Genetic psychology of human learning*: монограф. Видавничий Дім «Слово», м. Київ. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709727>.

14. Sergiy Maksymenko (2015). *Genesis of Personality existence*: монограф. Montreal: Accent Graphics Communications

15. Максименко, С., Максименко, К., & Ірхін, Ю. (2020). Системність психіки людини і психології навчання. *Проблеми сучасної психології*, (50), 146–166. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-50.146-166>.

16. Інститут психології імені Г.С.Костюка, НАПН України (2020). *Solitude and loneliness in the life of the individual. Collection of abstracts based on the materials of the round table (online, April 24, 2020)*. ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», м. Київ, Україна, pp. 1–99. <https://lib.iitta.gov.ua/720390/>.

17. Максименко С.Д., Максименко К.С., Литвинчук Л.М., Немеш О.М. (2020). Тенденції та динаміка мотиву діяльності медичного персоналу середньої ланки на різних етапах професійного становлення (2), 40–61. <http://maup.com.ua/ua/psiholog/vipuski2/5-2020.html>. DOI: 10.32689/2663-0672-2020-2-5-40-60.

18. Максименко, С.Д. and Губенко, О.В. (. (2018) *The experience of the implementation of the genetic-modeling method in the psychology of scientific discovery (on an example of the history of the theory of relativity)* Актуальні проблеми психології. Том 14. Методологія і теорія психології, 1 (14). pp. 199–209. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714315>.

19. Максименко, С.Д., Чепелева, Н.В., Смульсон, Марина Лазарівна and Гуменюк, Г.В. (2016) *Personality in crisis modern challenges: The Materials of the methodological seminar of NAES of Ukraine (24 March 2016)* НАПН України, м. Київ, Україна. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704987>.

20. Інститут психології імені Г.С.Костюка, НАПН України (2020) *Modern psychological requirements for the textbook for the new Ukrainian school: a collection of abstracts of Scientific Reports of the Round Table dedicated to the 75th anniversary of the creation of the G. S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES* Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722535>.

21. НАПН, України, Інститут соціальної та політичної психології, НАПН України, Інститут психології імені Г.С.Костюка, НАПН України and Факультет психології, Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2020) *Trial of experience the COVID-19 pandemic: remote psychological research, distance psychological support* Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721663>.

22. Павлюк, М.М. and Шепельова, М. В. (2020) *Modern psychological technologies of psychological supports for families in difficult life circumstances overcoming* Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723398>.

23. Литвинчук, Л.М. (2016) *The problem of anosognosia the patient as a factor in identifying patterns of rehabilitation and resocialization.* Актуальні проблеми психології, 14 (11). pp. 38–49. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708978>. 24. Інститут психології імені Г.С.Костюка, НАПН України (2017) *Actual Problems of Psychology: G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS Ukraine. Issue 44* Том VII. Екологічна психологія, 44 (7). Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, м. Житомир, Україна, pp. 6–330. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710105>.

Мельник Оксана Вікторівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Попович Мирослав Вікторович,
завідувач криміналістичної лабораторії
ім. Ганса Гросса Чернівецького
Національного університету ім. Юрія
Федьковича

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО: МОЖЛИВІ ПОМИЛКИ-ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Без дітей неможливо було б так любити людство
(Ф.М. Достоевський)

Допит у кримінальному провадженні завжди представляв собою кульмінацію процесуальної комунікації. В той же час, допит неповнолітнього є настільки специфічним за своїми внутрішніми властивостями та напругою, що здатен розглядатися як виключний захід, що потребує не лише реалізації закону, але й висококваліфікованої допомоги дитині.

Під терміном «комунікація» розуміється (від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, роблю спільним, повідомляю, з'єдную, процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації [1].

Відповідно під «процесуальною комунікацією» будемо розуміти обмін інформацією в межах кримінального провадження, що полягає в спілкуванні за допомогою вербальних і невербальних засобів шляхом проведення, в першу чергу, слідчих (розшукових) дій.

Разом з тим, під час їх проведення може виникнути складна конфліктна ситуація між неповнолітніми потерпілим та обвинуваченим, інтереси яких протилежні. В такому випадку це може викликати когнітивний дисонанс особи, що веде допит – «внутрішній психічний конфлікт, що виникає при зіткненні в свідомості індивіда суперечливих знань, ідей, переконань або поведінкових установок (англ. *cognitions*) стосовно деякого об'єкта чи явища, за якого з існування одного елемента виникає

заперечення іншого», «те, що вносить розлад у що-небудь, суперечить чомусь» [1; 2, с. 342]. У зв'язку з чим, неодмінно виникатимуть помилки процесуальної комунікації, що, закономірно сприятимуть порушенню закону і, врешті решт, визнанню здобутих доказів недопустимими.

Відповідно до ст. 2 КПК до кожного учасника кримінального провадження повинна бути застосована належна правова процедура [3].

Розглянемо такий випадок. Засуджений просив скасувати вирок Деснянського районного суду міста Києва від 15 березня 2018 року та ухвалу Апеляційного суду міста Києва від 24 липня 2018 року та направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки не погодився із судовими рішеннями у зв'язку із істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність. В підтвердження своєї касаційної скарги він зазначив, що судом першої інстанції порушено порядок допиту потерпілих, оскільки він здійснювався з іншого приміщення, а не в залі судового засідання та не досліджено відеозапису слідчого експерименту [4].

Положення ст. 438 КПК регламентують, що підставами для скасування або зміни судового рішення судом касаційної інстанції є: істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого [3].

В свою чергу, відповідно до ст. 412 КПК істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення. Відповідно цим порушенням засуджений вважає недотримання встановленого законом порядку допиту потерпілих [3].

Так, порядок проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (дистанційного судового провадження), регламентований положеннями ст. 336 КПК, серед яких можливість проведення у разі необхідності забезпечення безпеки осіб або проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого [3].

Як визначено законом, рішення про здійснення дистанційного судового провадження суд ухвалює за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників

кримінального провадження. У разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення [3].

Застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а також інформаційну безпеку. Крім цього, відповідно до ч.3 ст.336 КПК учасникам кримінального провадження має бути забезпечена можливість чути та *бачити* хід судового провадження, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені законом [3].

Як зазначено в постанові Верховного Суду «У кримінальному провадженні, яке є предметом касаційного розгляду, судом першої інстанції порядку, передбаченого ст. 336 КПК, не дотримано.

Розглянувши клопотання неповнолітніх потерпілих про їх допит з іншого приміщення суду, які були обґрунтовані побоюванням незаконного впливу на них з боку товаришів та знайомих обвинуваченого, суд першої інстанції, незважаючи на заперечення сторони захисту, без постановлення мотивованої ухвали, прийняв рішення про задоволення клопотання потерпілих.

При цьому, допит потерпілих здійснювався з іншого приміщення суду шляхом лише аудіоконференції в умовах, які не надали можливості стороні захисту бачити осіб, які допитуються.

Рішення про забезпечення безпеки учасників кримінального провадження і проведення їх допиту в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких осіб неможливо впізнати, як це передбачено ч. 8 ст. 336 КПК, судом першої інстанції не приймалося.

Таким чином, місцевим судом при допиті неповнолітніх потерпілих допущено порушення, принаймні, двох вимог ст. 336 КПК: 1) неприйняття мотивованої ухвали у випадках прямо передбачених КПК та 2) недотримання принципу гласності та відкритості судового провадження» [4].

В результаті вирок Деснянського районного суду міста Києва від 15 березня 2018 року як і ухвалу Апеляційного суду міста Києва від 24 липня 2018 року було скасовано і призначено новий розгляд у суді першої інстанції.

В будь-якій людській діяльності, особливо в умовах процесуального судового цейтноту, неодмінно зустрічатимуться помилки-порушення, походження яких абсолютно зрозумілі та сприйнятні, оскільки їх сутність – людська природа. Однак під час здійснення провадження щодо/за участю неповнолітніх вкрай бажаним є зведення до мінімуму можливих помилок, оскільки кожна з них викликатиме травматизацію, при чому не лише неповнолітніх потерпілих осіб.

Список використаних джерел

1. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> із змінами станом на 14.05.2021.
4. Постанова Верховного Суду України від 03.06.2020, справа № 754/3011/17 (провадження № 51-3456км19): URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89793526>.

Мироненко Валентина Петрівна,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

ЗЛІСНЕ НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ: ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Конституцією України, Сімейним кодексом України, рядом національних та міжнародних нормативно-правових актів у сфері охорони дитинства визначено, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї та забезпечує пріоритет сімейного виховання. Ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», серед іншого, визначено основні напрямки діяльності батьків або осіб, що їх замінюють, спрямовані на забезпечення прав та інтересів дитини, зокрема, дбати про їх виховання, стан її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних

здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [1].

Не підлягає сумніву той факт, що у сучасному світі діти потребують особливого захисту, забезпечити який можливо лише спільними зусиллями держави, батьків, осіб, які їх замінюють. Такий захист повинен здійснюватися шляхом законодавчого закріплення та визнання прав дитини, з одного боку та шляхом подальшого розвитку інституту відповідальності за порушення прав дитини, з другого боку. Г. Р. Аблєєва дуже вдало охарактеризовує цей процес, зазначаючи, що без захисту дітей неможливо вийти до здорового і розвиненого суспільства і нації в цілому [2, с. 312].

На наше переконання, особлива увага повинна бути приділена реалізації одного із основних прав дитини – права жити і виховуватись в сім'ї. Це означає, що турбота про дітей, їх виховання та утримання за змістом названих актів законодавства передбачає, що обмежування прав дитини, створення їй немотивованого життєвого дискомфорту, несумісні з самою природою сімейних відносин, що склалися історично і забезпечують виживання та розвиток людини як біологічного виду [3, с. 97].

З огляду на зазначене, особливої уваги потребує розгляд питання щодо жорстокого поводження з дітьми та їх експлуатацію, які щодо батьків розглядаються як підстава позбавлення батьківських прав, а по відношенню до інших членів сім'ї (вітчима, мачухи) – кваліфікуються як вчинення насильства щодо малолітніх, неповнолітніх пасинка, падчерки.

Крім того, згідно зі ст. 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону [4].

Фізичне насильство в сім'ї, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинене у вигляді злочинів проти життя, здоров'я, злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я члена сім'ї, та злочинів проти особистої волі. Найбільш тяжким злочином, який може бути вчинений внаслідок насильства в сім'ї, є вбивство, тобто протиправне винне заподіяння смерті іншій людині ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Якщо внаслідок насильства в сім'ї особу було доведено до самогубства або замаху на самогубство, що сталося через жорстоке з нею поводження, шантаж, примус до протиправних

дій або систематичне приниження її людської честі й гідності, відповідальність настає за ст. 120 КК України «Доведення до самогубства». Сімейне насильство в багатьох випадках має форму злочинів проти здоров'я. Заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень тягне відповідальність за ст. ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», 125 «Умисне легке тілесне ушкодження». Побої та мордування, тобто завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і спричинили тілесні ушкодження, передбачені ст. 126 КК України та ряд інших злочинів [5].

Важливим кроком у боротьбі із сімейним насильством стало закріплення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Названі діяння кваліфікуються за статтею 173-2 КУпАП [6].

Варто зазначити, що якщо дії особи, яка вчинила насильство в сім'ї, підпадають під ознаки злочину або адміністративного проступку, то поряд із притягненням правопорушника до кримінальної чи адміністративної відповідальності до останнього можуть бути застосовані заходи цивільно-правової відповідальності. Водночас, якщо дії члена сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, не підпадають під ознаки діянь, що переслідуються в кримінальному чи адміністративному порядку, у постраждалої особи в будь-якому випадку завжди існує право на подання позову та притягнення винної особи до цивільно-правової відповідальності [4].

Однією із прогалин українського законодавства є також питання про невизначеність суб'єкту злочину, передбаченого ст. 166 Кримінального кодексу України «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». Ю. А. Западнова цілком слушно зазначає, що в силу специфіки об'єкта кримінальної охорони склад цього злочину характеризується спеціальним суб'єктом і передбачає відповідальність обмеженого кола осіб: батьків, інших осіб, на яких покладено ці обов'язки [7, с. 60, 61]. З нашої точки зору, проблема полягає в тому, що сімейне та інше галузеве законодавство, крім «батьків» називає і «інших осіб» або «осіб, що їх замінюють», при цьому не даючи жодних

роз'яснень з приводу того, кого ж необхідно розуміти під цими поняттями.

Також не можемо не погодитись із Н. В. Гуль, яка правильно зауважує, що неможливо визнати винними нездійснення тих дій по вихованню неповнолітніх, які не входили в коло обов'язків особи [8, с. 62]. Такої ж думки дотримується і О. М. Шаганова, яка вказує, що «особи, які фактично здійснюють виховання» будуть нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання відповідних обов'язків, лише в тому випадку, коли ці обов'язки будуть передбачені законом [9, с. 25], тобто, в коло суб'єктів відповідальності за не виховання дітей, необхідно включити додаткових суб'єктів – вітчима, мачуху, що, на думку вченої, дозволить підвищити ефективність реалізації даної правової норми в правозастосовній діяльності, тим самим забезпечивши всебічний захист прав і інтересів неповнолітніх [10, с. 124].

На сьогоднішній день правова норма про невиконання батьками обов'язку по догляду за дитиною, закріплена Кримінальним кодексом України (ст. 166), називає лише одного суб'єкта відповідальності, що є невинуватим з огляду на реальний стан сфери виховання, де крім батьків, до процесу виховання можуть бути залучені і інші особи. Ставлячи за мету захист прав та інтересів дітей, дана правова норма потребує перегляду і нового наповнення. У зв'язку з цим пропонуємо ст. 166 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»:

«Злісне невиконання батьками, вітчимом, мачухою, іншими особами, які проживають із малолітніми, неповнолітніми та фактично здійснюють нагляд за ними, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, –

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

Ми переконані, що запропоновані зміни до законодавства спроможні відігравати не лише каральну функцію, а й попереджувальну, оскільки загроза покарання може слугувати неабияким стимулом для вітчима, мачухи не допускати протиправних дій щодо пасинка, падчерки, з якими вони спільно проживають однією сім'єю».

Список використаних джерел

1. Про деякі питання договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій : Постанова Кабінету Міністрів від 25.04.2018 № 410. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP180410?an=26&q=>.
2. Аблеева Г.Р. Источники международно-правового регулирования в сфере защиты прав детей. *Вестник Волгоградского института бизнеса*. 2015. № 2 (31). С. 309–313.
3. Калінюк А. Л. Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2020. № 86. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2410>.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017 р. (станом на 01.05.2021 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001р. № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
7. Западнава Ю. А. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетних: проблемы установления признаков специального субъекта преступления. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 6. С. 60–65.
8. Гуль Н. В. Уголовная ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего. *Журнал Российского права*. 2005. № 3. С. 159–163.
9. Шаганова О. М. Уголовная ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2014. 26 с.
10. Шаганова О. М. Субъект преступления, предусмотренный ст.156 УК РФ. *Известия Алтайского государственного университета*. 2012. № 2-1. С. 122–124.

Навроцька Віра Вячеславівна,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Львівського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ВПЛИВ ВСТУПУ В ШЛЮБ ЧИ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНЬОГО НА ЙОГО КРИМІНАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ДІЄЗДАТНІСТЬ

Відповідно до положень ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), неповнолітня особа може набути повної цивільної дієздатності у випадку реєстрації шлюбу). До того ж, цій особі також може бути надано повної цивільної дієздатності й тоді, коли вона: 1) досягнула 6 років та працює за трудовим договором (ч. 1 ст. 35 ЦК України), 2) записана батьком чи матір'ю дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України), 3) досягнула 16 років та бажає займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦК України) – при цьому дитина набуває повної цивільної дієздатності за наявності на те письмової згоди батьків (усиновлювачів) з моменту її державної реєстрації як підприємця [1].

Окремі дослідники стверджують, що визнання особи повністю дієздатною у цивільно-правовому порядку є також підставою для визнання її повністю дієздатною і в кримінальному процесуальному праві [2, с. 8–9; 3, с. 210–211; 4, с. 30].

Я ж з таким підходом категорично не згодна та вважаю, що вступ дитини в шлюб або її емансипація є підставами для настання лише *цивільної* (тут та далі – курсив мій – В.Н.) дієздатності, тобто здатності своїми діями набувати для себе цивільні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність власними діями створювати для себе *цивільні* обов'язки, самостійно їх виконувати й нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 2 ст. 30 ЦК України). Тобто законодавець передбачає настання повної дієздатності у значених вище випадках для її реалізації виключно у *цивільно-правових* відносинах, що, звісно ж, істотно відрізняються від кримінальних процесуальних. Отож, набуття неповнолітнім (чи надання йому) повної цивільної дієздатності до досягнення вісімнадцятирічного віку не означає набуття ним повної кримінальної процесуальної дієздатності [5, с. 46–247]. Це ж, своєю чергою, значить, що до такого неповнолітнього учасника кримінального судочинства слід застосовувати усі процесуальні гарантії, передбачені Главою 38 КПК України.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL.:https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=4379&ed=2020_05_13.
2. Давыдова Е. В., Кибальник А. Г. Примирие с потерпевшим в уголовном праве. Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2002.
3. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы: дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2005. 396 с.
4. Разумовский Д. Б. Гражданский иск в уголовном деле: дисс. ...канд. юрид. наук: 12. 00.09. Москва, 2004. 183 с.
5. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.

Надурак Вікторія Вікторівна,

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Науковий керівник: кандидат юридичних
наук, доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ ***Савайда О. І.***

БУЛІНГ – СУЧАСНА ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНИХ ВІДНОСИН І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЙОМУ

На сьогоднішній день великих масштабів набрала проблема насильницьких проявів школярів під час шкільних відносин між учнями. Дедалі більше спостерігається агресивне ставлення, цькування дітей один одного, яке супроводжується тяжкими наслідками (психологічними, фізичними, моральними тощо). На жаль, у ХХІ столітті це негативне явище набуло особливої актуальності.

Перші закордонні публікації на тему шкільного цькування (булінгу) з'явилися в 1905р. Дана проблема досліджувалася багатьма науковцями, а саме: А. Піка, Е. Мунте, Р. Іванченко, Д. Ольвеус, О. Шуміло, Л. Нечипорук, О.Ожйова, О. Барліт, А. Король, Л. Лушпай та інші.

Булінг («bullying», від англ. «bully» - хуліган, забіяка, задирака, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування; цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи по відношенню до іншої дитини або інших дітей [1, с. 44].

Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати багато форм, і фізичних і словесних (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), частину соціального життя групи (Е. Роланд), неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бесарг), тривале, усвідомлене насильство спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації (Д. Лейн) [2, с. 431].

Один із зарубіжних дослідників таких складних відносин, як булінг Д. Ольвеус вважав, що існують чотири механізми, які можуть сприяти розповсюдженню такого шкільного булінгу:

1) в такому негативному процесі включається соціальне наслідування (тобто спостерігаючи за проявами агресивних дій одного учня по відношенню до іншого заохочує інших дітей до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є «успішним» в завоюванні жертви);

2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій (тобто коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, то це зменшує її власні заборони відносно участі в агресивних атаках);

3) дифузія відповідальності (тобто коли кілька дітей беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відповідальності зменшується);

4) повторювальність атак (тобто у результаті повторних актів знущання над одним учнем іншими учнями він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення) [3].

Як відомо, шкільний булінг поділяється на дві основні популярні форми:

1. Фізичний – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних фізичних ушкоджень, сексуальний булінг тощо;

2. Психологічний – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знаряддям слугує голос; образливі жести або

дії; залякування; активне неприйняття; пасивне неприйняття; ігнорування; вимагання.

Вважають, що жертвами булінгу стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно [4, с. 198].

Враховуючи вище сказане бачимо, що дана проблема потребує багато зусиль для вирішення та подальшого запобігання. Саме в цьому важливу роль відіграють педагогічні працівники, батьки, психологи, а також працівники Національної поліції.

Звісно ж для батьків дуже важливо вміти попередити або належним чином відреагувати на ситуацію насилля, цькування, в які потрапляють їхні діти. Вони мають бути уважними, спілкуватися та підтримувати своїх дітей.

Проте працівники шкільної психологічної служби спільно з працівниками поліції мають проводити діагностику стану психологічного клімату класу, і виявити дітей, які зазнали або можуть піддаватися булінгу зі сторони своїх однокласників. Звичайні діалоги, спостереження під час навчального процесу, анонімні анкетування, консультації з участю дітей, батьків і педагогів здатні виявити явні проблеми.

Булінг у шкільному середовищі може виникати як на території школи, так і поза нею. Девой Дж. та Кафербергер С. у результаті дослідження виявили, що 18% учнів, які зазнавали нападів систематичної, довготривалої агресії з боку інших учнів зазначали, що дані ситуації траплялися на території школи; 11% учнів – на шляху до школи; 12% учнів – далеко від школи [5].

Частина 1 статті 16 Конвенції про права дитини передбачає, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання у здійснення її права на особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність [6]. Стаття 52

Конституції України декларує, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [7].

Спробою вирішення цієї проблеми є також прийняття Верховною Радою України наприкінці 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [8], яким, серед іншого, доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) статтею 173-4 [9], яка передбачає настання адміністративної відповідальності за булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Практика застосування нововведеної норми КУпАП свідчить про необхідність удосконалення діяльності підрозділів Національної поліції України щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст.173-4 КУпАП.

Так, упродовж 2019 року суди України розглянули 316 справ про булінг, з яких у 123 справах (40 % від загальної кількості справ) було винесено рішення про накладення стягнення: у 103 випадках (84 %) – штраф (найчастіше на матір дитини); у 10 випадках (8 %) – громадські роботи (які, на думку суддів, рідко призначаються, оскільки не є ефективними); у 9 випадках – попередження; в 1 випадку – зобов'язання публічно вибачитися. В інших випадках суд обмежився усним зауваженням (у 21 справі (6 %)). Крім того, 88 справ (28 %) суд відправив на доопрацювання до органів Національної поліції України, а 84 справи (26 %) було закрито за відсутністю складу правопорушення або у зв'язку із закінченням строку позовної давності [10].

Отже, чітко розуміючи гостроту даної проблеми, яка має місце в усіх школах, не тільки України, але й всього світу, розуміємо, що діти потребують допомоги (правової, моральної) та розуміння і тільки правильний правовий підхід (різних структур: школа, поліція, родина, соціальне середовище) до проблеми, спілкування та застосування всіх запобіжних заходів (які також можуть здійснювати працівники поліції) допоможуть подолати це негативне явище.

Список використаних джерел

1. Барліт А.Ю., Барліт О.О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі// Горизонти освіти. 2012. № 2. С. 44–46.

2. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. Вип. LVI. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431–440.

3. Duffy L. A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective / A. L. Duffy, B. Psych (Hons). School of Applied Psychology Business School, 2004. 376 p.

4. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: зб. наук. пр. Вип. 8. К.: Ін-т обдарованої дитини, 2012. С. 196–202.

5. Devoe J. F. Student Reports of Bullying: Results From the 2001 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey / J. F. Devoe, S. Kaffenberger – U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. 2005. 310 p.

6. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року : ратифікована Постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80>.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

10. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. Юридична газета. 2020. № 1. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analizpershogo-roku-realizaciyizakonu-shchodoprotidiyi-bulingu.html>.

Нікітіна-Дудікова Ганна Юрївна,
доцент кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук

РЕЄСТРАЦІЯ ГЕНОМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Сліди біологічного походження, які містять геномну інформацію людини та можуть бути об'єктами ДНК дослідження, мають важливе значення для успішного розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, оскільки надають можливість ідентифікації особи за залишеними слідами.

Досвід зарубіжних країн свідчить про те що найбільша ефективність методу молекулярно-генетичних досліджень забезпечується в поєднанні з веденням автоматизованої бази даних ДНК. Вона надає можливість порівняти між собою ДНК-профілі слідів, залишених на місці події, з ДНК-профілями встановлених осіб, зразки яких було надано для експертизи.

Питання створення та функціонування бази даних геномної інформації людини станом на сьогоднішній день врегульовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 вересня 2009 року № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» [1]. Однак, визначені джерела формування обліку генетичних ознак людини не дають можливості ефективно використовувати інструмент бази даних для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Проектом Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», включеного до Переліку законопроектів, додатково включених до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання, визначеного Постановою Верховної Ради України від 17 листопада 2020 року [2], передбачено законодавче врегулювання процесів створення і функціонування обліку геномної інформації людини в Україні та удосконалення роботи правоохоронних органів України із запобігання, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи.

Вказаним проектом передбачено, що одним з ефективних засобів під час доказування причетності підозрюваного до вчиненого злочину є метод генотипоскопії в біологічній експертизі, або ДНК-аналіз, тобто дослідження мікрослідів на клітинному рівні з метою вирішення питання, чи належить виявлений матеріал конкретній особі, що є принципово важливим під час розслідування низки кримінальних правопорушень. З метою вирішення вказаного завдання, передбачено функціонування бази даних геномної інформації людини.

Статтею 5 вказаного законопроекту передбачено, що обов'язковій державній реєстрації геномної інформації підлягає геномна інформація, серед іншого, осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення умисних злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи, статевої недоторканості особи, щодо яких обрано запобіжний захід.

Однак, з нашої позиції, необхідно розширити коло осіб, геномну інформацію яких підлягатиме обов'язковій державній реєстрації та включити до нього осіб, яким вручено підозру у вчиненні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Так, згідно відомостей Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за січень-грудень 2018 року, за звітний період від з'ясування потерпіло 197 осіб, з них 39 неповнолітніх і 28 малолітніх осіб. В той же час, згідно відомостей Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за січень-грудень 2019 року, від з'ясування за січень-грудень 2019 року виявлено 341 особу, з яких 56 неповнолітніх і 92 малолітніх осіб. У 2020 році було виявлено 388 осіб, які потерпіли від з'ясування, з яких 82 неповнолітніх та 151 малолітня особа [3].

Таким чином, кількість вчинених злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених щодо неповнолітніх та малолітніх осіб зростає майже втричі за останні два роки.

Проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» передбачено внесення змін до ряду законодавчих актів з метою створення та функціонування Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої

особи. Вказаним законодавчим актом запропоновано доповнити Кримінально-виконавчий кодекс України статтею 6-1, за положеннями якої, єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи (реєстр), – автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена у встановленому законом порядку. Інформація про особу вноситься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора [4].

Вказаним законопроектом передбачено внесення відомостей до реєстру осіб, які мають процесуальний статус засудженого, що з нашої точки зору, є справедливим та виправданим, однак не охоплює велику частину осіб, які вчинили злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, але не понесли кримінальну відповідальність в силу різних причин.

За інформацією ЗМІ, за даними поліції, у 2017 році в Україні розслідували близько 400 кримінальних проваджень, у яких діти потерпали від сексуального насильства. До суду доходить ще менше справ. За даними уповноваженого президента України з прав дитини Миколи Кулеби, у 2017 році у судах їх було 320. За даними поліції, у близько 70% випадків сексуальну наругу скоювали або рідні, або особи, яких діти добре знали: родичі, знайомі батьків, тренери, репетитори, або такі ж неповнолітні – знайомі або друзі жертви [5].

Такі цифри підтверджуються і відомостями відомостей Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за січень-грудень 2020 року, згідно якого вбачається, що за звітний період обліковується 840 кримінальних проваджень, з яких лише 119 направлено до суду з обвинувальним актом; щодо 55 осіб кримінальне провадження було закрито у зв'язку з закінченням строків досудового розслідування [3].

Вказане підтверджує, що до винесення вироку судом та набрання ним законної сили проходить тривалий час, за який

особа, яка вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, може уникнути кримінальної відповідальності через закінчення строків чи позицію родичів потерпілої особи, у випадку, коли злочинець є членом її сім'ї. Відповідно, відомості щодо такої особи не включатимуться до Єдиного реєстру осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Такі злочини є небезпечними, які тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки, задають серйозної шкоди життю та здоров'ю малолітньої особи. Вказана група злочинів може бути вчинена як ситуативно, так і особами, які мають розлад сексуальної переваги у вигляді педофілії.

Відповідно до DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders – Керівництво по діагностиці та статистиці психічних розладів) Американської психіатричної асоціації, педофільний сексуальний інтерес, який виникає у особи, не молодше 16 років, на основі наявності не менше ніж 6 місяців інтенсивних сексуальних спонукань, фантазій, пов'язаних з залученням в сексуальну активність дітей допубертатного чи ранньопубертатного періоду. (англ. pedophilic disorder) [6].

Тобто, з викладеного можна прийти до висновку, що особа з розладом сексуальної переваги у вигляді педофілії систематично буде виявляти бажання до вступу у сексуальні стосунки з дитиною. Від характеристики особи злочинця, наявності у нього психічних розладів, у тому числі і розладу сексуальної переваги у вигляді педофілії, залежить і слідова картина та відображення його ознак за відповідної обстановки.

Згідно Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року, за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості підозру було пред'явлено 389 особам, з них щодо 171 особи було вжито запобіжні заходи, в тому числі у вигляді тримання під вартою. Тобто, запобіжні заходи вживаються у 43% випадків [3].

Однак, враховуючи ступінь суспільної небезпечності злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вбачається, що особа, якій пред'явлено підозру у вчиненні такого виду злочину, але не застосовано запобіжних заходів, може вчиняти аналогічні злочини щодо дітей навіть під час кримінального провадження. Також є випадки, коли злочинцеві пред'являють підозру у вчиненні одного злочину, а в ході його розслідування виявляються ще ряд злочинів, які ним були вчинені.

На сьогоднішній день причетність злочинця до вчинення інших злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості є, скоріш, випадковістю. Такі факти встановлюються або за залишеними самим злочинцем фото та відео матеріалами у власному мобільному телефоні чи комп'ютері, або за подальшим повідомленням потерпілих осіб.

Однак, обов'язкова реєстрація геномної інформації підозрюваного у вчиненні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надасть можливість ідентифікації злочинця за залишеними ним слідами біологічного походження, шляхом проведення молекулярно-генетичного аналізу, у інших не розкритих злочинах та встановити його причетність до їх вчинення.

Список використаних джерел

1. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 вересня 2009 року № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС».

2. Постанова ВРУ від 17 листопада 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-20#Text>.

3. https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820.

4. Проект Закону України Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи URL: zakon.rada.gov.ua.

5. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50863450>.

6. American Psychiatric Association «Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fourth Edition, Text Revision: DSM-IV-TR». – Washington, DC: American Psychiatric Publishing, Inc., 2000.

7. <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/a1154007-ljahavspati-mizh-ditmi-i-gvaltuvav-zjavilisja-novi-podrobitsi-u-spravi-lvivskoho-pedofila>

8. <https://sud.ua/ru/news/ukraine/191577-na-sumschini-suditimut-vidomogo-fotografa-pedofila>

9. <https://glavcom.ua/kyiv/news/na-kijivshchini-policiya-zatrimala-pedofila-shcho-valtuvav-ditey-video-733198.html>

Пампура Ігор Іванович,

старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного
інституту МВС України;

Бойко-Бузиль Юлія Юрївна,

заступник начальника науково-дослідної
лабораторії психологічного
забезпечення Державного науково-
дослідного інституту МВС України,
доктор психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Одним із негативних явищ, які поширилися упродовж останніх років у нашому суспільстві є шкільне насильство. Аналіз сучасного інформаційного простору засвідчує, що в освітніх закладах досить часто спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення з боку сильніших учнів та вчителів до слабших членів шкільного колективу.

Цькування дітей з боку однолітків, так званий шкільний булінг, є найбільш поширеною проблем освітніх організацій, яка істотно збільшує ризик суїциду серед молоді, призводить до ескалації агресії і насильства в колективі, зниження успішності, емоційних і невротичних проблем.

За даними ЮНІСЕФ, 40% жертв булінгу ні з ким не діляться проблемою, хоча 67% дітей вказали, що стикалися з даним явищем. Аналізуючи наявні випадки булінгу можна зробити висновок, що переважна більшість дітей стають жертвою тому, що виглядають, говорять, думають не так, як більшість. Крім того, закономірним є факт, що сором'язливі та закриті діти стають жертвами цькування в 2 рази частіше інших [3].

Розкриваючи поняття булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) варто зазначити, що це форма насильства у вигляді утиску, дискримінації, цькування, травлі, бойкоту, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи тощо. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного та психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей, які не здатні захистити себе в даній ситуації [5].

Булінг характеризується чотири головні компоненти: 1) булінг – це агресивна і негативна поведінка; 2) булінг здійснюється систематично; 3) булінг відбувається у взаємостосунках, учасники яких мають неоднакову владу та фізичні можливості; 4) булінгова поведінка є навмисною.

Підлітковий вік, у якому проявляються найагресивніші форми булінгу, найскладніший вік, але, водночас, найважливіший період для формування особистості. Діти у цьому віці надзвичайно емоційні та категоричні. Через це їм властива схильність до різких кроків та крайнощів, у тому числі й до жорстокості (психологічного та фізичного насилля) щодо членів колективів.

Одна зі складових булінгу полягає у тому, що акт насилля не є одноразовим, а стає системним. Відповідно, крім одноразових знущань чи нанесення побоїв, людина опиняється у певному середовищі постійного психологічного тиску, яке не може не впливати на її світосприйняття. Довготривалий процес перебування людини у статусі «переслідувача», «жертви» або «спостерігача» формує у неї відповідні ціннісні норми на майбутнє. І як наслідок, поведінка з елементами фізичного чи морального насилля може стати прийнятним для неї явищем.

Крім того, схильність до шкільного насильства певною мірою залежить від агресивності особистості. Це індивідуально-психологічна риса, що виявляється у готовності до агресії. Тобто це – готовність до агресивних дій щодо іншого і щодо себе. Вважається, що можна в такому випадку говорити про потенційно агресивне сприймання та потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особистісні риси світосприйняття і світорозуміння [2]. Агресивність як індивідуальна детермінанта шкільного насильства також пов'язана з певною мотивацією. Адже саме певні мотиви уможливають існування цілеспрямованої агресії, а отже – і цілеспрямованого насильства, жжитого задля заподіяння зла, лиха, шкоди іншому.

Явище булінгу надзвичайно поширене у сучасній школі, педагоги багато роблять для того, щоб запобігти знущанню та своєчасно усувати його, але цю проблему не прийнято обговорювати, її іноді замовчують та не афішують.

У період з жовтня 2019 року по квітень 2020 року нами було проведено емпіричне дослідження проблеми насильства та цькування в учнівському середовищі. Опитуванням, з використанням анонімних анкет, було охоплено 197 вчителів закладів середньої освіти м. Києва, Волинської області та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

м. Луцька, серед яких 71% – класні керівники, 29% – вчителі-предметники.

За результатами проведеного опитування отримано наступні результати. Про випадки насильницьких дій 71% вчителів дізнається від інших учнів, 42% безпосередньо від постраждалої дитини, 35% від шкільного психолога, 6% – отримують цю інформацію від батьків учнів класу. На думку 63% вчителів, хлопці й дівчата у однаковій мірі можуть здійснювати насильство, як правило це відбувається переважно групою. 59% опитаних вважають, що найчастіше ініціаторами та активними учасниками фактів насильства є неформальні лідери класу, 39% назвали учнів з «неблагополучних родин», 28% дітей із матеріально забезпечених сімей. Об'єктом насильства (цькування) на думку 50% опитаних вчителів, частіше стають сором'язливі й невпевнені діти, 32% – учні із малозабезпечених родин та 22% опитаних вважають, що це невстигаючі у навчанні учні. Фізичне та психологічне насильство, відповідно 57% та 43%, були названі серед таких, що найчастіше проявляються. 86% вчителів вважають, що найбільш поширеними формами булінгу серед учнів є обзивання та образи, 66% назвали бійки та удари, а 39% – розповсюдження негативної інформації. Серед найбільш поширених місць де здійснюється цькування, 50% назвали коридори навчального закладу, 36% – класи. Зазвичай, за наявності зафіксованого випадку насильства (цькування) 54% вчителів звертаються до адміністрації школи, 62% до батьків, 35% до психолога, і лише 7% до правоохоронних органів. Дієвими заходами профілактики насильства в учнівському середовищі 63% опитаних вчителів вважають розвиток дружніх стосунків серед учнів, 37% – бесіди із учнями, їх батьками, із залученням психолога й представників правоохоронних органів. Таким чином варто зробити висновок, що проблема шкільного булінгу є не лише актуальною та такою, що потребує свого вирішення, а є соціальною проблемою сучасного молодіжного середовища.

Відомо, що школа як соціальний інститут є тим місцем, де діти навчаються, отримують необхідні знання, вміння і навички. Разом з тим гуманізація освітнього середовища передбачає, що школа покликана забезпечувати підтримку і сприяти реалізації і захисту прав та законних інтересів дитини, надавати соціально-психологічну і педагогічну допомогу сім'ям. Враховуючи це, організація та здійснення профілактики насильства в

учнівському середовищі має мати системний профілактично-корекційний характер, містити комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, якими охоплюються всі учасники освітнього процесу в школі. Реалізовуватися ця діяльність повинна у двох формах: ранній та безпосередній. Рання має бути розрахована на виявлення дітей із сукупністю особистісних якостей, що створюють передумови для формування насильницьких шаблонів поведінки, тобто потенційних насильників; а безпосередня – стосується учнів, що вже допускали прояви шкільного булінгу та вчиняли насильницькі дії.

Крім того, головними завданнями психологічної роботи, спрямованої на профілактику шкільного насильства серед дітей повинно бути: навчання школярів соціально прийнятних способів вираження гніву та проявам альтернативних реакцій на негативну ситуацію; навчання дітей навичок самоконтролю й управління власним гнівом (навичкам саморегуляції); формування в учнів конструктивних форм поведінки та основ комунікації у проблемній ситуації; усунення надмірного емоційного напруження й особистісної та шкільної тривожності за допомогою використання техніки релаксації; розвиток позитивної самооцінки; формування здатності усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей, розвиток ціннісно-смыслові сфери [4].

Та нажаль усунути шкільний булінг взагалі як явище практично неможливо. Цькування перебуває у значній залежності від загальної системи нерівності людей (майнова, фізична, етнічна, інтелектуальна, гендерна). І проблема подолання знущань пропорційна проблемі подолання цієї нерівності. Навіть існуючий міжнародний досвід, де над подоланням явища булінгу працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля у дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому, наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу.

Як підсумок наголосимо, що причини шкільного насильства надзвичайно складні і різноманітні, вони не є ізольованими одна від одної, між ними існує зв'язок, як між соціальним і біологічним, успадкованим і набутиим, фізіологічним і психічним, індивідуальним і суспільним. Відтак, як дослідження так і превенція шкільного насильства мають бути комплексними та наближеними до реальних умов освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Барліт А.Ю., Барліт О.О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.
2. Бэрон Р. Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер. 1998. 352 с.
3. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine>.
4. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. Київ: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
5. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Освітній портал «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/shkilniy-buling-yak-socialno-psihologichniy-fenomen-197975.html>.

Політова Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент

РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

1. Слід відзначити, що за даними Ради Європи кожна п'ята дитина в Україні страждає від сексуального насильства та експлуатації. Серед факторів, що впливають на таке становище можна виокремити занепад суспільної моралі, зростання домашнього насильства, погіршення психічного здоров'я і деформація сексуальних орієнтацій певної частини дорослого населення. Зазначені фактори суттєво впливають на утворення та існування у громадському суспільстві такого явища як розбещення неповнолітніх, що ігнорувалося та як кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи має високу латентність.

Наголосимо, що широкий розголос численних фактів розпусних дій проти дітей, великий суспільний резонанс і підвищена увага міжнародної спільноти змусили державу визнати проблему розбещення неповнолітніх [1, с. 4]. Чому ця проблема зацікавила міжнародну спільноту? Напевно тому, як відзначає О.О. Світличний, що однією обставиною, яка розкриває суспільну небезпеку розбещення неповнолітніх, є те, що ці

злочини торкаються інтимності, певної таємності для широкого кола оточуючих людей, у тому числі й близьких родичів, статевої сторони життя неповнолітньої особи. Сором'язливість, таємничість статевого питання певною мірою лягає й на дорослих осіб, насамперед батьків та матерів дітей [2, с. 140].

Але комплексність цієї проблеми щодо розбещення неповнолітніх, на нашу думку, буде у випадку поєднання поглядів О.О. Світличного і А.О. Джужи. Адже А.О. Джужа відзначає, що особи, які в дитинстві зазнали жорстокого ставлення та сексуального насильства, підсвідомо прагнуть відтворити такий життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Наслідками насильства є схильність до наслідування, тобто адитивної, девіантної, делінквентної та асоціальної поведінки [3, с. 180].

Що ж стосується судової практики призначення покарання за ст. 156 КК України, то як відзначають деякі дослідники, то обмеження волі як основне покарання особі, яка була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК, застосовувалося у 17,6%. При цьому строк обмеження волі у 62,4 % не перевищував 1,5-2 роки, а застосування ст. 75 КК у вигляді звільнення від відбування покарання з випробуванням та іспитивим строком до трьох років загалом робить покарання засудженого «міфічним фантомом» [4, с. 262–263].

2. У чинному КК України ст. 156 у ч. 1 передбачає відповідальність за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а ч. 2 – ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

У п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» зазначено, що розпусні дії, відповідальність за які передбачено статтею 156 КК, повинні мати сексуальний характер і можуть бути у виді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту [5].

Об'єктивна стороною кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України не викликає складнощів, оскільки вона складається із фізичних та інтелектуальних розпусних дій. Під фізичними розпусними діями слід розуміти

оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Інтелектуальними розпусними діями є, зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо [5].

3. Розділ 4.5. Злочини проти статевої свободи, статевої недоторканості та статевої моральності Книги 4. Злочини проти прав людини Особливої частини Проекту КК України, передбачає такі норми: ст. 4.5.2. Згвалтування; ст. 4.5.3. Дії сексуального характеру, не пов'язані з сексуальним проникненням; ст. 4.5.4. Дії сексуального характеру з особою віком від 14 до 16 років; ст. 4.5.5. Сутенерські та інші дії, пов'язані з дитячою проституцією; ст. 4.5.6. Сексуальне примушування; ст. 4.5.7. Розбещення особи віком до 16 років.

Щодо ст. 4.5.7. Розбещення особи віком до 16 років, то відповідно до Проекту вона передбачатиме кримінальну відповідальність у випадку, коли повнолітня особа, яка схилила особу віком до 16 років до:

- а) спостереження за діями сексуального характеру або
- б) перегляду продукції порнографічного характеру [6].

У ст. 1. Визначення термінів Закону України від 20.11.2003 р. № 1296-IV «Про захист суспільної моралі» під продукцією порнографічного характеру розуміють будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру [7].

Аналізуючи етимологічне походження слів «спостерігати» та «переглядати», ми відзначаємо, що «спостерігати» – це дивлячись, помічати кого-, що-небудь, звертати увагу на когось, щось; а «переглядати» – це оглядати все, багато чого-небудь або всіх, багатьох; дивитися на що-небудь, читати щось і т. ін. з метою перевірки, вивчення або знайомств; розглядати, оглядати щось або все, багато чого-небудь ще раз, повторно [8, с. 151; 9, с. 580].

Таке тлумачення дає підстави вважати, що термінологія, яка використовується членами робочої групи з питань розвитку

кримінального права з одного боку – відповідає сутності протиправного діяння, а з іншого – створює доволі широке розуміння продукції порнографічного характеру. Окрім того, за чинним КК України, використання в ході вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами статті 156 і статті 301 КК, а у Проекті КК відсутній повний перелік злочинів проти суспільної моральності.

Список використаних джерел

1. Кулик К. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с.

2. Світличний О.О. Обставини, що визначають суспільну небезпеку розбещення неповнолітніх. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 138–146.

3. Джужа А.О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 179–188.

4. Світличний О.О., Хряпінський П.В. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : монографія. Дніпропетровськ : НГУ Літограф, 2014. 265 с.

5. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.

6. Проект Кримінального кодексу України. Станом на 29.03.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>.

7. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>.

8. Словник української мови: в 11 томах / Вихованець І.Р., Градова В.П., Демчик Г.Н., Дідківська Г.Г. та інші.; За ред. Назарова І.С., Петровська О.П., Скрипник Л.Г., Юрчук Л.А. Київ: наукова думка, 1978. Т.9. URL: <http://sum.in.ua/s/sposterighaty>.

9. Словник української мови: в 11 томах / Білоштан А.П., Градова В.П., Демчик Г.Н., Дідківська Г.Г. та інші.; За ред. Лагутіна А.В., Ленець К.В. Київ: наукова думка, 1975. Т. 6. URL: <http://sum.in.ua/p/6/151/2>.

Приходько Марина Вадимівна,
ад'юнкт кафедри публічного управління
та адміністрування Національної
академії внутрішніх справ

КІБЕРБУЛІНГ – ЦЬКУВАННЯ В ІНТЕРНЕТ- СЕРЕДОВИЩІ

Спілкування у віртуальному середовищі, на сьогоднішній день, є невід'ємною складовою життя дитини. Реалії сьогодення, зокрема поширення епідеміологічної хвороби COVID-19, трактують свої правила: вводяться карантинні обмеження, учасникам освітнього процесу пропонують дистанційне навчання, що у свою чергу збільшує час проведення дитини у online – режимі. Серед великої кількості позитивних сторін використання Інтернет – середовища є і мінуси, серед них – кібербулінг.

Проблемні питання, пов'язані з безпекою і захистом від цькування у віртуальному середовищі досліджували такі вчені: О. Баришполець, І. Бухтіярова, І. Василенко, А. Запорожанець, Т. Миронюк, Л. Найдюнова, В. Осадчий, О. Путилова, І. Смірнова, О. Шеремет та інші. Слід зазначити, що на законодавчому рівні досі не визначене поняття кібербулінгу, а науковці трактують його по – різному. Так, Л. Найдюнова зазначає, що кібербулінг – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [1]. А. Нестеренко вказує, що кібербулінг – це систематичні агресивні прояви жорстокості стосовно суб'єкта у віртуальному просторі [2]. Із дефініції Т. Миронюка, А. Запорожця випливає, що кібербулінг – це новітня форма протиправної поведінки, яка виявляється в агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо [3].

Окрім того, інтерпретація стаття 173-4 КУпАП [4] дає змогу виділити один з різновидів цькування – кібербулінг – діяння (дії або бездіяльність), які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві **із застосуванням засобів електронних комунікацій**, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Постає питання: яка відмінність між булінгом і кібербулінгом?

Шукаючи відповідь на вищезазначене питання та аналізуючи наявну юридичну та психологічну літературу ми виділили декілька відмінностей: по – перше, у засобах вчинення правопорушення; по – друге, у просторі вчинення; по – третє, у специфічних ознаках. Охарактеризуємо кожну з них:

1. Якщо булінг вчиняється за допомогою вербальних і невербальних засобів, то кібербулінг – із застосуванням засобів електронних комунікацій (e-mail, Telegram, Viber, Instagram, You Tube та інші). Так, рішенням Хустського районного суду Закарпатської області 12 березня 2020 року у справі № 309/671/20 мати неповнолітнього Н. притягнуто до відповідальності за ст. 173-4 КУпАП за те, що її син вчинив булінг, тобто дії психологічного та сексуального насильства, із застосуванням засобу електронних комунікацій - стільникового телефону щодо неповнолітнього Б., 2006 р.н., що проявилось у висвітленні непристойних фото у соціальних мережах Інстаграм, Вайбер [5].

2. При булінгу агресор і жертва (спостерігачі за наявності) знаходяться в одному фізичному просторі та дії агресора вчиняються «тут і зараз», так зване «контактне насильство», то в online – середовищі діє «безконтактне насильство» та є можливість перегляду негативного контенту тривалий час, що є наслідком довгострокової шкоди для жертви.

3. Обов'язковими ознаками булінгу, на нашу точку зору, є сторони – суб'єкт, потерпілий, спостерігачі (за наявності); систематичність (як неодноразове вчинення однією і тією ж особою (агресором) стосовно іншої певної особи (жертви булінгу) двох або більше діянь, передбачених диспозицією ст. 173-4 КУпАП); навмисність (характер дій учасників); дисбаланс сил (проявляється у різному фізичному розвитку, матеріальному становищі, розумових здібностей тощо; може бути реальний чи уявний); наслідки у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди або можливість їх настання. Ці ж ознаки, як одного з виду вчинення булінгу, притаманні і кібербулінгу. За відсутності хоча б однієї з ознак, відповідальність за булінг, а отже й кібербулінг неможлива. Підтвердженням вищевикладеного є рішення судді Крюківського районного суду міста Кременчука Полтавської області у справі № 537/124/21 щодо матері неповнолітнього А., яка притягається до відповідальності за вчинення

правопорушення, передбаченого ч.1 ст.184 КУпАП, по факту неналежного виконання батьківських обов'язків по вихованню свого сина А., який 30.11.2020 року в Кременчуцькій гімназії №16 виклав в Інтернет фото однокласниць з нецензурним написом[6] (неможливість кваліфікувати за ст. 173-4 КУпАП, адже відсутня систематичність вчинення такого діяння).

Проте вчені, окрім вище зазначених нами ознак, виділяють також анонімність агресора (ів) та широку аудиторію, що є специфічними ознаками кібербулінгу [7].

Отже, під кібербулінгом пропонуємо розуміти діяння (дії/ бездіяльність), які полягають у психологічному, сексуальному, економічному насильстві в online – середовищі із застосуванням засобів електронних комунікацій та яким притаманні обов'язкові ознаки: сторони, систематичність, навмисність, дисбаланс сил, наслідки. Для ефективної реалізації законодавчих актів та чіткого визначення та однозначне тлумачення, вважаємо за доцільне закріпити на законодавчому рівні поняття кібербулінг .

Список використаних джерел

1. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України Серія «Медіаосвіта на допомогу вчителю»* : методичні рекомендації. Київ, 2014 URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTUNY-.pdf>.

2. Нестеренко А. Адміністративно – правова протидія кібербулінгу стосовно дітей. *Law*. 2019. Вип. 6, № 911. С. 170–175. URL: <https://doi.org/10.23939/law2019.911.170>.

3. Миронюк Т. В., Запорожець А.К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ* 2018. № 2 (16) URL: [file:///C:/Users/dimon/Downloads/921-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1888-1-10-20190206%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dimon/Downloads/921-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1888-1-10-20190206%20(1).pdf).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст.1122.

5. Постанова у справі № 309/671/20. Хустський районний суд Закарпатської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88183611>.

6. Постанова у справі № 537/124/21. Крюківський районний суд м. Кременчука Полтавської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94331138>.

7. Ведернікова А.О. Протидія булінгу в Європейських країнах: кримінально – правові аспекти. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. Вип № 2(14). С. 154–178. URL: <file:///C:/Users/dimon/Downloads/13263-6352-PB.pdf>.

Процик Любов Сергіївна,
науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії психологічного
забезпечення Державного науково-
дослідного інституту МВС України,
кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ БАР'ЄРІВ СПІЛКУВАННЯ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Одним із найбільш важливих факторів, що впливає на формування особистості дитини є соціальні комунікації в школі, в якій вона проводить більшу частину дня. Порушення розвитку навичок спілкування у процесі соціалізації та як наслідок створені комунікативні бар'єри сприяють проявам насильства в учнівському середовищі, яке тягне за собою руйнівні явища як для особистості конкретної дитини, так і для всього суспільства в цілому. Відповідно для успішного проведення первинної та вторинної профілактики насильства в учнівському середовищі актуальним є подолання бар'єрів спілкування, розвиток комунікативних умінь та асертивної поведінки.

Процес *спілкування* вивчали у своїх працях: Г. Андреева, О. Бодальов, Н. Голуб, І. Зімня, А.Капська, О. Леонтєв, Б. Ломов, Н. Обозов та інші. Вплив *бар'єрів спілкування* на розвиток особистості досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Балинська, І. Батраченко, К. Левін, К. Пен, М. Подимов, Б. Поршнев, І. Остапенко, Д. Фішер, З. Фройд, Р. Шакуров, Т. Щербан та інші. Водночас недостатньо дослідженими нині є психологічні особливості формування бар'єрів спілкування у дитячому віці, а також шляхи їх профілактики в учнівському середовищі.

Психологічний бар'єр – (від фр. *barriere* – перешкода, перепона) – особливий психологічний стан, який виражається в неадекватній пасивності суб'єкта, що заважає виконанню тих чи інших дій. *Емоційний механізм психологічного бар'єру* полягає в

посиленні негативних переживань та установок – сорому, страху, тривоги, почуття провини, заниженої самооцінки. У соціальній поведінці людини психологічні бар'єри насамперед представлені *комунікативними бар'єрами* (у спілкуванні з певними людьми або групою людей) [1, с. 29].

Комунікативні бар'єри – це перешкоди на шляху адекватної передачі інформації між партнерами зі спілкування. Причиною комунікативних бар'єрів у спілкуванні також можуть бути: компетентність, вибіркоче слухання, оціночні судження, достовірність джерела, фільтрування тощо [2].

У процесі спілкуванні між дітьми в учнівському середовищі можуть виникати декілька *видів бар'єрів* – *мотиваційний, емоційний, інтелектуальний та соціальної перцепції*. *Мотиваційний бар'єр* виникає, коли співрозмовникові не цікаві висловлені міркування, вони не викликають у нього мотивів, що спонукають до розуміння. До мотиваційних належать моральні бар'єри – підлість, непорядність, введення в оману тощо. *Емоційні бар'єри* (гнів або зневіра) ускладнюють вибір ефективних засобів спілкування. Неприємні емоції послабляють здатність сприймати і правильно оцінювати вагомні аргументи на користь тієї або іншої точки зору. Приємні емоції сприяють доброзичливому сприйняттю інших людей. Прикладами таких бар'єрів можуть бути: не достатня зацікавленість, лінощі, розгубленість, сумнів, критика й висміювання, страх відповідальності та інші. Якщо емоційні бар'єри виникають у процесі спілкування, дитина поводить себе невірноважено або, навпаки, емоційно невиразно, внаслідок чого в нього порушуються комунікативні зв'язки з однолітками та педагогами. *Інтелектуальний бар'єр* виникає при різних рівнях інтелектуального розвитку, поінформованості в тих або інших питаннях, і так само може бути викликаний помилками невірного сприймання один одного. Якщо ж з'являються інтелектуальні бар'єри, то дитині важко виконувати нові навчальні завдання, що також веде до ускладнення емоційних і комунікативних зв'язків з однокласниками та вчителями. *Бар'єри соціальної перцепції* – стереотипи сприйняття, упередженість і забобони, негативні установки партнерів зі спілкування, різні ціннісні орієнтації на рівні базових соціальних установок і формальне підлаштування образу іншої людини під категорії (добрий-поганий, популярний-непопулярний тощо) істотно перекручують уявлення дітей

стосовно один одного і зумовлюють негативні реакції під час навчального процесу та міжособистісної взаємодії [3; 4].

В учнівському середовищі *бар'єри спілкування залежать* від приналежності учасників комунікації до *різних вікових груп*. Несхожість їх життєвого досвіду накладає відбиток не лише на уявлення співрозмовників про світ, його природу, суспільство, але й на конкретну поведінку дітей у реальних ситуаціях навчальної діяльності. Тому необхідним є формування вміння налагодження взаєморозуміння між учасниками процесу спілкування. Це передбачає не тільки сприймання зовнішніх ознак партнера по спілкуванню, а й зіставлення їх з його особистісними характеристиками для об'єктивної інтерпретації поведінки. Відповідно *профілактику бар'єрів спілкування в учнівському середовищі* варто спрямовувати на відпрацювання необхідних навичок спілкування та комунікації, формування асертивної поведінки, адекватного ставлення до оточуючих й самооцінки, а також подолання внутрішніх конфліктів.

Профілактична робота бар'єрів спілкування в учнівському середовищі має здійснюватися у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій у межах установ, організацій та за місцем проживання (освітні й тренінгові програми, спеціалізовані втручання для груп ризику), а також у виді індивідуального консультування й психологічного супроводу.

Основними формами профілактики є: соціально-психологічний тренінг, бесіди з популяризації засад ефективної міжособистісної взаємодії, рольова гра, групова дискусія, інноваційні ігри спрямовані на розвиток навичок комунікації, риторики, навчання технікам самоаналізу тощо. Змінювати необхідно не лише зовнішній, операціональний бік спілкування, але й розкривати глибинні причини бар'єрів. Таке поєднання дасть змогу гармонізувати та оптимізувати процес спілкування в учнівському середовищі [5].

Важливим аспектом у профілактиці бар'єрів спілкування є *формування мовної культури та гуманізації мовлення*. Для цього необхідно створювати установки на оволодіння різними засобами мовлення, самоконтролю і розвитку умінь виразного мовлення та загальних психологічних особливостей особистості, що створюватимуть передумови для успішного оволодіння мовленнєвими навичками та вміннями.

Подоланню бар'єрів спілкування сприяють і *прийоми ефективного слухання*. Серед яких виділяють такі: увагу, нерефлексивне слухання (мінімізація вторгнення в мову

партнера та мінімізація відповідей, уважне слухання), рефлексивне слухання (передбачає встановлення зворотного зв'язку з партнерами зі спілкування через уточнення, перефразування висловлювань партнера, відображення його почуттів та узагальнення отриманої інформації), установку, невербальне слухання, пам'ять.

Також при плануванні профілактики бар'єрів спілкування в учнівському середовищі необхідно враховувати не тільки вікові аспекти розвитку дітей, індивідуальну специфіку їх соціалізації, а й *особливості взаємостунків в родині*. Оскільки прояви бар'єрів у спілкуванні дітей часто є наслідком негативних впливів як з боку батьків. Тому їм необхідно забезпечити створення сприятливого сімейного середовища для гармонійного розвитку дитини.

Таким чином, бар'єри спілкуванні в учнівському середовищі є дуже різноманітними та зумовлені багатьма чинниками. Тому важливо розуміти їх природу, причини та умови виникнення, що сприятиме успішній профілактиці їх прояву в міжособистісній взаємодії. Адже подолання бар'єрів у процесі спілкування сприятиме й до подолання проявів насильства серед дітей.

Список використаних джерел

1. Приходько Ю.Ю., Юрченко В.В. Психологічний словник-довідник: навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Каравелла, 2020. с. 419.
2. Козирев М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 201–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24
3. Крысько В. Г. Социальная психология: учебник для вузов. 2-е изд. СПб.: Питер, 2007. 432 с.
4. Казанская, В. Г. Педагогическая психология : учебное пособие. Санкт-Петербург. 2003. 366 с.
5. Філімончук А. В. Виникнення бар'єрів спілкування у повсякденному житті як один із неминучих аспектів встановлення комунікативних зв'язків з оточуючими. *Психолог*. № 37, 2008. С. 13–17.

Ромашенко Вікторія Євгенівна,
доцент кафедри тактико-спеціальної
підготовки факультету № 2 Донецького
державного університету внутрішніх
справ МВС України, кандидат
педагогічних наук

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

На жаль, однією з головних проблем ХХІ сторіччя є насильство. Насилля настільки увійшло в наше життя, що стало чимось буденним та банальним. Його можна зустріти в різних формах: фізичне, сексуальне, психічне. Насилля не минуло, навіть, тих сфер людського життя де б здавалося йому абсолютно не повинно бути місця, а саме – школа, робота, і, як не прикро, – родина. Сім'я є невід'ємною частиною соціальної структури будь-якого суспільства і виконує численні соціальні функції. Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості, а від психологічного здоров'я родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена. Крім того, діти, які виростають в таких сім'ях, у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя [1].

Насильство в сім'ї – надто розповсюджена форма порушення прав людини. Протиправні дії проти когось із членів родини нерідко супроводжуються агресією, приниженням та жорстокою поведінкою. Подібні дії з боку особи, що чинить насильство в сім'ї, призводять до погіршення фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найчастіше від сімейного насильства страждають жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію йдеться дуже мало [5].

Домашнє насильство має в собі 4 форми насильства: фізичне, економічне, психологічне, сексуальне. Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає в

себе ляпаси, стусани, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, заподіяння смерті. Сексуальне насильство – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї. В сучасному житті жертв сексуального насильства стало набагато більше.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, у тому числі щодо третіх осіб, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи. Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань, і навіть призводить до самогубства. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства. Економічне насильство – умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [2].

Метою наукового дослідження є юридичний аналіз сутності та змісту насильства в сім'ї, а також його видів, уточнення ознак насильства в сім'ї, узагальнення причин даного асоціального явища та засобів боротьби з ним.

На суспільному рівні протягом тривалого часу в Україні проблема насильства в сім'ї не обговорювалася. Правозахисні жіночі громадські організації стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й підштовхували органи державної влади до формування необхідної законодавчої бази, яка б сприяла розширенню загальнодержавної системи захисту потерпілих від насильства.

Проблематику насильства як загально соціального явища досліджували у своїх роботах вітчизняні науковці: А. А. Гусейнов, Л. М. Герасіна, В. В. Голіна, В. Д. Губін, І. Н. Даньшин, А. К. Зайцев, А. М. Ковальов, А. П. Огурцов та ін.використанням технологічних засобів».

Згідно з даними Інституту соціологічних досліджень НАН України на 2016 рік 68 % жінок в Україні систематично потерпають від насильства в сім'ї. Також, згідно з офіційною статистикою, 35 % жінок, які звертаються до лікарень «швидкої допомоги», перебувають там через тілесні ушкодження, пов'язані зі знуцанням в сім'ї; 50 % всіх безпритульних жінок та дітей

пішли з домівок, тікаючи від насильства в сім'ї; 50 % дітей із неблагополучних сімей, які зазнавали насильства в сім'ї, схильні до зловживання наркотичними засобами та алкоголем; близько 40 % усіх зареєстрованих вбивств відбувається саме в сім'ях; насильство в сім'ї є причиною 95 % справ про розлучення; існує також і той факт, що сексуальне насильство в сім'ї над жінками і малолітніми та неповнолітніми дітьми є доволі частим явищем і має високий рівень латентності [3].

Питання протидії домашньому насильству є гострим для всього світу, так в США існує низка актів спрямованих на захист жінок від домашнього насильства «Violence Against Women Act» of 1994, 2000, 2005. Щоб допомогти привернути увагу до цього глобального виклику, Сполучені Штати 25 листопада відзначають Міжнародний день боротьби з насильством проти жінок, що супроводжуються 16 днями активізму проти насильства за ознакою статі. В США боротьбою з проблемою домашнього насильства займається Національна коаліція проти домашнього насильства США, яка приймає заходи реагування навіть без заяви жертви. Адже, нерідко, жертва не зізнається про ці протиправні дії стосовно неї соромлячись публічного осуду чи посилення знущань. Жінка повинна знати що вона не лишиться одна зі своєю проблемою, що є люди які їй захистять. Адже мало притягнути злодія до відповідальності, жертви домашнього насилля повинні мати можливість проходити довгий реабілітаційний період та працю з психологами.

Україна, як демократична країна, приймає активну участь у протидії насильству. Щорічно в Україні проходить Міжнародна кампанія «16 днів проти насильства» що з 1991 року підтримується всесвітньою спільнотою. А розпочинається акція саме 25 листопада, оскільки офіційно 25 листопада є Міжнародним днем боротьби з насильством що до жінок, офіційно цей день було проголошено Генеральною Асамблеєю ООН у 1999 році, але з 1981 року цей день був днем пам'яті про загибель трьох сестер Мірабель що були жорстоко вбиті під час диктатури домініканського правителя Рафаеля Трухільйо [6].

Отже, питання насильства є гострим для всього світу і наша країна не є виключенням. Небезпечність такого насильства полягає в тому, що прояви насильницьких дій та жорстокості по відношенню до членів сім'ї руйнують не лише гармонію і злагоду в сімейному колі, а і виступають як одна із передумов виникнення злочинності на суспільному рівні. Тому насильство

в сім'ї є проблемою, яка потребує вирішення на рівні не лише сім'ї, а й держави та неурядових організацій. Адже від фізичного та духовного здоров'я і благополуччя сім'ї залежить стабільність і розвиток держави і суспільства в цілому. У подоланні насильства в сім'ї, як глобальної проблеми людства, потрібно вдосконалювати систему внутрішньодержавних і міжнародних норм щодо попередження та протидії насильству в сім'ї. В Україні на сьогодні запропоновано до розгляду Верховної Ради законопроект «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що робить країну ближчою до успіху в подоланні цієї проблеми. Також особливої уваги заслуговує створення центрів матері та дитини; просвітницьких та навчальних програм для батьків, що матимуть на меті попередження насильства і жорстокого поводження з дітьми; методики діагностування і проведення опитування серед дітей, що стали жертвами насильства або були його свідками; методики оцінки потреб кожної дитини тощо. І я впевнена що лише коли кожен з нас зробить внесок свій в цю справу ми зможемо разом вирішити цю проблему [4].

Список використаних джерел

1. Бондаровська В. М., Кочемировська О. О., Лактіоновата Г. М. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / за ред. О. Кочемировської. Київ. 2010. 372 с.
2. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посібник. Київ. 2006. 260
3. Насильство у сім'ї – важлива соціальна проблема. *Сайт Зимноводівської сільської об'єднаної територіальної громади*. URL: <https://zymnovodivskaotg.city-adm.lviv.ua/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D1%83-%D1%81%D1%96%D0%BC%D1%97-%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C/>.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р., № 2789 *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 15. Ст. 194.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. Ст. 135.
6. Христова Г. О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект. URL: www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842.

Словська Ірина Євгенівна,
професор кафедри конституційного
права та галузевих дисциплін
Національного університету водного
господарства і природокористування,
доктор юридичних наук, доцент

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ

Українська держава повсякденно декларує піклування про дітей. Була прийнята низка нормативних актів про запровадження допомоги вказаній категорії осіб, надання їм пільг та переваг як учасникам освітнього, трудового тощо процесу, соціального забезпечення.

З метою посилення гарантій 9 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18 грудня 2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який регламентує це поняття.

Булінг (*bullying*, від *анг. bully – хуліган, забіяка*) (**цькування**) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Таким пунктом було доповнено Закон України «Про освіту» [1, 2].

Відповідно, беручи до уваги наведене визначення, типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Людину, яку вибрали жертвою, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами, тому найпоширенішими видами булінгу є:

- **фізичний** (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, нанесення тілесних пошкоджень);
- **психологічний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж);
- **економічний** (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей);
- **сексуальний** (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти);
- **кібербулінг** (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

Варто пам'ятати, що не кожен конфлікт є булінгом. Цькування – це тривалі, повторювані дії, а одинична сутичка між учасниками таким не може вважатися. Наприклад, якщо друзі посварилися та побилися чи діти разом весело штовхалися, але одна із них впала і забилася – це не вважається булінгом. Проте, якщо однолітки на чолі з булером регулярно насміхалися, принижували або ховали та кидали речі дитини, штовхали, не вперше нецензурно обзивали та били, викладали в соцмережі непристойні чи відфотошоплені знімки дитини – це булінг [3].

При вирішенні питання про кваліфікацію ситуації з боулінгом важливо чітко розуміти права та обов'язки засновника та керівника закладу освіти, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, здобувачів освіти та їхніх батьків. Тому були внесені відповідні доповнення до статей Закону «Про освіту», які визначають такий правовий статус. Зокрема, передбачено обов'язок засновника закладу освіти вживати заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

Керівник закладу освіти має забезпечувати створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

- розглядати заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видавати рішення про проведення розслідування;
- забезпечувати виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

- повідомляти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Передбачено також зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв (з дотриманням конфіденційності) про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків.

Як бачимо, затвердження подібних законодавчих змін покликане не лише гарантувати права дитини, але й дисциплінувати працівників закладів освіти, встановлюючи для них спеціальні правила поведінки.

Разом з тим, будемо відвертими, самі педагогічні працівники часто потребують захисту під час виконання трудових обов'язків. Отже, заслуговує на схвалення підхід законодавця до визначення суті антидискримінаційного до освітян освітнього процесу, що проявляється у:

- праві на захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю;

- обов'язку повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) не лише стосовно здобувачів освіти, але й педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Правильно розуміючи, що кінцевий результат протидії булінгу залежить від проміжних ланок, цілісної системи внутрішніх і зовнішніх зв'язків між учасниками освітніх відносин, законодавець вносить зміни і доповнення до низки спеціальних законів – «Про дошкільну освіту» [4], «Про повну загальну середню освіту» [5], «Про позашкільну освіту» [6], «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [7], «Про вищу освіту» [8]. Відправною позицією є не лише науково обгрунтоване визначення змісту, характеру і видів боулінгу, але й закріплення ролі різних суб'єктів освітнього процесу на досягнення поставлених завдань – запобігання шкоді здоров'ю. Нормативні акти комплексно регламентують діяльність об'єктів правового впливу в окресленій царині.

В сучасних умовах важливе практичне значення має запровадження юридичної відповідальності за булінг. Специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення [9, с. 11; 10, с. 23], сприятимуть дисциплінуванню сторін конфлікту та відновленню справедливості. Так, доповненою статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено, що булінг (цькування), що вчиняється стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Якщо цькування вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, то штраф становитиме від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Також передбачено, що неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів поліції про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку [1].

Безперечно, що відповідальність у разі булінгу, вчиненого малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, покладають на батьків або осіб, які їх замінюють. Та дорослі повинні нести не лише юридичну відповідальність. Задля усунення ганебних явищ слід відверто розмовляти з дитиною про те, що відбувається, з'ясовувати мотивацію її поведінки. Вкрай важливим є уважність до дитини, повага до її слів. Потрібно пояснити, що певні дії можуть бути визнані насильством, за вчинення якого настає відповідальність. Чітко і наполегливо варто попросити дитину припинити таку поведінку, але не погрожувати обмеженнями і покараннями. За потреби можна звернутися до шкільного психолога за консультаціями щодо поведінки дитини під час занять – агресивна

поведінка і прояви насильства можуть бути ознакою серйозних емоційних проблем [3].

Аналіз ефективності законодавства, освітнього процесу, системи закладів освіти можна проводити з позиції їх оптимальності. Обґрунтування поточного стану справ і можливих новацій автор пов'язує із якістю захисту прав та інтересів обох сторін – здобувачів освіти і педагогічних кадрів. Оцінка взаємозв'язків між ними розкриває необхідність посилення нормативних гарантій, моральних стимулів, економічних важелів зростання добробуту.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

2. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

3. Що таке боулінг, як його розпізнати та як діяти сторонам конфлікту? Консультація Міністерства юстиції в межах проекту «Я маю право». *Центральне регіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ)*. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/>

4. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

5. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

6. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

7. Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

8. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

9. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2000. 180 с.

10. Майданник О.О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2001. № 2. С. 21-23.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Сухомлин Юлія Володимирівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук;
Симчук Анатолій Степанович,
старший викладач кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ АБО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Діти є найнезахищенішою і найуразливішою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих, з вини яких найчастіше діти й стають жертвами таких форм насильства, як торгівля дітьми, залучення до жебрацтва, проституція, економічна експлуатація, позбавлення житла, коштів для існування, зневага потребами й інтересами.

За статистикою понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Діти скривджених матерів у 6 разів більш схильні до суїциду, а 50% з них – до зловживань наркотичними речовинами. Майже 100% жінок, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозами, заїканням, енурезом, церебральним паралічем, порушенням психіки.

У грудні 2017 року Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, спрямованих на врегулювання питань щодо захисту малолітніх, неповнолітніх, які стали жертвами домашнього насильства. Серед них Закони України «Про запобігання та протидії домашньому насильству», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу з цими явищами» [2]. Останнім запроваджено кримінальну відповідальність за домашнє насильство, а також визнано однією з обтяжуючих обставин вчинення злочину щодо малолітньої дитини або її присутності.

Якщо домашнє насильство має ознаки злочину, то слідчим, прокурором на підставі заяви потерпілого може бути

розпочате кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. А джерелами доказів за кримінальним процесуальним законом можуть бути показання свідка, потерпілого, підозрюваного, експерта, які отриманні при допиті вказаних осіб (ст. 95 КПК). Однак загальновідомо, що допит малолітньої, неповнолітньої особи має певні особливості, пов'язанні з наявністю специфічних рис психології, дитячого, юнацького періоду розвитку. Ці риси проявляються, як у процесі формування показань так і безпосередньо в поведінці і позиції допитуваного.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), яка ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року і набрала чинності 1 грудня 2012 року, містить детальні вимоги до процесу опитування дитини [3].

Так, у статті 35 Конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: – проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; – проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; – проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; – проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; – якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; – можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

Інший міжнародний документ, Конвенція Ради Європи про попередження і боротьбу з насильством у відношенні жінок і домашнім насильством, яка також відома як Стамбульська конвенція, стверджує, що діти, які стали свідками домашнього насильства, є жертвами насильства [4].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) для опитування дитини (жертви, свідка або такої, яка підозрюється в скоєнні злочину) використовується термін

«допит малолітньої або неповнолітньої особи». У кримінальному провадженні окремі вікові характеристики його учасника мають певне значення, що знаходить своє відображення у процесуальних нормах, зокрема, визначає особливості підготовки й проведення допиту малолітньої особи – дитини до досягнення нею чотирнадцяти років і неповнолітньої особи, якою може бути малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України) [5].

Нижню вікову межу учасників кримінального судочинства законодавець не встановлює і тому всі діти віком до чотирнадцяти років можуть бути віднесені до категорії «малолітніх осіб», а можливість їхнього допиту визначається конкретною ситуацією, колом та характером обставин, відомих малолітній особі, які належить з'ясувати в ході такого допиту.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи, яка зазнала домашнього насильства застосовуються загальні правила даної слідчої (розшукової) дії, встановлені ст. 224 КПК України і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК [5].

Обов'язковою в таких випадках є присутність під час допиту малолітніх чи неповнолітніх свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, їхніх законних представників (ст. 44, 59 КПК України), якими можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній, педагога або психолога, а під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених також захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України) [5]. Під час допиту таких осіб, присутність лікаря визначається в кожному конкретному випадку особою, яка проводить допит, з урахуванням того, що запрошений для присутності під час допиту лікар повинен бути спеціалістом у галузі дитячої психології або педіатрії, а не з будь-якої іншої медичної галузі знань. Запрошення зазначених осіб для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи не обмежується лише їх присутністю під час проведення слідчої (розшукової) дії, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право з дозволу слідчого чи прокурора ставити допитуваним особам запитання або

висловлювати заперечення проти окремих питань, заданих малолітньому або неповнолітньому.

Законний представник повинен бути присутнім під час допиту поряд з педагогом або психологом. Залежно від характеру взаємин малолітнього чи неповнолітнього із законним представником і обставин кримінального провадження слідчий, прокурор має право на власний розсуд або за погодженням із допитуваною особою визначати, хто саме із законних представників буде присутнім під час допиту. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, потерпілого для участі в кримінальному провадженні, а стосовно свідка – для участі у допиті, копія якої вручається законному представнику.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи, яка зазнала домашнього насильства присутність педагога або психолога є обов'язковою, оскільки для правильного й результативного проведення допиту потрібні спеціальні знання в галузі педагогіки, дитячої та юнацької психології, що може не лише сприяти встановленню психологічного контакту з допитуваним, наданню правильної оцінки його поведінці під час допиту й відповідям на поставлені запитання, а й охороняє психічне здоров'я малолітнього чи підлітка від можливого травматичного впливу незвичної для них ситуації.

Завдання педагога або психолога – допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього. Для цього педагог або психолог може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу неповнолітнього, про його ставлення до підозрюваного, потерпілого, про подію кримінального правопорушення тощо. Після опитування (допиту) дитини психолог може скласти професійний висновок.

Тривалість проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України) [5].

Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи,

роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту [6, с. 495].

Оскільки свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, не може нести кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за завідомо неправдиві показання, а потерпілий, що не досяг такого ж віку, – за давання завідомо неправдивих показань, то перед початком допиту таким особам замість попередження про відповідальність за вказане діяння у доброзичливій формі роз'яснюється про громадянський обов'язок давати правдиві показання, крім того, їм слід роз'яснити значення повідомлення відомостей, які стосуються кримінального провадження, та необхідність розповісти все відоме у цьому провадженні.

Якщо неповнолітній ухиляється від давання показань або дає завідомо неправдиві показання, слідчий зобов'язаний з'ясувати причини цього (хибне почуття товариства, страх, сором, погрози з боку співучасників тощо) і з урахуванням наявної інформації, застосовувати тактичні прийоми, що спрямовані на попередження інсинуацій, зміни позиції, зайнятої неповнолітнім у бік давання правдивих показань. Однак, необхідно враховувати, що тактичні прийоми, які застосовуються повинні бути побудовані, головним чином, на методах переконання.

При фіксації показань неповнолітнього дуже важливо зберегти стилістику показань підлітком, зокрема, треба дослівно відобразити в протоколі окремі характерні звороти і вирази допитуваного. Виконання цієї рекомендації буде сприяти об'єктивності, точності й достовірності показань допитуваного. Саме з цією метою цілком розумно при допитах неповнолітніх застосовувати технічні засоби фіксації, тобто, аудіо- чи відеозапис.

Отже, криміналізація домашнього насильства вирішує проблему безсилля дитини перед цим явищем, адже, як правило, очевидці-сусіди, знайомі, родичі «тримаються осторонь» і не хочуть втручатися в чужі сімейні проблеми. А відтак можливість надана правоохоронним органам, на законних підставах, повноважно здійснювати свою пряму функцію, яка полягає захист прав та законних інтересів громадян шляхом здійснення швидкого, повного, неупередженого досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: прийм. 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210, Стамбульська конвенція): прийм. 11 трав. 2011 р. Довідник для членів парламенту. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийм. 13 квіт. 2012 р № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

Устимчук Владислава Петрівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістра
ННІ № 1 Національної академії
внутрішніх справ
Науковий керівник: старший науковий
співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук **Бурак М. В.**

ДЕЯКІ ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

Одним із важливих напрямів розбудови України як незалежної демократичної держави є протидія злочинності. Успішність цієї діяльності значною мірою залежить від теоретичних розробок розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. При цьому важливо брати до уваги як приписи чинного кримінального законодавства й

практику його застосування у сучасних умовах, так і детермінанти існування й відтворення кримінальних правопорушень, а також й особливості їх розслідування. Останнім часом спостерігається стрімке зростання кількості проявів насильства і жорстокості, як наслідок, заподіюється значна шкода законним інтересам особи, соціуму й державі. До подібних проявів агресивної антигромадської поведінки належить і сексуальне насильство щодо дітей. Сексуальне насильство, як один із видів домашнього насильства, що вчиняється над дітьми, за своїми наслідками відноситься до найтяжчих психологічних травм. Крім цього, через вікові особливості жертви, цей вид злочинності характеризується високим ступенем латентності.

Так, за даними Офісу Генерального прокурора, впродовж 2019 року зареєстровано понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності дітей. Кількість потерпілих неповнолітніх лише від зґвалтувань сягнула 148 осіб, що більш ніж вдвічі у порівнянні з 2018 роком. Протягом січня-серпня 2020 року 147 дітей стали жертвами зґвалтувань. Натомість за весь 2019 рік кількість дітей, постраждалих від цих кримінальних правопорушень, становила 148. Тобто, на серпень показники дорівнюють кількісним показникам за весь минулий рік лише по одній статті «зґвалтування» [1]. У 2020 році в Україні від сексуального насильства постраждало 410 дітей, цьогоріч – уже 70 [2]. Власне, проблему сексуального насильства над дітьми та їхньої сексуальної експлуатації в Інтернеті обговорили на прес-конференції в Офісі Президента України, що відбулася з нагоди Всесвітнього дня проти сексуальної експлуатації. Згідно з даними дослідження, яке провела Міжнародна благодійна організація «Служба порятунку дітей», майже чверть дітей потрапляли хоча б в одну із ситуацій сексуального насильства чи експлуатації за останній рік [2].

Водночас, питання достовірності статистичних даних залежить від багатьох факторів, в основі яких – латентність. Відомо, що в більшості випадків насильником або розбещувачем є людина з близького кола спілкування дитини, тобто має довірливі стосунки (в 85–90% – це батько, вітчим, дідусь, брат, дядько, співмешканець тощо). Приблизно третина таких жертв відкладає звернення до поліції на півроку та більше. Інші взагалі не повідомляють. В нашій країні ця проблематика, тривалий період замовчувалася. Проте, з розвитком демократії, а завдяки цьому посиленням захисту прав

і свобод людини, в країні відбулося переосмислення важливості, а також нагальності всестороннього захисту дітей від будь-яких проявів сексуального насильства, адже в суспільстві, що зорієнтоване на високі загальнолюдські цінності, не можуть бути терпимі прояви жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне – насильство знову породжує ту ж саму жорстокість.

Із ратифікацією Україною 2012 року Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року наша держава зобов'язалася застосовувати всі заходи для захисту дітей, недопущення щодо них сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

Разом з тим, сексуальне насильство щодо дітей являється кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності, що, в свою чергу, завдає непоправної шкоди як психічному, так і фізичному здоров'ю потерпілого (в даному випадку не повнолітнього), а також принижує людську гідність та викривлює ціннісні уявлення.

Розроблення комплексних заходів щодо протидії та ефективного розслідування сексуального насильства щодо дітей є пріоритетним напрямком сучасної протидії насильству в Україні.

Відтак за результатами дослідження, пропонуємо дієві шляхи розв'язання проблем під час розслідування сексуального насильства щодо дітей.

1. Убачається, за необхідне виділити в законодавстві окрему категорію кримінальних проваджень – сексуальне насильство щодо дітей – і прописати процедуру їх розслідування та судового розгляду, яка передбачатиме використання «зеленої кімнати», судовий розгляд за спеціальною процедурою, залучення спеціалізованих слідчих, прокурорів, психологів.

2. Передбачити надання безкоштовного державного адвоката жертвам сексуального насильства. Тобто, якщо ж такій особі потрібні послуги адвоката для представництва її інтересів в судових інстанціях – необхідно пред'явити деякі документи. До них можуть відноситися витяги з ЄРДР про вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, талон-повідомлення про вчинення такого правопорушення, протокол про вчинення адміністративного правопорушення про домашнє насильство за статтею 173² КУпАП, копія заяви до суду або

рішення суду про видачу чи продовження обмежувального припису стосовно кривдника, копія винесеного працівником поліції термінового заборонного припису. Крім того, для отримання безкоштовної консультації жертвам сексуального насильства не потрібно збирати жодних документів, адже вона гарантується законом кожному. Людина просто приходиться в найближчий центр правової допомоги чи бюро. Також можна телефонувати на номер цілодобового доступу до безкоштовної правової допомоги 0-800-213-103. Він є безкоштовним зі стаціонарних та мобільних телефонів та працює по всій території України.

3. Навчити необхідну кількість психологів і створити їх базу, яка має бути доступна координуючим органам на місцях, про яку мають знати слідчі, які працюють з випадками сексуального насильства щодо дітей, та представники підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, зобов'язати користуватися послугами тільки цих психологів.

4. Запровадити у закладах вищої освіти (зокрема, у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання) спеціальну підготовку поліцейських, психологів, прокурорів щодо роботи з дітьми, які постраждали від кримінальних правопорушень, у тому числі від сексуального насильства.

5. Студентам-клініцистам юридичних клінік закладів вищої освіти (зокрема, закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання) здійснювати обмін позитивним досвідом із юридичними клініками інших ВНЗ України, в яких функціонують юридичні клініки, а також, із залученням студентів-клініцистів планувати та проводити показові заняття у загальноосвітніх школах з метою юридичного консультування викладачами-консультантами юридичних клінік щодо запобігання та виявлення фактів сексуального насильства щодо дітей.

6. Проводити роботу зі спеціалістами зі служб у справах дітей, які часто є представниками дітей у випадках сексуального насильства, що передбачатиме інформування їх про необхідні заходи під час допиту на всіх етапах ведення розслідування в інтересах дитини. З цією метою проводити спільні тренінги, семінари та інші заходи, які сприяли б налагодженню контакту між представниками служб у справах дітей, органами поліції і соціальними службами.

7. Організувати навчальні заходи, на яких ті, хто вже використовує методика «Зелена кімната» і технічне приміщення, поділяться досвідом з іншими слідчими, прокурорами,

соціальними працівниками (довіра слідчих до представників поліції з інших регіонів буде більшою, ніж до тренерів).

Власне, узагальнюючи результати дослідження, переконані, що в Україні є необхідне підґрунтя для запровадження нової практики опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства. Досвід використання методики «Зелена кімната», залучення до проведення опитування психологів, проведення допитів постраждалих у судах з використанням режиму відеоконференції та облаштування у судах спеціальних кімнат – усе це при правильному нормативно-правовому обґрунтуванні дасть можливість створити належний алгоритм дій всіх учасників кримінального процесу під час розслідування сексуального насильства щодо дітей.

Список використаних джерел

1. Торік майже півтори сотні неповнолітніх в Україні стали жертвами зґвалтування – ОГП. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nasyllia-dity-zgvaltuvannia-prokuratura/30408729.html>.

2. Від сексуального насильства в Україні минулоріч постраждало 410 дітей. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1919186-vid-seksualnogo-nasilstva-v-ukrayini-minulorich-postrazhdalo-410-ditey>.

Федоренко Оксана Анатоліївна,
науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії
злочинності ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОТИДІІ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ

Стрімкий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій безпосередньо впливає на забезпечення та дотримання прав людини. Цифрове середовище створює унікальні можливості для реалізації права на освіту, свободу вираження поглядів та доступу до інформації. Водночас, окрім можливостей, розвиток технологій супроводжується й ризиками дотримання прав людини.

Проблема насильства в Інтернеті надзвичайно важлива, оскільки вона може торкнутися кожного. Особливо ризикують діти та підлітки. Адже, перебуваючи в онлайн, не всі вони знають про правила безпеки в Інтернеті, а також про загрози та

реальність їх наслідків. Згідно з даними ЮНІСЕФ, в Україні приблизно 50% підлітків були жертвами кібербулінгу. Кожна третя дитина через це прогулювала шкільні заняття, 75% підлітків у анонімному опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування [1].

Відмова від соцмереж – це не вирішення проблеми, тому що в цьому випадку дитина стає ізольований від однолітків, позбавляється можливості спілкуватися з друзями і соціалізуватися, що теж травматично. Сучасні діти і підлітки принципово відрізняються від своїх батьків і представників попередніх поколінь тим, що для них надзвичайно висока значимість мережеве спілкування.

Проблема дитячого кібербулінгу стає ще більше посиленою особливо зараз. Так як, останні роки звичні нам речі, зокрема зустрічі, спілкування, переходять в онлайн формат. Особливо, під час пандемії COVID-19, коли сфера освіти переходить у цифровий простір, а навчальний процес на період жорсткого карантину відбувається у дистанційному форматі. Підлітки почали ще більше часу проводити онлайн і стали ще більш вразливими для негативного впливу кібербулінгу.

Понад 18% рішень щодо булінгу, за даними єдиного реєстру судових рішень, стосуються випадків використання засобів електронних комунікацій, тобто дій, вчинених в інтернеті за допомогою гаджетів. Такі дані нового аналітичного дослідження «Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України» були представлені 8 жовтня 2020 року. Важливо, щоб діти користувалися правом на свободу вираження поглядів та усіма можливостями, які пропонує цифрове середовище. А також мали інструменти захисту від загроз [2].

Булінг (від англійського bullying) – цькування, залякування, агресивне переслідування одного з членів колективу з боку інших представників колективу. Така поведінка має на меті самоствердитися за рахунок когось, підпорядкувати особистість своїм інтересам або заслужити собі загальний авторитет. В свою чергу, кібербулінг – це знущання, приниження, агресивні напади, які здійснюються за допомогою різних гаджетів (зокрема телефонів), з використанням Інтернет мережі, будь-яких електронних (цифрових) технологій. На сторінці «Права дитини» Ради Європи кібербулінг визначається як «цькування (залякування) іншої особи в інтернеті через використання електронних технологій [3].

Така форма насильства набирає все більших обертів. На відміну від звичайного булінгу, таке цькування не закінчується в школі, а супроводжує дитину весь час, адже відбувається ще й в соцмережах.

В силу значного розвитку кібербулінгу він вже має свої типи прояву:

- текстові повідомлення образливого характеру в приватних повідомленнях чи в загальних чатах;

- поширення фото чи відео, на яких висміюється конкретна особа (нерідко зміст таких матеріалів є порнографічним);

- створення в інтернет-просторі чатів чи груп, в яких проводиться публічне висміювання конкретної особи;

- створення несправжніх сторінок в соцмережах під ім'ям об'єкту цькування з метою поширення неправдивої інформації;

- організація чатів, ігор чи голосувань з метою насміятись з особи чи навіть довести її до самогубства [4].

Перш за все, не варто недооцінювати даний тип булінгу, адже неможливість нанести фізичної шкоди об'єкту цькування не значить, що він не є постраждалим. Фактично залякування та психологічний тиск в інтернеті може призвести до не менш страшних наслідків, як і у випадку фізичних нападків.

Якщо дитина потерпає від булінгу, тим паче кібербулінгу, скоріш за все, вона не скаже про це дорослим. Тому, *контролювати* віртуальне середовище дитини украй *важко*, а через незрілість дитячої психіки булери можуть завдавати значної шкоди своїм жертвам.

Для подолання викликів правам дитини в цифровому середовищі потрібно вживати ефективних заходів які в першу чергу дозволяють запобігти кібер-залякуванням. Запобігання подібним знущанням та можливим заподіянням шкоди, спричиненим депресією, спонукало низку розробників штучного інтелекту спробувати знайти рішення цієї широко поширеної проблеми. Штучний інтелект вчиться виявляти та фільтрувати шкідливі публікації, перш ніж вони потраплять до вразливої категорії користувачів. У міру розвитку технологій ШІ, вдосконалюється та покращується робота у виявленні, оцінці та аналізу вмісту тексту, який написаний із сарказмом чи дотепністю. Роблячи машинне навчання на крок далі, глибоке навчання покращує точність завдяки постійному процесу роботи з новими даними, коли вони стають доступними.

Так, в Японії з кібербулінгом буде боротися штучний інтелект. Один з найбільших японських інтернет-порталів Yahoo Japan видалятиме образливі коментарі з усіх своїх сайтів за допомогою систем штучного інтелекту.

Компанія, підготувала список виразів, які можна вважати образливими, і пояснить критерії їх видалення. Завдяки штучному інтелекту повідомлення з образами будуть видалятися автоматично. Якщо після блокування користувач, який поширював образливі висловлювання, зареєструє новий акаунт, його теж буде заблоковано [5].

Samurai Labs – це перша лабораторія штучного інтелекту в Польщі яка була створена для боротьби з кібербулінгом. Цей проект щодо виявлення та зменшення насильства в Інтернеті отримав дуже високу оцінку від Європейської ради з питань інновацій. Позитивна оцінка Європейської ради з питань інновацій підтверджує, що, на думку незалежних експертів, новий метод боротьби з кіберзалякуванням, створений Samurai Labs, потенційно може зменшити це явище в Інтернет-просторі. Щохвилини лише у Facebook з'являється півмільйона коментарів. Цей масштаб набагато перевищує можливості модераторів. Тільки рішення на основі штучного інтелекту зможе обробляти таку кількість інформації. Використання технологій штучного інтелекту дозволяє негайно та автоматично реагувати, що є ключовим фактором зменшення насильства. Діючи негайно, можна запобігти ескалації ситуації. Рішення буде аналізувати розмови, а шкідливий вміст буде автоматично заблокований системою та повідомлений модератору форуму, який прийме остаточне рішення про можливу блокування користувачів, або повідомить відповідні установи у разі виявлення злочину [6].

Використання інноваційних технологій у протидії кібербулінгу сприятиме досягненню позитивних результатів у попередженні проявів насильства та отриманню багатьох переваг у моніторингу та контролі інтернет-спілкування. Дітям потрібен захист, ефективні інструменти для моніторингу їхніх мереж, а батькам потрібно відчувати, що впроваджені рішення дозволять запобігти кібер-знущанням чи педофільним атакам. Адже забезпечення формування безнаслідницького середовища, протидія булінгу серед дітей, запобігання випадкам знущань над однолітками сприяє безпечному освітньому середовищі вільного від насильства та булінгу (цькування), успішному навчанню, уникненню сварок, конфліктів, проявів насильства. Протидія та зменшення проявів кібербулінгу дає можливість зменшити

страждання і довготривалі негативні психологічні наслідки жертв цькування, запобігти ескаляції терору і непоправних трагедій.

Список використаних джерел

1. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/50-pidlitkiv-v-ukrayini-bulizhertvami-ckuvan-v-interneti-prezentovano-chat-bot-kiberpes-dlya-dopomogi-u-borotbi-z-kiberbulingom>.
2. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі. *Аналітичний огляд*. 2020 URL: <https://cyber.bullyingstop.org.ua/>
3. Кібербулінг – що це та як це зупинити? *ЮНІСЕФ в Україні*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>.
4. Т. Юхримчук. Кібербулінг як наслідок карантину. URL: <https://blog.liga.net/user/tokhrimchuk/article/38369>
5. Стоп булінг. URL: <https://bituk.media/svit/stop-buling-u-japonii-stvorili-shtuchnij-intelekt-shho-borotimetsja-z-obrazami-v-interneti/>.
6. Robert Lewandowski i Dawid Urban zainwestowali w Samurai Labs – laboratorium sztucznej inteligencji, które ochroni dzieci przed cybernękaniem i przemocą w Internecie. URL: <https://brief.pl/robert-lewandowski-i-dawid-urban-zainwestowali-w-samurai-labs-laboratorium-sztucznej-inteligencji-ktore-ochroni-dzieci-przed-cybernękaniem-i-przemoca-w-internecie/>

Хальота Андрій Іванович,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії проблем
правового та організаційного
забезпечення діяльності Міністерства
Державного науково-дослідного
інституту МВС України, кандидат
юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИТИНИ-ІНВАЛІДУ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

На сьогодні в Україні проблеми з дотриманням прав дитини є особливо актуальними, оскільки фактично не є пріоритетними у політиці держави. Існуюче нормативно-правове забезпечення сфери захисту прав дитини є неналежним. Серед основних недоліків є: відсутність єдиного ставлення та підходу до питання захисту дитини; безсистемність, яка отримує свій вираз у відсутності єдиної системи органів захисту прав

дитини, алгоритму взаємодії між ними; застарілі форми роботи; застаріла нормативна база та відсутність механізмів реалізації існуючих нормативних положень. Незважаючи на достатньо серйозні кроки на шляху до розвитку медицини в Україні, досі великою проблемою є неможливість забезпечення належної системи охорони здоров'я для всього населення держави, і для дітей зокрема, щодо боротьби з різноманітними хворобами та їх наслідками, а також забезпечення належного фізичного та психічного розвитку дитини.

Конституція України у статті 49 гарантує кожному громадянину право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Це право має забезпечуватися належним державним фінансуванням відповідних програм. Держава повинна створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога дитині-інваліду повинна надаватися безоплатно. Крім того, держава повинна дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідемічне благополуччя.

Європейська соціальна хартія, яку Україна ратифікувала у 2006 році, також визначає, що країни, які ратифікують цей документ, зобов'язуються у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів задля забезпечення ефективної реалізації права на охорону здоров'я [2].

З точки зору дотримання прав дитини на охорону здоров'я держава повинна забезпечити повноту, доступність та якість медичної допомоги. Доступність медичної допомоги передбачає кваліфіковані та в достатній кількості кадри, фінансування, технічні та транспортні засоби, наближеність до пацієнтів, фінансове забезпечення.

Окрім загальних цілей медичної допомоги щодо усіх громадян, медична допомога дитині-інваліду спрямована також на надання їй можливості максимально проживатися та зменшити прояви її обмежень. Така допомога повинна включати відповідне лікування, фізичну терапію а також реабілітацію та догляд. В державі необхідно здійснювати заходи для зменшення залежності від органів державної влади та розвивати служби органів місцевого самоврядування з умовами, що наближаються до нормального оточення людини.

Особливої уваги у міжнародних документах приділено етичним аспектам та правам пацієнтів:

– право на вибір лікаря, на конфіденційний характер взаємин із лікарем;

– право на допомогу від лікаря, позбавленого будь-яких зовнішніх впливів, право погодитися на лікування або відмовитися від нього після отримання адекватної інформації, право прийняти або відхилити духовну або моральну підтримку;

– право відмовитися від участі у клінічних дослідженнях, від демонстрації свого випадку, від публікації інформації про свою хворобу;

– право на отримання такої медичної та соціальної допомоги, яка відповідає потребам його здоров'я;

– участь пацієнтів у своєму власному лікуванні.

Особливості регулювання питань отримання медичної допомоги дітьми-інвалідами регулюється Законом України „Про реабілітацію інвалідів в Україні”. Він визначає процедуру реалізації прав дітей-інвалідів та отримання додаткових гарантій цих прав, таких як: право на безоплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування, безоплатне забезпечення санаторно-курортними путівками за наявності медичних показань [3]. В реальності перелік безкоштовних лікарських засобів для дитини-інваліда дуже обмежений або ліки, які закупає держава за бюджетні кошти не відповідають індивідуальним призначенням для дитини, або не закуповуються через брак фінансування.

Щодо права на санаторно-курортне лікування, то на практиці дуже складно дитині-інваліду в повній мірі реалізувати це право через декілька чинників. Путівку на санаторно-курортне лікування дитина може отримати в лікувально-профілактичному закладі за місцем проживання в поліклініці у порядку черги та при наявності висновку санітарно-оздоровчої комісії щодо потреби у санаторному лікуванні. Крім того, дитина може потребувати супроводу у ході такого лікування. Підставою для видачі путівки є визначення лікарями необхідності такого супроводу. На практиці, через брак державних коштів дуже складно отримати путівку як на дитину, так і на її супровід.

В остання роки, після схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, активно розвивається мережа послуг ранньої реабілітації у системі охорони здоров'я. Лікарі за місцем проживання дитини можуть направити її для отримання цих послуг або надати відповідну інформацію. Чинним законодавством з реабілітації інвалідів передбачено

складання фахівцями лікувально-консультаційних комісій індивідуальної програми реабілітації. Дитина, у разі потреби в таких послугах, має бути спрямована до реабілітаційного закладу і отримати там послуги медичної реабілітації відповідно до визначеної індивідуальної програми.

Отже, діти-інваліди в процесі реалізації свого права на охорону здоров'я потребують особливої уваги та допомоги не тільки від держави та її органів, а також від кожного члена громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України – К.: Преса України, 1997.
2. Європейська соціальна хартія: Офіційний переклад Українського офісу МОП // European Treaty Series /35. – Турін, 12 жовтня 1961.
3. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 6.10.2005, № 2961-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

Халявка Юлія Григорівна,

старший судовий експерт відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

Тувльїнська Анна Юрївна,

судовий експерт відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Цькування, також *булінг* (від англ. *Bullying* – залякування, цькування, задирання) – різновид насильства; навмисне, що не носить характеру самозахисту і не є санкціонованим нормативно-правовими актами держави, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною

особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб) [4].

Від булінгу страждають і агресори і жертви. Всі вони переживають емоційні проблеми, не вміють будувати стосунки з людьми, мають проблеми психо-емоційного розвитку. Вони потребуватимуть підтримки дорослих, які б допомогли їм розвинути здорові стосунки з людьми не лише у школі, але й протягом усього їхнього подальшого життя.

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

18.12.2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який набув чинності 19.01.2019 р.

Закон заклав основні інструменти профілактики та протидії булінгу в закладах освіти, більшість з яких побудовані на засадах міждисциплінарної взаємодії. Зокрема, План заходів, спрямований на запобігання і протидію булінгу (цькуванню), який розробляють та оприлюднюють на вебсайтах усі заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, повинен враховувати пропозиції територіальних органів Мінсоцполітики, Національної поліції, Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я. Також передбачається обов'язок керівника закладу освіти повідомляти уповноваженим підрозділам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти. Ці положення Закону свідчать про необхідність об'єднання зусиль на шляху подолання такого ганебного явища як булінг, а також створення безпечного освітнього середовища, вільного від його проявів.

У закладах освіти мають захищати дітей під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, булінгу (цькування), приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що

завдають шкоди здоров'ю, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам.

Педагогічним працівникам та керівникам закладів освіти слід уважно ставитись до всіх випадків булінгу, повідомляти про них, уважно розглядати заяви, забезпечувати вжиття заходів щодо протидії булінгу, розробляти плани, публікувати їх на сайтах і вчасно інформувати органи Національної поліції та службу у справах дітей про випадки булінгу. В іншому випадку передбачена адміністративна відповідальність за приховування таких ситуацій.

Керівник закладу освіти має забезпечувати створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), він також:

- розглядатиме заяви про випадки булінгу (цькування): здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування;

- скликатиме засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживатиме відповідних заходів реагування;

- забезпечуватиме виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування).

Більшість авторів вказують, що особи, залучені у булінг, виконують різні ролі:

- булери – учні, які мають соціальну вагу або наділені більшою фізичною силою, з високим потенціалом агресивності, що спрямована на інших учнів, вчителів;

- жертви – учні, які є об'єктами знущань. Ця категорія додатково поділяється на покірних і агресивних жертв. Агресивна жертва володіє тими ж якостями, що і кривдник. Вони вчиняють агресивні дії щодо інших осіб і водночас є жертвами булінгу;

- спостерігачі (свідки) – учні, що спостерігають за булінгом. У свою чергу спостерігачів поділяють на тих, які надають допомогу (допомагають булеру, але безпосередньо не здійснюють агресивних дій, закликають до подальшого насильства однолітків, що їх оточують); посилювачів (відіграють лише незначну роль у булінгу, наприклад, вони можуть сміятися над образами кривдника);

– аутсайтери (випадкові спостерігачі, які зовсім не беруть участі у білінгу, але є свідками); відповідачі (безпосередньо залучені для захисту або втішання жертви після знущань) [2, 3].

У 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації і стратегії, спрямовані на запобігання і викорінення булінгу у середніх школах – «Safe to Learn: Anti-bullying Work at School» [1].

Школам рекомендовано регулярно проводити моніторинг ситуацій спілкування учнів на предмет виявлення булінгу. Це допоможе визначити ефективні заходи спрямовані на викорінення такої поведінки. Цілі впровадження антибулінгових шкільних заходів наступні:

- попередити або зупинити шкідливу поведінку, яка спрямована на заподіяння шкоди іншому;

- реагувати на випадки булінгу розумно, адекватно (педагогам і психологам потрібно застосовувати професійні знання і уважне ставлення до кожної дитини);

- захищати учнів, які стають жертвами булінгу, допомагати їм у подоланні негативних наслідків булінгу;

- застосовувати дисциплінарні покарання до учнів, які ініціюють булінг і допомагати їм зробити правильні висновки щодо неприпустимості подібної поведінки і власної відповідальності за свої дії.

Велика увага приділяється превентивним заходам, а саме:

- ефективному управлінні школою, коли чітко робиться акцент на неприпустимості булінгу;

- використанню навчальних можливостей з метою попередження булінгу;

- організація соціальних заходів відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних з булінгом і попередження його випадків.

Отже, булінг – явище, що може виникнути в організованих, сталих дитячих колективах, впливає і стосується всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Тому постає гостра потреба усвідомлення того, що ця проблема є, підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними уміннями, навиками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціально-психолого-педагогічного явища, як булінг.

Список використаних джерел

1. Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in School / Department for Children, School and Families guidance. 2008. URL: www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/racistbullying.

2. Петросянц В.Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В.Р. Петросянц//Вестник Томского государственного университета. – 2011. № 6. – С. 151–154.

3. Schoolbullying URL: https://en.wikipedia.org/wiki/School_bullying#Victims.

4. Ожйова О.М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми /О.М.Ожйова // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х., 2009. – Т. 15. – С. 158–163.

Чорний Микола Васильович,
доцент кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
медичних наук, доцент

БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

По своїй природі булінг, – або цькування, – це перш за все прояв агресії. І вона завжди несе за собою одну і ту саму мету – домінування і приниження іншого, будь то дитина чи навіть дорослий. Причиною тому, перш за все, є наше біологічне походження, бо ми все-таки походимо з тваринного світу, а в соціумі до цього додається недостатність уваги та участі дорослих в процесі соціалізації дітей. В цьому може бути вина батьків, які щось недогледіли за своїми дітьми. Іноді батьки навіть можуть самі несвідомо ініціювати таку поведінку. Якщо у дитини насильство в сім'ї, і вона постійно бачить агресію батька, як правило, або і матері, – вона може переносити це потім в школу і далі по своєму життю – копіювати поведінку своїх батьків. Так, але в школі може бути створена культура, яка буде підтримувати і підсилювати таке цькування. На жаль, іноді причиною того бувають самі вчителі. Саме поняття обдарованих дітей є антипедагогічним, тому що через це самі вчителі починають сегрегувати дітей і тим створюють умови для булінгу. Якщо дорослі, вчителі так ставляться до дітей, що одні є любимчиками, а інші якісь інші, – діти моментально реагують

на це і підхоплюють такий принцип поведінки. Що й закладає підстави для булінгу.

Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але цю проблему з тих чи тих причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. З одного боку, педагогічний колектив, дбаючи про власну репутацію, ігнорує її, а з іншого – батьки, які або вважають ситуацію цькування хорошою школою життя, або, хвилюючись за власних дітей, переводять їх до іншого навчального закладу. За таких умов проблему не усувають, а навпаки, вона набуває більших обсягів і жорстокості.

Згідно з даними ВООЗ, отриманими внаслідок моніторингового дослідження, в Україні регулярного насилля в школах зазнають близько 17 % дівчат і 16 % хлопців 11–15-річного віку. Самі регулярно ображають інших 16 % українських школярів та 12 % школярок [1]. Представлені дані підтверджують результати іншого опитування, яке провів Інтернет-сайт KidsPoll (1200 дітей). Згідно з ним, жертвами булінгу було 48 % опитаних, із них 15 % дітей неодноразово зазнавали насилля; 42 % респондентів зазначили, що самі займалися булінгом, 20 % – постійно [2].

Отже, представлені статистичні дані засвідчують, що булінг – явище глобальне та масове.

Булінг – соціально-педагогічна, психологічна проблема сучасності. Це соціальне явище, властиве переважно організованим колективам, отож з огляду на зазначене, виділяють основні місця булінгу: булінг у школі; булінг на робочому місці (мобінг); булінг в армії («дідовщина»); кібербулінг (насилля в інформаційному просторі) тощо.

Уперше термін булінг (з англ. «bully» – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; «bullying» – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Досі немає чіткого наукового визначення цього терміна. Саме поняття булінг деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів [3, с. 168].

Відомий дослідник булінгу Д. Ольвеус визначає три важливих компоненти: 1) булінг – агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії; 2) булінг охоплює патерн поведінки (патерн (від англ. patron) прийняті в певній культурі зразки та стереотипи поведінки), що постійно повторюється; 3) булінг характеризується нерівністю влади або сили [4].

Аналіз наукових робіт дає можливість визначити основні риси булінгу: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Отже, підгрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших.

Серед причин булінгу в колективі вчені виділяють наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля [5].

Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знарядям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабїж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання

неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо). Вважають, що жертвами булінгу стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно [4]. Основні механізми розвитку булінгу: страх; заздрощі та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- 1) учень, який є жертвою булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – «булери», або переслідувачі, агресори;
- 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «булери» – учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;

8) «захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [4].

Булінг – переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства. Тому найнебезпечніші в цьому явищі наслідки. Причому наслідки і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів, а саме:

1. Діти, які стають переслідувачами, більше, ніж їхні однолітки схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів, вони також можуть носити зброю.

2. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть почуватися в небезпеці. У них може спостерігатися страх, нездатність діяти, почуття провини за бездіяння, а також може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо якщо в них немає стійкого ставлення до ситуації.

3. У дітей, які стають об'єктами булінгу, відзначають такі симптоми (за Х. Лейманном):

– перша група пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація);

– друга група вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності);

– третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання),

– четверта група відображає симптоми, пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах);

– п'ята група пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження);

– шоста група симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість;

– сьома група: втрата свідомості, тремор [6].

Отже, булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Тому постає гостра потреба усвідомлення того, що ця проблема є; і як наслідок виникає потреба в підготовці фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, навиками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціально-психолого-педагогічного явища.

Список використаних джерел

1. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Currie и др. – Копенгаген : Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012 г. (Сер. Политика охраны здоровья детей и подростков. – Вып. № 6).

2. Буллинг: детская жестокость URL: http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starsher/meropr/bulling.php.

3. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. – 177 p.

4. Olweus D. Bullying at school [Elektronic resouse] / D. Olweus // Blackwell Publ. – 1993. – 215 p. – URL: <http://books.google.com.ua>.

5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. та ін. ; [ред. : К. Левченко, І. Трубавіна]; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.

6. Mobbing Encyclopaedia URL: <http://www.leymann.se>.

Шептуховський Станіслав Євгенович,
здобувач ступеня вищої освіти магістра
Національної академії Служби безпеки
України, кандидат юридичних наук

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ратифікувавши у 1997 році Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), Україна, серед іншого, зобов'язала себе виконувати остаточні рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) в будь-яких справах, у яких вона є стороною (п. 1 ст. 46). Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 (далі – Закон) надає визначеність щодо того, як мають виконуватися рішення зазначеної міжнародної установи (виплата відшкодування, вжиття додаткових заходів індивідуального та загального характеру – абз. 9 ч. 1 ст. 1, ст. 7–15 Закону). Невиконання рішення ЄСПЛ є кримінальним правопорушенням проти правосуддя (ч. 4 ст. 382 КК України, тяжкий злочин). Однак вказаним Законом, окрім виконання рішень, передбачено також і застосування, зокрема, практики ЄСПЛ (ст. 17–19 Закону), яке здійснюється трьома категоріями суб'єктів – центральними органами виконавчої влади, судами та органом, відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень (Мінюстом).

Так, ст. 17 Закону передбачає: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Цей припис можна зустріти і в інших законах України¹. Згідно з ч. 5 ст. 19 Закону центральні органи виконавчої влади забезпечують систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду. Отже, адміністративна

¹ А саме – ч. 4 ст. 10 ЦПК України, ч. 4 ст. 11 ГПК України: «Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права».

діяльність органів виконавчої влади в Україні має відповідати практиці ЄСПЛ, а для судів ця практика є джерелом права. Така вимога не впливає з міжнародного зобов'язання України, предметом якого є лише виконання остаточних рішень Суду у справах, в яких Україна є стороною. Лише останні за Законом належать до «рішень».

Визначення «практики» Суду в Законі формально присутнє, однак це визначення невідомого через невідоме¹; не наводиться чіткого співвідношення «рішень» та «практики». З порядку посилання на практику ЄСПЛ (ст. 18 Закону) можна встановити, що: рішення (у справах проти України); ухвали² Суду та ухвали Європейської комісії з прав людини (без уточнення щодо участі України як сторони у спорі)³ можуть потребувати тлумачення, для якого використовують [їх] «оригінальні тексти»⁴. При цьому «відповідна практика Суду»⁵ використовується лише у випадку виявлення мовної розбіжності між перекладом і оригінальним текстом та/або в разі потреби мовного тлумачення оригінального тексту. Оскільки

¹ «Практика Суду – практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини» – абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону.

² Предметом ухвал за Конвенцією є питання про прийнятність або неприйнятність заяв (ч. 1 ст. 45 Конвенції).

³ Після набрання чинності 1 листопада 1998 року Протоколом № 11 до Конвенції, функції Європейської Комісії та Європейського Суду об'єднано у реформованому ЄСПЛ.

⁴ «Оригінальний текст-офіційний текст, виконаний офіційною мовою Ради Європи: а) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї; б) рішення та ухвали Європейського суду з прав людини; в) ухвали Європейської комісії з прав людини – абз. 11 ч. 1 ст. 1 Закону. Ця дефініція не містить уточнення щодо остаточності рішення або щодо участі України у справі, в яких ці рішення винесено. Отже «оригінальні тексти» можуть включати всі рішення ЄСПЛ та його ухвали. Однак, контекст ч. ч. 3-5 ст. 18 Закону змушує обмежити коло «оригінальних текстів» Конвенцією, рішеннями у справах проти України та ухвалами Суду або Комісії.

⁵ Конвенція оперує категорією «усталена практика Суду», яка враховується при оголошенні заяви прийнятною та одночасному постановленні рішення по суті («якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду» – п. 1 ст. 28 Конвенції).

«оригінальний текст» уключає Конвенцію, вона також може стати предметом тлумачення з боку українських судів¹.

Отже, чітких підстав відносити до джерел права, які застосовуються при здійсненні правосуддя, рішення ЄСПЛ у справах, в яких України не є стороною, не існує. Якщо і вважати їх частиною практики, то вони мають допоміжне значення для тлумачення остаточних рішень щодо України і ухвал (щодо прийнятності заяв), а також – для тлумачення Конвенції. Однак зверненню до них має передувати виникнення потреби у тлумаченні та/або мовна розбіжність у перекладі. Таким чином, рішення ЄСПЛ у справах проти інших держав не можуть виконувати роль джерела права для українських судів. Правове значення мають рішення у справах проти України, а не безліч інших рішень. Однак українські суди при мотивуванні власних постанов та ухвал широко використовують в якості самостійного джерела права рішення ЄСПЛ, в яких Україна не є стороною. З огляду на значну їх кількість та мінливість підходів, такий спосіб використання фактично збільшує простір для судової дискреції.

Правомірність таких дій суддів може оспорюватися. Відомо, що суди «здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права» (ст. 6 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). Суворо кажучи, застосування при розгляді справ Конвенції та практики ЄСПЛ (ст. 17 Закону), не лежить в основі здійснення правосуддя, але таке застосування узгоджується із верховенством права. Так, під час кримінального провадження, зокрема, суддя зобов'язаний неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК України). Проте в мотиваційній частині при постановленні вироку чи винесенні ухвали він наводить положення саме закону, яким він керувався (абз. 4 п. 2 ст. 372, абз. 2 п. 1 ч. 3 ст. 374 КПК України). Практика Суду не

¹ Однак тлумачення Конвенції – це прерогатива ЄСПЛ, предмет спеціального його повноваження: «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд ...» (ч. 1 ст. 32 Конвенції).

належать до законодавства України, а Конвенція, як і інші міжнародні договори, – до законів нашої держави.

Таким чином, застосування судами практики ЄСПЛ може здійснюватися лише в рамках тлумачення ними Конвенції та рішень у справах проти України.

Шурупова Катерина Володимирівна,
доцент кафедри професійної та
соціально-гуманітарної освіти
Криворізького національного
університету, кандидат юридичних наук,
доцент

Афонічева Юлія Сергіївна,
курсантка 2-го курсу 204 н.в. факультету
№ 1 Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького державного
університету внутрішніх справ

ВЧИНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОЗПУСНИХ ДІЙ У ВІДНОШЕННІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Соціально-правовий захист дітей є одним з основних напрямів законодавчої діяльності та визначає рівень розвитку суспільства, його цивілізованості. Кримінальні правопорушення, що посягають на статеву недоторканність і нормальний статевий розвиток дитини і підлітка є особливо небезпечними, адже саме ця група осіб є найбільш вразливою та не захищеною від статевих посягань, тому від того яким буде у них дитинство, залежить майбутнє нашої держави.

У законодавстві європейських держав, аж до середини XIX століття розбещення, як окремий злочин, не трактувався. При цьому судова практика могла визнавати розбещення злочинним, кваліфікуючи його як згвалтування, розглядаючи малолітній вік потерпілої як обставину, аналогічну безпорадному стану.

На теперішній час, законодавчий рівень захисту прав дітей є достатньо широким, але, на жаль, недостатньо дієвим, оскільки діти все ж таки залишаються незахищеними, та піддаються сексуальному насиллю.

Зокрема, у ст. 29 Конституції України проголошується право кожної людини на особисту свободу та недоторканність, а в ст. 52 зазначається про те, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [1].

На міжнародному рівні однією із основоположних є Конвенція Ради Європи про захист сексуальної експлуатація та сексуального насилля (Лансаротська конвенція)[2], яка встановлює, що держава в Європі та за її межами повинна прийняти конкретне законодавство та заходи по запобіганню сексуального насилля, захисту дітей-жертв та притягнення до відповідальності винних.

Аналізуючи рівень зареєстрованих випадків статевих злочинів можна дійти висновку, що багато неповнолітніх приховують будь-які дії пов'язані з розбещенням відносно них. За дослідженням науковців кожен сьомий – восьмий український підліток у віці від 12 до 15 років відчуває надмір сексуальної зацікавленості до себе з боку дорослих. Ми переконані, що на законодавчому рівні необхідно підвищити гарантії захисту прав дітей у сфері сексуальної безпеки та дещо змінити відповідальність. [5].

За розповсюдженням серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи розбещення неповнолітніх із показником приблизно 13% займає третє місце, поступаючись лише зґвалтуванню (ст. 152 КК – 54%) та насильницькому задоволенню статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153КК – 30%) [4].

Безпосередніми причинами вчинення розпусних дій щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, є наявність у злочинців морально-правових деформацій свідомості злочинців, пережитого досвіду сексуального насильства у дитинстві, порушення психосексуального й емоційного розвитку та низький самоконтроль, а також бажання урізноманітнити статеве життя, отримати нові сексуальні відчуття й враження [4].

Заслуговує на додаткову увагу дослідження такої ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст.156 КК України, як вчинення саме інтелектуальних розпусних дій з неповнолітніми.

Опитуванням 163 слідчих Національної поліції, які

займаються або займалися розслідуванням кримінальних проваджень за фактом вчинення розбещення неповнолітніх встановлено, що у їх практиці зустрічались 59 випадків (36,1%) фізичних розпусних дій та 78 випадків (47,9%) інтелектуальних розпусних дій (станом на 2020).

У п.17 Постанови Пленуму Верховного суду від 30.05.2008 №5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» вказано, що інтелектуальними розпусними діями є зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо [7].

На нашу думку запропоноване Верховним судом тлумачення цієї ознаки об'єктивної сторони можна розширити, оскільки технічний процес не стоїть на місці, а суб'єкти кримінального правопорушення використовують комп'ютерну техніку, гаджети, всевітню мережу Інтернет, мобільні додатки, тощо.

Деякі науковці вважають що, інтелектуальне розбещення безпосередньо полягає у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, у розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів або примушуванні до перегляду відповідної продукції, схиленні (у т.ч. з використанням мережі Інтернет) до вчинення сексуальних дій, у т. ч. щодо винуватого. Інтелектуальні розпусні дії можуть бути класифіковані на: вербальні – відверто цинічні розмови, анекдоти, поради тощо; візуальні – демонстрація порнографічної книжкової, кіно-, фото- та відео продукції; аудіальні – прослуховування музичних носіїв натуралістичних сексуальних історій, пісень тощо [5].

Ми вважаємо, що поняття «інтелектуальні розпусні дії» є неоднозначним, тому повинно бути більш вдосконалено. Зокрема до нього можна віднести спостереження за статевим актом, відвідування магазинів для дорослих та демонстрацію товарів із так званих «sex-shop», перегляди фото та відеороликів в соціальних мережах, шляхом надіслання повідомлень потерпілій особі тощо.

Оскільки розбещення неповнолітніх становить високу суспільну небезпеку, що зумовлюється спричиненням шкоди

статевій недоторканості неповнолітньому, його психічному та фізичному розвитку варто винайти шляхи для зменшення злочинності в цьому напрямку.

Аналізуючи зазначене вище та враховуючи те, що через незрілий вік та відсутність достатнього життєвого досвіду неповнолітні можуть не розуміти всіх дій інтелектуального розбещення, в тому числі здійснені близькими особами, та те, що такі дії здійснюються за допомогою мобільних додатків, вважаємо, що ювенальним поліцейським необхідно запровадити бесіди зі школярами та викладачами, відносно безпеки дітей від сексуальних посягань, та роз'яснити алгоритм дій в разі таких посягань.

На законодавчому рівні пропонуємо посилити кримінальну відповідальність, за вчинення розбещення неповнолітніх, оскільки вчинення таких дій відносно дітей повинно каратись та бути зменшено, для того, щоб забезпечити майбутній нормальний і повноцінний розвиток неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996.
2. Конвенція Ради Європи о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуального насилия (Лансаротская конвенция).
3. Стан злочинності в Україні за статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України у 2010–2020 рр.
4. Хавронюк М. І. Відповідальність за зґвалтування: в Україні та за кордоном. *Право і суспільство*. 2009. № 3. С. 75–86. С. 75.
5. Кулик К.Д. Причини розбещення неповнолітніх в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С.255–258. С.257.
6. Бугаєць Т. Чи зможе Україна захистити дітей від сексуального насильства? *Юридична газета online*. № 21–22 (623–624). 29 травня 2020
7. Постанова Пленуму Верховного суду «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від № 5 від 30.05.2008.

Юсунова Катерина Олександрівна,
аспірантка кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

УЧАСТЬ АДВОКАТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України під час розслідування кримінальних правопорушень, у яких потерпілими, свідками або підозрюваними є неповнолітні особи, забезпечується участь захисника.

У частині 2 ст. 52 КПК України зазначено про обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, або стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, що забезпечується з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Обов'язок залучити захисника за призначенням згідно з КПК України Законом покладається на слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд. У такому випадку постановою слідчого, прокурора чи ухвалою судді доручається відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 14 ст. 31 КПК України, кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень, здійснюються *суддею*, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Тому ч. 3

ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює вимогу спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. А у ч. 6 цієї статті визначені критерії відбору таких суддів – наявність стажу роботи на посаді судді не менше десяти років з наявним досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями.

Існують вимоги щодо *слідчих, дізнавачів*, які спеціалізуються на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: здійснення досудового розслідування слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 1 ст. 499 КПК України).

Норми глави 38 КПК України передбачають участь *захисника* у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом, у присутності захисника (ст. 490). Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 491). У випадках, коли у слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду виникнуть будь-які сумніви в тому, що особа є повнолітньою, останні повинні залучити захисника у кримінальне провадження та відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення віку особи.

Стандартний мінімум, що стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплено в «Пекінських правилах» 1985 р. [1]. В основу цих правил покладено засади Загальної декларації прав людини (1948), Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.); Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (1996 р.); Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.) та ін.

У зв'язку з певними вимогами до суддів та сторін кримінального провадження щодо неповнолітніх, доречним буде навести окремі положення Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року [2], що стосуються адвоката-захисника.

Пункт 37 – діти повинні мати право на власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами. Пункт 39 – адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути *навчені та обізнані про права дітей* і пов'язані з ними питання, *отримувати поточну і поглиблену підготовку* та бути у змозі *спілкуватися з дітьми* на їхньому рівні розуміння. Пункт 40 – діти повинні розглядатися в якості повноцінних клієнтів зі своїми правами, а адвокати, що представляють інтереси дітей, повинні доносити думку дитини. Пункт 41 – адвокати повинні надати дитині всю необхідну інформацію та роз'яснення, що стосуються можливих наслідків поглядів та/або думок дитини. Пункт 42 – у випадках, коли існує конфлікт інтересів між батьками і дітьми, компетентний орган повинен призначити або опікуна – представника в суді, або іншого незалежного представника для представлення поглядів та інтересів дитини [2].

Відповідно до КПК України до окремих нормативних положень, що створюють дружню атмосферу для дитини, слід віднести – допит не більше двох години на день, можливість провести судові засідання в закритому режимі, обов'язковість мати захисника на всіх стадіях кримінального провадження та ін.

Міжнародні стандарти та світова практика виходять з того, що допит дитини, потерпілої від злочину, має бути проведений у дружній атмосфері до неї, де забезпечується відчуття захисту і комфорту.

Такій дружній атмосфері відповідає спеціально обладнана кімната – «зелена кімната». У наказі МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>] використовується термін «методика “зелена кімната”». Основною метою проведення допиту у такій кімнаті є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати таку фіксацію для проведення розслідування, без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку

і ступеня розвитку. Особливо актуальним є проведення допиту дитини в «зеленій кімнаті» у справах щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у справах щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Отже, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх окремими умовами забезпечення процедури, дружньої до дитини, є: дотримання вимог до слідчого, дізнавача, захисника, судді – відповідний досвід, професійні навички встановлення психологічного контакту та інших форм роботи з дітьми, зокрема тих, які перебувають у конфлікті із законом, проведення процесуальних дій у «зелених кімнатах». Важлива роль у гарантуванні застосування процедури, дружньої до дитини, належить саме захиснику.

Список використаних джерел

1. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») від 29 листопад. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р., і пояснювальна записка до них. Рада Європи, 2013. 94 с.

Наукове видання

ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА
ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 3 червня 2021 року)

Відповідальний упорядник – *Віктор КОРОЛЬЧУК*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 28.05.2021. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 11,25. Ум. друк. арк. 10,46.

Тираж 30 прим.
